

İslâm Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şîî- Selefi Kutuplaşması

Hasan ONAT*

Özet

Müslümanlar İslam ortak paydasını kaybetmişlerdir. Kur'an'ın 14 asır önceki uyarısına rağmen, her grup kendi sahip olduğu ile övünmekte; İslam'ı kendi görüşünden ibaret zannetmekte, kendisi gibi olmayanları kolayca ötekileştirebilmektedir. Din, birleştirmek yerine ayırıştırmakta; ayrılıkçı duruşlar dini kullanarak meşruiyet kazanmaya çalışmaktadır. Dinin insan hayatına anlam kazandıran boyutu etkisiz hale gelmiştir. Müslümanlar, Allah'ın insana bahsettiği akli etkin kullanmaktan kaçınmakta, geleneği kutsallaştırmakta, bilgiyi itibarsızlaştırmakta, bilgi ve değer üreterek özne olmayı başaramaktadırlar. Bütün dünyayı etkileyen, küresel boyut kazanan başta şiddet-terör, kimlik krizi ve anlam arayışı olmak üzere bütün sorunları en derin yaşayanlar Müslümanlardır. Temel hak ve özgürlüklerin en çok ihlal edildiği, yüksek güven kültürünün yaratılmadığı yerlerde Müslümanlar yaşamaktadırlar. Hayatın kuralı çok basittir: Yaratıcı yetilerini etkin kullanmayı beceremeyenler, yıkarak, yakarak, yok ederek, öldürerek yaratma sürecine katılmaya çalışırlar.

İslam dünyasında yaşanan olumsuzlukları meşrulaştırabilmenin, Müslümanlar arasındaki güç ve iktidar mücadelesini, bunun sonucu olan çatışma ve ölümleri akla uygun hale getirebilmenin en kolay yolu, toplumsal bellekte diri olan anlam çerçevelerini kullanmak ve düşman algısı yaratmaktır. İşte esas iktidar ve güç kavgası olan çatışmalar, tarihteki adıyla Şii-Sünni, günümüzdeki tezahürleri ile Şii-Selefi kutuplaşması olarak karşımızda durmaktadır. İran, dünyanın her yerindeki Şii'leri, kendi egemenliği için her zaman harekete geçirebileceği bir güç olarak görmek; tarihten yararlanarak "düşman" algısını diri tutmakta, büyük Şii kimliği inşa etmeye çalışmaktadır. Geniş Sünni kitleyi karşısına almak yerine, daha belirsiz, ancak içinin istenildiği şekilde doldurulması mümkün ve kolay olan "Selefilik" üzerinden güç ve egemenlik arayışını sürdürmektedir. Suudi Arabistan ise, çekiciliğini kaybetmiş Vehhabilik yerine, "Selefilik" gibi, geçmişe yönelik özelemleri çağrıştıran bir kavramla hem Şii olmayanları sempatisini kazanmaya, hem iktidarına yönelik eleştirileri hafifletmeye, hem de en büyük tehdit olarak gördüğü İran'a karşı destek ve meşruiyet kazanmaya çalışmaktadır.

Selefilik, her ne kadar günümüzde mezhep gibi görünse de, bir mezhep değil, bir zihniyettir. Geçmişte selefiyye adıyla bir mezhep, tespit edebildiğimiz kadarıyla hiç olmamıştır. Selefi ise her zaman mevcuttur. Her nesil için bir önceki nesil seleftir. Selefi-Şii kutuplaşması, iktidar kavgasının ve güç mücadelesinin din sayesinde meşrulaştırılması ile ilgili arayışların bir tezahürü olarak anlaşılabilir.

Anahtar Kelimeler: Sünnî, Selefilik, Şîa, Mezhep

Dilemma of Muslims Who Lost Islam Common Denominator: Shia-Sunni Polarization

Abstract

Muslims lost their common denominator. Despite of Kuran's 14th century old warnings, each group pride oneself for their Islamic interpretation and otherize the various other traditions easily. Religion separates rather than unites. The separatist groups use religious discourse to gain legitimacy. Religion's dimensions that give meaning to human life have been omitted. Muslims avoid to use reason effectively, and sanctify tradition and discredit knowledge. Muslims are the group which experience terror, violence, identity crisis and most profoundly seeking meaning. Muslims live in the territories in which basic rights and freedoms are violated the most and a culture of trust cannot be created. The rule

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, e-posta: onat@hasanonat.net

of life is simple: the ones who cannot use creative forces effectively resort to violence, killing and destruction.

The easiest way to legitimise the power and authority clashes and the conflicts and deaths is creating is creating an enemy and using the existing meaning frameworks in the collective memory. In this framework, the Sii-Salafi conflict appears as a reflection of historical Sii-Sunni contradictions. Iran sees the Sia population as a power which can be mobilised whenever needed. For this purpose, Iran keeps the historical 'enemy' perception alive and try to build a Sia identity. Rather than battle with broad Sunni mass, Iran seeks power and authority by a vague 'salafism' conceptualisation which loaded by any meaning. On the other hand Saudi Arabia uses 'Salafism' instead of Wahhabism to attract sympathy of Sunni population because while Wahhabism lost its attraction, Salafism evoke past nostalgia. With this policy, Saudi Arabia try to alienate critics against it as well to gain legitimacy against Iran.

Although Salafism appears to be a sect, it is not, it is a mentality. There has not been a separate sect called Salafism in the past. However Salaf always exist. Each generation is Salaf for the previous generation. The Salafi-Sia polarisation is a reflection of the legitimising power and authority struggle with religion.

Keywords: Sunni, Salafism, Shia, Sect

Giriş

Bu yazının temel tezi, Müslümanlar arasındaki çatışmaların önlenemesinin, akan kanın durdurulabilmesinin özgürlük, birey bilinci ve İslâm ortak paydası ile ilgili bilincin gelişmesine; bilginin gücüne sahip olunmasına ve evrensel ölçekte değer üretilmesine bağlı olduğu kanaatidir. "Özgürlük ve İslâm Ortak Paydası" bilincini kaybeden Müslümanlar, aynı zamanda yaratıcı yetilerini de yitirdikleri için, yakarak, yıkarak, yok ederek, öldürerek, tüketerek var kalmaya çalışmaktadırlar. Evrensel boyutlu varoluşsal yaratma sürecine katılmayan ve enerjisini sâlih amele dönüştüremeyenler, zorunlu olarak varoluşsal boşluğa, anlam ve kimlik krizine düşerler; yok etmeyi, öldürmeyi anlamlı kılan bir yanılısına sarmalına mahkûm olurlar. Son iki asırda gittikçe derinleşen, dinden meşrûiyet devşiren Müslümanlar arası çatışmaların temelinde, dinin insan hayatına anlam kazandıran kodlarının çözülmesi, dinin şekle indirgenmesi ve ayrılıkçı duruşların dinle temellendirilmesi yatmaktadır. Çıkış yolu bilginin yeniden itibar kazanması, aklı etkin kullanmanın ibadet olduğunun hatırlanması, yaratıcı yetilerin etkin kılınarak enerjinin üretime dönüşmesi ve Müslümanların tekrar özne olmayı başarmasıdır.

Diğer taraftan, Müslümanlar arası çatışmalar, geçmişle tarihin, dolayısıyla geçmişle dinin özdeşleştirilmesinden; din alanındaki kurucu bilgilerin Kur'ân'dan değil, gelenekten alınmasından ve İslâm'ın siyâsî meseleleri insana bıraktığı gerçeğinin doğru anlaşılmasından beslenmektedir. Kültürümüzdeki "insan"ı âdetâ görünmez hale getiren hastalıklı algıyı besleyen damarlar, İslâm'ın "insan"ı kazandırdığı yüksek insânî değerleri etkisiz hale getirmiştir. Son iki asırdır yaşanan acı tecrübeler "insan"ın bizâtihi değer olduğu gerçeğinin anlaşılmasını engellemiştir. Müslümanların yaşadıkları bölgelerin önemli bir kısmının sömürgeleştirilmesi, dinin siyasal ideolojiye indirgenmesini kolaylaştırmış; din dili, siyâsetin ayrıştırıcı dilinin etkisinde kalarak birleştirici olma vasfını yitirmiştir. Bu

sebepten din, hem her sorunun, hem de her türlü çözüm arayışının odağında yer almaktadır. Dinin sorun kaynağı veya sorun olmaktan çıkartılması bir zorunluluktur ve bu mümkündür. Bunun için de, İslâm ile ilgili kurucu bilgilerin Kur'ân'dan alınması ve İslâm'ın fitrata uygunluğunun öne çıkması gerekir. Ancak, her sorunun çözümünü dinde aramak da doğru bir yaklaşım değildir. İslâm dini, siyâsî meseleleri insana bırakmıştır. İmâm Mâtürîdî'nin ifadesiyle "Diyânet ayrı, siyâset ayrıdır". Müslümanların farklı siyâset teorileri üretmiş olmaları, Hz. Peygamber'in vefâtından sonraki siyâsî arayışlar, İslâm'ın siyâsî meseleleri insana bıraktığının bir kanıtı olarak alınabilir.

Konunun daha sağlıklı anlaşılabilmesi için, makale hazırlanırken temel teşkil etmesi düşünülen bazı âyetleri hatırlamak faydalı olur diye düşünüyoruz:

"Ey insanlar! Biz sizi bir erkekle bir kadından (eşit bireyler olarak) yarattık; birbirinizle tanışmanız, yardımlaşmanız için milletlere ve kabilelere ayırdık. Fakat şunu da unutmayın: Allah katında en değerliniz, O'na karşı derin bir sorumluluk bilincine sahip olanınızdır."¹

"Rabbimiz Allah'tır deyip dosdoğru olanlar için hiçbir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. İşte cennetlikler bunlardır; yaptıkları güzel işlere karşılık olarak orada sürekli kalacaklardır."²

"Rabbimiz Allah'tır deyip dosdoğru olanlara gelince; onlara melekler gelir ve şöyle derler: 'Korkmayın, üzülmeyin; size vaad olunan cennetle sevinin.'³

"Allah kendisine ortak koşmayı elbette bağışlamaz, bundan başkasını dilediğine bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse, şüphesiz büyük bir günahla iftira etmiş olur."⁴

"Allah, kendisine ortak koşulmasını elbette bağışlamaz, bundan başkasını dilediğine bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse derin bir sapıklığa sapmış olur."⁵

"Dinde ayrılığa düşmeyin..."⁶ "Dinlerini paramparça eden (ferreku dinehum) ve çeşitli zümrelere ayrılanlardan da olmayın ki, o ayrılığa düşen her zümre kendi inancı ve kendi görüşü ile övünüp durmaktadır."⁷

Kur'ân, İslâm'la ilgili belirleyici tek kaynaktır. Kur'ân'ı anlayan, yorumlayan ve ondan yararlanarak hayatı anlamlandıran, bilim ve değer üreten de insanın ta kendisidir. Vahiy akla destek olsun diye gelmiştir. Ahkâf sûresinin 13. ve 14. âyetleri ve Fussilet sûresinin 30. âyeti bize İslâm ortak paydası bilincinin üzerine oturacağı zemini sunmaktadır. Müslümanlar İslâm ortak paydası ile ilgili bilinci kaybetmeye başladıkları için din, mevcut koşullarda birleştirici-bütünleştirici olma vasfını yitirmeye başlamıştır. Bu durum, birtakım ayrılıkçı duruşların dinden yararlanarak meşrûiyet kazanmalarına sebep olmaktadır. Sorun görünenden daha ciddidir. Selefî-Şîî kutuplaşmasının yol açtığı çatışma, derinlerde olup biteni,

¹ el- Hucûrât 49/13.

² el- Ahkâf 15/13,14.

³ Fussilet 41/30

⁴ en-Nisâ 4/48

⁵ en-Nisâ 4/116

⁶ eş-Şuarâ 26/13

⁷ er- Rûm 30/32

gelecekteki muhtemel gelişmeleri anlamayı kolaylaştırmamakta, tam tersine güçleştirmektedir. İslâm ile, Müslümanların geleceği ile ilgilenenler, İslâm ile ilgili köklü bir anlam kaymasının eşiğinde olduğumuzu görmek durumundadırlar.

Yazımızın ikinci tezi, "Selefiyye" kavramının, içeriği ve kullanışı ile ilgili keyfilik sebebiyle, Müslümanların karşı karşıya kaldıkları açmazların fark edilmesini güçleştirdiği, Müslümanların mâziye mahkûm olmalarını kolaylaştırdığı hususudur. Gerek İslâm ortak paydası bilincinin, gerekse Müslümanların farklı din anlayışları sebebiyle karşı karşıya kaldıkları çatışmaların vahametinin ve bu durumun beraberinde gelen hamakatin doğru anlaşılabilmesi ve sağlıklı çözümler üretilebilmesinin ilk ve en mühim koşulu doğru bilgidir. Doğru bilgi olmadan hiçbir sorunun kalıcı olarak çözüme kavuşturulması mümkün değildir. Dinin öncelikle bilgi işi olduğunu görmezlikten gelerek ne çatışmaları önleyebiliriz; ne de iyi Müslüman olabiliriz. Bilginin bir değer olduğuna dikkat çeken Kur'ân, Müslümanların bilmediği şeyin ardından gitmemesini⁸, her şeyi öğrenip, dinleyip en güzeline uyulmasını, bilgi ve belgeye dayalı olarak düşünülmesini ve hareket edilmesini istemektedir. Günümüz Müslümanlarının en mühim sorunu, din alanındaki bilgi boşluğudur. Din ve gelenek iç içe girmiştir; Kur'ân'ın "ataların dini" adı altında geliştirmeye çalıştığı eleştirinin muhatabının Müslümanlar olduğunu söylemek pek yanlış olmasa gerekir. Geçmişin tarihle ve İslâm'la özdeşleştirilmesi, Müslümanları mâziye mahkûm ettiği gibi, İslâm'ın hem doğru anlaşılmasını, hem de onun birleştirici, bütünleştirici boyutunun öne çıkmasını engellemektedir. Geçmişin kutsallaştırılması, "Selefiyye" kavramının içeriğinin istenildiği şekilde doldurulmasını kolaylaştırmakta; İslâm'la hiç bağdaşmayacak algı ve davranışların meşrûlaştırılmasına imkân sağlamaktadır. Olay ve olguları ancak doğru bilgi ile anlayabiliriz. Bu bakımdan öncelikle yöntemden söz etmek istiyorum. Daha sonra İslâm ortak paydasını ve Şîi-Selefi kutuplaşmasını anlatmaya çalışacağım.

Yöntem Hakkında

Burada bir yöntem tartışmasına girmek istemiyorum. Ancak Selefiyye ile ilgili tartışmaların sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için gerekli olan bilimsel bilginin nitelikleri ve nasıl üretilebileceği sorusu, ister istemez, en azından konu ile doğrudan ilgili bazı hususlara dikkat çekmeyi zorunlu kılmaktadır. Müslümanların tarih algılarındaki çarpıklığı görmeden İslâm Ortak Paydası bilincini, toplumsal değişme ve süreçle ilgili farkındalığı geliştirmeden çatışmanın geçmişteki köklerini anlamak pek mümkün değildir. Tarih konusunda sağlıklı bir bilinç olmadan ne dinleşen geleneği, ne de gelenek haline dönüşen dinin temel işlevini büyük ölçüde yitirdiğini görebiliriz. Bu bakımdan, konunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından yöntemle ilgili üç hususu dikkatlerinize arz etmek istiyoruz.

Birincisi; Müslümanların din anlayışının zeminini oluşturan tarih telakkileri, tarihin inşâ edilmiş bir söylem olduğu hususunu görmezlikten gelerek, tarihle

⁸ el-İsrâ 17/36.

geçmişini aynileştirir. Oysa geçmiş, ilgi alanınıza giren zaman diliminde gerçekleşen olayların, yaşananların, üretilenlerin bütünüdür. Geride kalan zaman diliminin ve o zaman diliminde oluşan her şeyin adı geçmiştir. Tarih, her ne kadar zaman zaman geçmişle eş anlamlı olarak kullanılsa da, geçmişten intikal eden bilgi, belge ve bulgulara göre bizim yaptığımız beşerî bir inşâdır, bir söylemdir. Geçmiş ile tarih arasındaki farkı anlayabilmek için insan belleğinin işleyiş biçimini örnek alabiliriz. Belleğimiz yaşadığımız süreçte bize ulaşan her türlü veriyi muhafaza eder. Belleğimizde hem dış dünyada mevcut olan varlıkların izdüşümleri, hem bizim ürettiğimiz kelime ve kavramlar, hem de yaşadıklarımızdan edindiğimiz tecrübeler vardır. Belleğimiz, her şeyi, zihnimizde mevcut anlam çerçevelerine uygun olarak, yorumlayarak kaydeder. Tarih de aynen böyle oluşur. Geçmişten gelen veriler, en azından bir ya da birkaç süzgeçten geçerek, yorumlanarak yeniden inşâ edilerek bize ulaşır. Biz de o verilere uygun olarak geçmişin bir bölümünü yeniden inşâ etmeye çalışırız. İşte tarih dediğimiz şey, bu inşâ edilmiş olan söylemden ibarettir. Tarihin bütünüyle geçmişle örtüşmesi mümkün değildir. Bir başka ifadeyle tarih, hakikatin bütününe aslâ temsil edemez. Bu durum, hakikatle hiç ilgisi yoktur anlamına gelmediği gibi, bütünüyle gerçeklikten uzak bir tarih algısı yaratılmasının mümkün olabileceğini de gösterir. Bilimsel zihniyetle, bilimsel yöntemle, adaleti esas alarak yapılan inşâ faaliyetleri, geçmişte yaşananlara biraz daha uygun olarak gerçekleştirilebilir.

İnsan aklı nasıl bellekteki verilerden bağımsız iş göremez ise, toplumlar da bellek gibi olan tarihten bağımsız hiçbir iş yapamaz. Bir başka ifadeyle geçmişle ilgili bilgimiz ve algımız, hem bugünümüzün, hem de yarınımızın belirlenmesinde başat rol oynar. Şimdi konumuzla ilgili bir kaç soru sorabiliriz: Müslümanlar geçmişle tarih arasındaki farkın ne kadar farkındadırlar? Acaba Müslümanlar İslâm'ın erken dönemi ile ilgili bugüne ulaşan bilgi, belge ve bulguların, inşâ süreçlerinden geçerek bugüne ulaştığını biliyorlar mı? Müslümanların İslâm'ın erken dönemi ile ilgili algıları, geçmişle, yani o dönemin gerçekliği ile ne kadar örtüşmektedir? Tarihin üzerine inşâ edildiği temel bilgiler hakikatle büyük ölçüde örtüşmediği takdirde, ister istemez birbirinden farklı tarih inşâları ortaya çıkmaz mı? Evet, İslâm'ın erken dönemi ile ilgili en azından üç farklı tarih inşâının mevcut olduğunu hemen söyleyebiliriz. Bunlar Harîcî, Şîî ve Sünnî tarih algılarıdır. Hâricîler Hz. Ebû Bekir ve Ömer dönemleri idealize ederler. Hz. Osman'ı ilk altı yıldan sonra, Hz. Ali'yi de Tahkim'den sonra tekfir ederler. Şîa, hilâfetin / imâmetin Hz. Ali'nin hakkı olduğuna inandığı için, Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ı Ali'nin hakkını gasp edenler olarak görür; Hz. Ali ve On iki İmam dönemlerini kutsar. Ehl-i Sünnet ise, Hz. Peygamber'in yaşadığı zaman dilimi ile birlikte Hulefâ-i Râşidîn adı altında dört halife dönemini, İslâm'ın en ideal zaman dilimi olarak görür; hilâfet sıralamasını aynı zamanda fazilet sıralaması olarak kabul eder. İslâm'ın insanla buluştuğu, İslâmî değerlerin hayata taşındığı bir zaman dilimi ile ilgili olarak birbirinden büyük ölçüde farklı olan tarih algıları Müslümanların birlik-beraberlik içinde olmalarını, İslâm Ortak Paydası bilincini geliştirmelerini mümkün kılabilir mi? Müslümanların farklı mezheplere ayrılmasının da, mezhep

çatışmalarının da temelinde yatan unsurlardan birinin tarihin inşâ edilmiş olduğunu görememek ve her grubun kendi inşâ ettiği tarihle birlikte İslâm'ı kendi tekeline almak olduğunu söylemek, herhalde yanlış değildir. Şîî- Selefi kutuplaşmasının da, muhtemel bir Şîî- Sünnî mezhep çatışmasının da önlenememesi; Müslümanların kendi aralarında barışı tesis ederek, yüksek güven kültürü yaratabilmesi, keyfi tarih inşâlarından kurtularak, gerçeklerle örtüşen bir tarih inşâ etmekle mümkün olabilir.

İkincisi; Müslüman tarih telakkisinde sosyal değişme ve süreç algısı sağlıklı değildir. Geçmiş ile tarih arasındaki farkla ilgili farkındalık gelişmeyince, geçmiş kutsallık zırhı ile ve olduğu gibi korunarak geleceğe taşınmak istenir. Oysa geçmiş adı üstünde geride kalmıştır; ancak bazı hususlar geleceğe sızabilir; geçmişin bütünüyle anlaşılması da, geleceğe taşınması da mümkün değildir. İnsanlığın akışını bir nehir gibi düşünürsek; bir saniye önce akan su ile, bir saniye sonra akan suyun aynı su olmaması gibi, toplumsal hayat da, hiçbir zaman aynı şekilde seyretmez; değişerek, dönüşerek, farklılaşarak devam eder... Aslında varoluş, süreklilik arz eder; daima geleceğe doğru akar. Bu bağlamda tıpkı insan belleği gibi, tarih de sürekli yeniden inşâ edilir. Hiçbir mezhep, ilk teşekkül ettiği haliyle daha sonraki zamanlara ulaşmaz. Hiçbir mezhep, birden bire oluşmaz. Mezheplerle ilgili hiçbir algı biçimi de, değişmeden, dönüşmeden daha sonraki nesillere ulaşmaz. Müslümanlardaki yaygın erken dönem algısı, sosyal değişme ve süreç gerçeğinden bağımsız olarak inşâ edildiği için, geçmişle ilgili verilerle İslâm dini arasındaki farklar göz ardı edilmektedir. Bir başka ifadeyle Şîî, Sünnî, Hâricî tarih algıları, aynı zamanda İslâm algılarıdır; her mezhep sadece kendi algısını Sahih İslâm olarak görmekte, kendisinin "Fırka-i Nâciye" (kurtuluşa eden fırka) olduğuna inanmaktadır. Müslümanların en mühim açmazlarından birisinin, her topluluğun, her cemaatin, her tarikatın, her mezhebin kendisini İslâm'la özdeşleştirmesi olduğu söylenebilir. Müslümanların tekfir mekânizmasını kolayca işletebilmesinin de, kolayca çatışmaya sürüklenmesinin de bu algı biçimi ile irtibatlı olduğu açıkça görülmektedir.

Sosyal değişme ve süreç algısı ile ilgili sorun, Hz. Peygamber'in vefâtından sonra ortaya çıkan dinî nitelikli oluşumların beşerî oluşumlar olduğunun görülmesini de engellemektedir. Hz. Peygamber'in sağlığında herhangi bir mezhep, cemaat, tarikat yoktur; Kur'ân, Müslümanları "Hepiniz birden Allah'ın ipine sınıksız sarılın, ayrılmayın..." diyerek, birlik-beraberliğe dâvet eder; ayrılıkçı duruşları eleştirir. Hz. Muhammed ile birlikte vahiy kapısı kapanmış ise, Kur'ân'ın dışındaki herhangi bir bilgiye vahiy muâmelesi yapmak, Kur'ân'a aykırı olur. Hattâ Kur'ân'a rağmen Hz. Muhammed'in beşerî yönünün göz ardı edilmesinin, serapa mucize bir peygamber tasavvuru inşâ edilmesinin de bu çarpık algı biçiminin bir yan ürünü olduğu söylenebilir. Hz. Peygamber'in söz ve fiillerinin vahiy ürünü olduğu anlayışı, daha sonraki insanların görüş ve düşüncelerinin "Selefi Sâlihîn" adı altında yüceltilmesi, hattâ din gibi algılanması bu anlayışla ilgili birtakım tezâhürler olarak değerlendirilebilir. Selefi zihniyetin Sahâbe algısı da, İslâm'ın ilk üç asırdaki anlaşılma ve yaşanma biçimini İslâm'la özdeşleştirmesi de, İslâm'ın

fitratla uyumunu zedelediği gibi, onun evrenselliğinin öne çıkmasını zorlaştırmaktadır.

Üçüncüsü; Müslümanların geçmişle ve tarihle ilgili algılarında, fikir-hâdise, zaman- mekân irtibatına çok fazla özen gösterilmemektedir; anakronizm, zaman, mekân, fikir ve kavram kayması had safhadadır. Her şeyden önce, her mezhep, cemaat ve tarikat kendisinin Sahih İslâm anlayışına sahip olduğunu göstermek için, kendisini Hz. Peygamber dönemi ile irtibatlandırmaya çalışır. Herhangi bir mezhebi yermek isteyenlerin Hz. Peygamber'e hadis söyletmeye çalışmaları da bu doğrultuda anlaşılabilir. Oysa hiçbir fikir boşlukta doğmaz. Her mezhebin, hattâ her zihniyetin olduğu bir yer ve bir zaman dilimi vardır. Her oluşumun, oluşum sürecine etki eden ve daha sonra düşünce sisteminin omurgasını oluşturan temel kavramları, ana düşünceleri mevcuttur. Herhangi bir zihniyetten ve mezhebî oluşumdan söz edebilmek için, o oluşumun fikirlerinin hangi zaman diliminde toplumda yer tuttuğunu, nasıl bir süreçte teşekkül ettiğini, hangi kavramlarla kendisini ortaya koyduğunu tespit etmemiz gerekmektedir. Müslümanların yaygın tarih algısında, önceki kavram ve fikirlerin, daha sonraki olaylarla ve oluşumlarla kolaylıkla irtibatlandırıldığı ile ilgili pek çok örnek bulmak mümkündür. Bunun tersi de görülmektedir; daha sonra oluşan fikir ve kavramlar, daha önceki birtakım olaylarla hemen irtibatlandırılmaktadır. Bu söylediğimiz hususlarla ilgili en çarpıcı örnek Selefilik'tir. Selefilikten söz eden herkes, kendi amacına göre bir perspektiften, kendine özgü bir tarih algısıyla hareket etmektedir. Burada göz ardı edilen gerçeklik, her mezhep, her zihniyet teşekkül ettikten, fikirleri toplumda yer tutmaya başladıktan sonra, hem geçmişe doğru kök salar, hem de geleceğe doğru filiz verir. Bir başka ifadeyle, her mezhep, her zihniyet, kendisi ile birlikte kendi tarihini ve geleceğini inşa eder. Bu doğrultuda tarihin geriye doğru işletildiğini, tarihle birlikte geçmişle ilgili algının da yeniden kurgulandığını unutmamakta fayda vardır.

Bu konudaki anlatmaya çalıştığımız hususların daha iyi anlaşılabilmesi için, bir palamut metaforundan yararlanabiliriz. Meşe ağacından düşen bir palamut toprakla buluştuğunda, gerekli oranda nem ve sıcaklık varsa, hemen kabuğunu çatlatır; aşağıya doğru kök, yukarıya doğru filiz sürmeye başlar. Bu gerçeği bilmez isek, kocaman meşe ağacının, başlangıçta küçücük bir palamut olduğunu, daha sonra dallanıp budaklanarak binlerce palamut verdiğini aslâ anlayamayız. İşte bütün mezhepler ve zihniyetler böyledir; hem mâzinin derinliklerine doğru kök salarlar, hem de geleceğe doğru değişerek, dönüşerek yürür, dal, budak salarlar... Bu doğrultuda hemen şu soruyu sormak durumundayız: Selefiyye bir mezhep midir? Selefiyye dediğimiz oluşum nerede, hangi zaman diliminde, hangi fikirler etrafında ortaya çıktı? Kendisini geçmişle nasıl irtibatlandırdı? Bugüne nasıl evrilerken, değişerek, dönüşerek ulaştı? Önce İslâm Ortak Paydası'nda söz edelim, daha sonra da bu soruların cevabını bulmaya çalışalım.

İslâm Ortak Paydası

İslâm ortak paydası, herhangi bir kimsenin kendisini Müslüman hissetmesini sağlayacak, İslâm'ın olmazsa olmazı olan çekirdek unsurlardır. En temelde hiç kuşkusuz, bütün peygamberlerin çağrısının özünü oluşturan Tevhîd vardır. Bunun iki destek unsuru ahiret ve nübüvvet inancıdır. Bunlar, Kur'ân'da açıkça iman esası olarak zikredilmiştir. Bir kimse, kim olursa olsun, hangi mezhebe, cemata, tarikata mensup bulunursa bulunsun, eğer bu temel esaslara inanıyorsa, Müslümandır ve İslâm dairesi içindedir. Daha açık bir şekilde ifade edecek olursak, İslâm ortak paydası iman noktasında Tevhîd, davranış noktasında da "dosdoğru olmak"tır. Nitekim daha önce dikkat çektiğimiz din tanımının temel unsurlarını belirleyen Ahkâf sûresinin 13. âyeti de bu gerçeği dile getirmektedir. Bir örnek üzerinde düşünmeye devam edersek, bu hususu daha kolay anlayabiliriz. Hz. Muhammed'i öldürmeye giden putperest Ömer'i düşünelim. Yolda onun bu öfkeli halini gören bir kimse, ona, nereye gittiğini sorunca, hiç çekinmeden "Muhammed'i öldürmeye" cevabını verir. Olayın vahâmetini kavrayan o zât, muhtemelen Hz. Muhammed'i haberdar edebilmek için zaman kazanmak gayesiyle, ona, eniştesinin ve kız kardeşinin de Müslüman olduğunu, önce onlarla uğraşması gerektiğini söyler. Öfkeyle kız kardeşinin evine yönelen Ömer, orada Kur'ân gerçeğiyle karşılaşır ve kendisini Muhammed'e götürmelerini söyler. Hz. Muhammed'in yanına putperest olarak giren Ömer, Müslüman olarak oradan ayrılır. Bu esnada Tevhîd merkezli imanın dışında herhangi bir şeyin değiştiğini söylemek mümkün müdür? Açıkça görülebileceği gibi, olay çok da karmaşık değildir.

İslâm Ortak Paydası bilincini yeniden inşâ edebilmek için gerekli olan bazı kurucu ilkelerden bazılarını şöyle maddeleştirebiliriz:

Kur'ân, Hz. Muhammed'e Allah katından gelmiştir; Allah kelâmıdır. İslâm açısından belirleyici tek kaynak Kur'ân'dır; Hz. Muhammed de Kur'ân'la mukayyedir. Kur'ân'ın dışında hiçbir bilgiye vahiy muâmesi yapılamaz.

Hz. Muhammed vahiy alan bir beşerdir ve "en güzel örnek"tir. Kendisine gelen vahiy, geldiği şekliyle vahiy katiplerine yazdırmıştır. Hz. Muhammed gaybı bilmez. O'ndan nakledilen bütün hadisler beşerî bilgi kategorisinde yer alır.

Allah'ın affetmeyeceği tek günah Allah'a eş koymaktır.

Hz. Muhammed'in vefâtından sonra ortaya çıkan dinî nitelikli bütün oluşumlar beşerîdir.

Müslüman bilgiye açık olur, her sözü dinler, anlar ve en güzeline uyar.

İslâm'da akla aykırı olan hiçbir şey yoktur; akıl ve vahiy birbirini tamamlar.

İslâm'da iman, sorumluluk bireyseldir; cennete de hak eden gider.

Bu ilkelerin sayısını artırmak elbette mümkündür. Daha önce de ifade etmeye çalıştığımız gibi Allah akla destek olsun diye vahiy göndermiştir. İslâm insanların insanca yaşayabilmeleri için gerekli olan temel ilkeleri insanlara kazandırmış, anlamlı bir hayatın yolunu, yordamını göstermiştir. Ne var ki, günümüz Müslümanı, en başta İslâm Ortak Paydası ile ilgili bilincini kaybetmiştir. Her grup, sadece kendisini Müslüman saymakta, kurtuluşa eren fırka olarak cenneti

garantilediğini düşünmekte, daha da ötesi, diğer Müslümanlar girmesin diye, kapıyı da içeriden kilitlemektedir.

Müslümanların farklı gruplara, mezhep, cemaat ve tarikatlara mensup olmaları, hattâ bu tür oluşumların ortaya çıkması, esas itibarıyla kötü bir şey değildir; doğrudan insanın sosyal bir varlık olmasıyla ve İslâm'ın düşünceye / akla tanıdığı geniş özgürlük alanı ile ilgilidir. Şâyet tekfir hastalığı ortaya çıkmasaydı, grup, cemaat, mezhep taassubu İslâm Ortak Paydası'nı gölgelemeseydi, bunların bir tür zenginlik olduğunu söyleyebilirdik. Toplu halde yaşayan insanlar, insanın fıtrati gereği örgütlenirler. Söz konusu yapılar, temelde beşerî oluşumlar olarak, iyilik yolunda yarışmanın, sinerji yaratmanın bir aracı olabilir. Ne var ki, İslâm Ortak Paydası bilinci buharlaşınca, önce beşerî boyut unutulmakta, daha sonra da her topluluk kendini dinin yerine ikame etmeye başlamakta, dini kendi tekeline almaktadır.

Müslümanların farklı gruplara ayrılmaları yeni bir olay değildir. İlk ortaya çıkan mezhep Sıffin Savaşı sonrası Harûrâ'da toplananların oluşturduğu Hâricîliktir. Birinci asrın sonlarına doğru Mürcie, Şîa ve Mu'tezile'nin öncü fikirleri teşekkül etmeye başlar. Geçmişte, 73 değil, 773'ten de fazla fırkanın ortaya çıktığı görülebilir. Zaman zaman iktidarlara bu fırkalar arasında, bazen, fırkaların kendi aralarında çatışmalar olmuştur. Bütün olup bitenlere, acı tecrübelerle rağmen, ana Müslüman kitle hiçbir zaman özgürlüğünü kaybetmemiş, hattâ etkisi hâlâ hissedilen 18. asrın başlarına kadar varlığı bilinen muhteşem bir medeniyet yaratmayı başarmışlardır. Bugün gelinen noktada, Müslümanlar özgürlüklerini, özgürlükle ilgili bilinçlerini kaybetmişler; özne olma vasfını yitirmişlerdir. Böylesi olumsuz koşullarda, yaygın din anlayışı da, maalesef, olumsuzlukları derinleştirmekte, Müslümanları mâziye mahkûm etmektedir. Bu sebepten İslâm Ortak Paydası bilinci, özgürlük üzerinden yeniden inşâ edilebilirse, Müslümanları mâzinin derinliklerine doğru çeken açmazlardan, tekfir illetinden kurtulma imkânı olabilir.

İslâm Ortak Paydası bilincinin kaybolmasına yol açan pek çok sebep vardır. Bunların başında, her mezhebin, her cemaatin kendisini "Fırka-i Nâciye" olarak görmesi ve geleneği dinleştirmesi gelmektedir. Herkesin bildiği, ya bildiğini zannettiği meşhur "dört hak mezhep" meselesi üzerinden düşünmeye devam edelim. Bu "hak" mezhepler Hanefilik, Mâlikîlik, Hanbelîlik ve Şâfiîliktir. Herhangi bir mezhep, ya mezheplerle ilgili olarak kullanılan "hak" sıfatı, onları doğal olarak "bâtıl" yani İslâm dışı addedilen mezheplerden ayırmış olmaktadır. Her şeyden önce, herhangi bir mezhebin "hak" ya da "bâtıl", "sahih" ya da "sahih olmayan" gibi nitelendirilmesi, İslâm'ın iman ve sorumluluğun bireysel olduğu kurucu ilkelerine aykırıdır. Herhangi bir mezhebe mensup olmak, o mezhep "hak" ise, bireyin imanının, düşünce ve davranışlarının da "hak" olduğunu ifade etmez. Mezhebe âdiyet, daha çok gelenek içinde, kendiliğinden oluşmaktadır. Bunun tersi de doğrudur, "bâtıl" denilen bir mezhebin içinden gelip de, "hak" inanç, düşünce ve davranışlara sahip olmanın mümkün olmayacağını hiç kimse iddia edemez.

Diğer taraftan, "dört hak mezhep" anlayışı, ister istemez İslâm'ın bu dört mezhebe indirgenmesi gibi bir anlayış doğurmaktadır. Ebû Hanife'nin 150/767'de

vefât ettiğini, en erken teşekkül etmiş mezhep olan Hanefiliğin onun vefâtından çok sonra ortaya çıktığını düşünecek olursak, “dört hak mezhep” ifadesinin dinî değil, siyâsî bir ifade olduğunu kolaylıkla anlayabiliriz. Burada çöküş sürecine giren iktidarların, muhâlifleri ötekileştirerek, kendisini destekleyenlerin saflarını sıklaştırma gibi bir siyâset güttüklerini düşünmek pek yanlış olmasa gerektir. Geçmişte de, bugün de kendisini bu dört mezhebe mensup olarak görmeyen pek çok kimse vardır; biz onlara Müslüman gözüyle bakamayacak mıyız? Herhangi bir mezhebin “hak” ya da “bâtıl” olduğunu belirleme hakkı kime ait? Bugün Müslümanların yaklaşık % 10-12’sini teşkil eden Şiîler, Tevhîd, ahiret ve nübüvvete inanmalarına rağmen Müslüman sayılmayacak mı?

Bir kimsenin Müslüman olması için herhangi bir mezhebe, cemaate, tarikata bağlı olması gerekmez. Esas olan insanın kendi hür irâdesi ile İslâm’ın temel iman esaslarına inanmış olmasıdır. İslâm açısından iman bireyseldir; dileyen inanır, dileyen inkâr eder. “Dinde zorlama yoktur” hükmü, hem insanların Müslüman olması için zorlanamayacağına, hem de namaz, oruç gibi ibadetler konusunda baskı altında bırakılamayacağına açıklık kazandırmaktadır. İbadetleri yerine getirmeyenlerle ilgili Kur’ân’da herhangi bir dünyevî müeyyide yoktur. İslâm açısından sorumluluk da bireyseldir; hiç kimse bir başkasının günahını çekmez. İslâm açısından cennete ancak hak eden gider; insan için çalıştığı, hak ettiğinin karşılığı vardır. Cennete toplu rezervasyon mümkün değildir. Selefi zihniyet, hem İslâm’ın ideal tatbikatını mâziye demirleyerek geleneği dinleştirdiği için, hem de aklı devre dışı bıraktığından dolayı, İslâm’ın evrensel ölçekte doğru anlaşılmasını ve İslâm ortak paydası bilincinin gelişmesini engellemektedir. Aslında Selefiyye meselesi, zannedildiğinden çok daha karmaşık bir meseledir.

Selefiyye; Kökleri ve Dalları

Selefiyye ile ilgili olarak gerek kavram ve kavramın irtibatlı olduğu zaman dilimi, gerekse içerik konusunda ciddî bir belirsizlik ve karmaşıklık olduğu kolayca görülebilmektedir. Bunun en başta gelen sebeplerinden birisi, Selefiyye’nin öncelikle bir zihniyet olduğunun çoğu zaman göz ardı edilmiş olmasıdır. Selefiyye hiçbir zaman bir mezhep hüviyeti kazanamamıştır. Bu tespitemizin en açık kanıtı, bugün kendilerinin Selefi olduğunu söyleyen el-Kaide gibi örgütlerdir. Bu tür modern yapılanmalarda, “hilâfet” ve “İslâm devleti” gibi ideolojik hedefler ön planda olmakta; şiddet amaca ulaşmak için bir araç olarak kullanılmaktadır. Selefiyye’nin çekirdeğini, özellikle çöküş sürecine giren toplumlarda belirgin hale gelen, geçmişe yönelik özlem oluşturur. Buna bir tür yaşlılık psikolojisi demek de mümkündür; çünkü insanın yaratıcı yetileri dumura uğramaya başlayınca, yaratıcılığın yüksek olduğu evreleri hatırlayarak hayata tutunmaya çalışır. Selefi zihniyetin benzerlerini hem İslâm toplumlarının geçmişinde, hem de farklı dinlere mensup toplumlarda görmek mümkündür. Her mezhebin kendine özgü bir zihniyeti vardır; ancak her zihniyet mezhep değildir.

Herhangi bir toplumsal oluşumun mezhep olabilmesi için, özgün fikirleri olması ve bunların toplumda mâkes bulması gerekir. Bu sebepten biz mezhepleri, “din

anlayışındaki farklılaşmaların kurumsallaşması sonucu ortaya çıkan beşerî oluşumlar) şeklinde tanımlamaya çalıştık.⁹ Her mezhep, kendine has bir zihniyet inşa eder. Bazen de herhangi bir mezhebe ait olmaksızın, sosyal hayatın akışı içinde, kendiliğinden oluşan zihniyetler ortaya çıkar. Bu tür zihniyet oluşumuna, daha çok kontrol edilmesi pek mümkün olmayan eğilimler ve arayışlar yol açar. Zamanla, esas itibariyle mezhep çerçevesine sahip olmayan zihniyetler, bazı kimseler tarafından mezhep gibi algılanabilmektedir. Ele avuca sığmayan, tanımlanması çok kolay olmayan zihniyetler, olumlu ve olumsuz yönde kullanılmaya müsait olurlar. Bu söylediklerimize en uygun örnek mistik eğilimlerden beslenen Batini zihniyettir. Hemen her mezhebin içinde bâtinî eğilimli kimselere rastlayabileceğimiz gibi, bu zihniyetin hiç tahmin edilemeyecek kılıklar ve kavramlar içinde, umulmayacak yerlerde ortaya çıktığına da şahit olunabilir. Bazı bâtinî fikirler Karmatîlik'te ortaya çıkınca sapkın addedilir, Sünnî Tasavvuf geleneğinde mevcut ise, onun İslâm'a uygun olduğu ile ilgili deliller bile üretilebilir. Bazı zihniyetler de, farklı zamanlarda, farklı mekânlarda, farklı kimliklerin içinde varlığını sürdürürken, uygun temsilciler bulduğu zaman, toplumda mâkes bularak, tarihteki yerini alabilir. İşte Selefîlik böyle bir oluşumdur; 19. asrın sonlarında, farklı bölgelerde, farklı temsilcilerle yeni bir "Selef" ve "Selef-i Sâlihîn" vurgusu ortaya çıkmıştır. Bu vurgu, ıslâh arayışlarının oluşturduğu bir zeminde; bir yandan sömürgecilere karşı duruşu, diğer yandan Osmanlı karşıtlığını ve Arap milliyetçiliğini, öte yandan da geçmişe sarılarak var kalabilme çabalarını içinde barındıran farklı eğilim ve arayışların ifadesi olarak ortaya çıkıyordu. Bu sebepten, Selefiyye'yi tarihin derinliklerine taşımak da, Vehhâbilik'le özdeşleştirmek de, Muhammed Abduh'ın çabalarıyla irtibatlandırmak da çok zor olmamaktadır.

Selefiyye kavramının kullanılmaya başlamasından önce, daha sonra bu kavramla irtibatlandırılacak olan zihniyetin farklı tezâhürleri, en azından Ahmed b. Hanbel ve İbn Teymiyye'de, hem de "Selef-i Sâlihîn" ifadesiyle birlikte mevcuttur. Belki de bu yüzden Selefiyye'ye tarih inşa ederken "Mütekaddimûn , Müteahhirûn Selefiyye" veya "İcmâl" ve "Tafsîl" dönemi gibi ayrımlar, pek sorgulanmamıştır.¹⁰ Ahmed b. Hanbel Mütekaddimûn Selefiyye'den, İbn Teymiyye ise Müteahhirûn Selefiyye'den sayılmaktadır.¹¹ (Bu doğrultuda, inşa edilen tarihsel akışa uygun düşünüldüğünde, Vehhâbilik'in başlangıcından itibaren Selefiyye ile birlikte, hattâ Selefiyye'nin ta kendisi olarak algılanması da kolaylaşmış olmaktadır. Oysa Vehhâbîler kendilerini "Muvahhid" olarak isimlendirirler ve Vehhâbî isminden hiç hoşlanmazlar. Vehhâbîliğin Selefîlik ile irtibatlandırılması, biraz da Reşîd Rızâ'nın çabaları sonucu, 20. asrın başlarında gerçekleşmiş ve Vehhâbîler kendilerini Selefiyye'ye eklememekle kalmamışlar, onun temsilciliğini de üstlenmek

⁹ Hasan Onat, "Mezhep Kavramı ve Mezheplerin Doğuş Sebepleri", *Oş İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Oş 2005.

¹⁰ Zeki İşcan, *Selefilik*, İstanbul 2006, s. 31.

¹¹ İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, I, 105.

istemişlerdir. Nitekim bugün pek çok kimse Vehhâbîlik ve Selefilik'in aynı şey olduğunu düşünmektedir. Selefiyye'yi, Cemâleddîn Afgânî ve Abdüh çizgisindeki tecdid ve ıslâh arayışları ile özdeşleştirmenin de doğru olmadığını söyleyebiliriz. Selefiyye konusunda, doğru bilgiye sahip olabilmek ve sağlıklı değerlendirmeler yapabilmek için sorulması gereken ilk soru şudur: Selefiyye, bir topluluğu ifade etmek üzere, ıstılah olarak ne zaman, nerede, kimler tarafından, kimler için kullanılmıştır; kavramın çekirdek bilgileri nelerdir? Nasıl bir istihâle geçirerek günümüze ulaşmıştır?

Daha önce de dikkat çekmeye çalıştığımız gibi Osmanlı Devleti'nin içine sürüklendiği çöküş süreci, İslâm dünyasının çok farklı yörelerinde, birbirinden farklı olsa da, temelde kötü gidişi durdurmayı amaçlayan, "ıslâhat arayışları" diyebileceğimiz çeşitli eğilimlerin, ciddî arayışların ortaya çıkmasına yol açmıştır. David Dean Commins'e göre, Şam'da Selefilik'in belirgin bir grup olarak ortaya çıkışlarının tarihi 1896'dır. "Müctehidler Hâdisesi" olarak bilinen, Ahmed Cezâyirî, Cemâleddîn Kâsımî ve Abdürrezzâk Bitar'ın başını çektiği, toplanarak kendi aralarında dinî tartışmalar yapan grup (müctehidler grubu), devlete karşı komplo kurmakla suçlanarak yargılanır. Sonunda herkes berat eder. Commins bu olayı Selefilik'in ilk ortaya çıkışı olarak görür.¹² (David Dean Commins, *Osmanlı Suriyesi'nde İslâhat Hareketleri*, çev. S. Ayaz, İst. 1993, 99 vd.) Cemâleddîn Kâsımî'nin bu olaydan sonra kaleme aldığı ifade edilen bir şiirinde, kendisinin "Selefi" olduğu şöyle ifade edilmektedir: "İnsanlara sorarsan / Benim yolum Cemâlîlik; / Güyâ akıl danışana / Böyle dermişim! / Yo, yo! Gerçek şu ki / Selefiyim ben! / Mezhebim Allah'ın kitabıdır vallâhi, / Yüce Rabbimin Kitâbı! / Bir de hadislerden mevzû olmayanlar, / Yani uydurulmamış hadisler! / Ben insan sözüne değil, / Hakikate kulak asarım açıkçası! / Ve bence taklit cehâlettir, / Her yerde, her zaman / Körlüktür vesselâm"¹³

Commins'e göre; "Osmanlı Suriyesi'nde gördüğümüz çağdaş İslâmî ıslâhat hareketi, diğer Arap diyarlarında bağlıları olan ve "Selefiyye" adı verilen daha geniş bir hareketin bir kısmı idi. Bu hareketin savunucuları takva sahibi ataların (el-Selefi-i sâlih, önceki Sâlihler) hal ve hareketlerine dönüş istiyorlardı, o yüzden hareket "Selefiyye", taraftarları da "Selefi" adını almışlardır."¹⁴ Commins'in bu çalışması, 19. asrın Suriye'sindeki ıslâhat arayışlarını, konu ile ilgili birinci el kaynaklara giderek ortaya koymuştur. Ancak "Selefiyye" adının içeriği ve bu isimle çağrılanların diğer ıslâhatçılardan farklı oldukları hususlar konusunda sarahat olduğu pek söylenemez. Özellikle "Selefiyye"nin tarih sahnesine çıkışı ile ilgili somut verilere ihtiyaç vardır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla "Selefilik" in, ıslâhat arayışlarından farklı olarak, hem zihniyet, hem de o zihniyete sahip kimselerin oluşturduğu bir topluluk olarak tarih sahnesinde yer bulmaları, 19. asrın sonları ve 20. asrın başlarıdır. Böyle

¹² David Dean Commins, *Osmanlı Suriyesi'nde İslâhat Hareketleri*, çev. S. Ayaz, İstanbul 1993, s. 99 vd.

¹³ Commins, *age.*, s. 109.

¹⁴ Commins, *age.*, s. 11.

düşünme imkânı sağlayan somut verilerden bazılarını şöyle sıralayabiliriz: 1. Commins'in dikkat çektiği Şam'daki tezâhürleri farklı da olsa ıslâhat arayışları esnasında "Selefiyye" adının kullanılmış olması, o zaman diliminde bir zihniyet olarak Selefiyye'nin ilk işaretleri olarak alınabilir. 2. Kahire'de 1909 yılında "Mektebetü's-Selefiyye" isimli bir kitabevi kurulmuştur. Hasan el-Bennâ'nın gençliğinde sık uğradığı yerlerden birisi olan (Hatıralar) bu kitabevi, Selefilik açısından sembolik bir değer taşır. 3. Reşîd Rızâ'nın çıkartmış olduğu *Menar* dergisinin şîârından biri de "Selefiyye"dir. Vehhâbiliğin Selefilîğe eklenmesini kolaylaştıran kilit ismin de Reşîd Rızâ olduğu söylenebilir.¹⁵

Selefilik, değişerek, dönüşerek günümüze ulaşmıştır. Bu konuda SETA için bir araştırma raporu hazırlayan Ramazan Yıldırım şu tespitleri yapmıştır:

"Arap dünyasında kendisini "selefi" olarak tanımlayan hareketlerin ortaya çıkışı yaklaşık olarak bir asır öncesine dayanmaktadır. Ortaya çıktıkları bölgelere göre küçük de olsa kendi içinde farklılıklar barındıran bu hareketler daha çok Mısır'da "cemaatleşme" imkânı bulmuşlardır. 25 Ocak 2011 yılında Mısır'da zirveye ulaşan halk hareketlerinin adına "Arap baharı" veya "Arap devrimleri" denilen yeni bir süreci başlatmasıyla birlikte de Selefi hareketler daha çok dikkat çekmeye başlamışlardır. Arap devrimleri sonrasında başta Mısır olmak üzere birçok Arap ülkesinde güçlü siyâsî bir aktör olmaya başlayan bu hareketler Mısır'da selefi olarak tanımlanan bazı geleneksel dinî yapılardan beslenmişlerdir. Bu geleneksel selefi-dinî hareketlerin tarihçesi, kurucuları ve genel görüşleri hakkında kısaca bilgi vermek bugünkü selefi kökenli siyâsî partileri daha yakından tanımamızı sağlayacaktır. Günümüz Selefilîği, Müslüman Kardeşler hareketi gibi fikir ve eylem bakımından homojen bir yapı arz etmediğinden dolayı onları kendi aralarında belirli kriterlere göre tasnif etmek zordur. Savundukları inanç ilkeleri ve içinden çıktıkları kültürel atmosfer büyük ölçüde aynı olmakla beraber sosyal ve siyasal alana bakışları, siyâset ve toplum algıları açısından onları dört ana kategoride değerlendirmek mümkündür. 1. İlim ve dâveti esas alan geleneksel selefilik. Bu özelliğiyle ön plana çıkan selefiler, insanları kendi ilkelerine dâvet ederek, onlara dinî eğitim verir ve her türlü siyasal katılımı reddederler. Akâid üzerinde yoğunlaşarak akâid esaslarını bidat ve hurâfelerden arındırmaya çalışır Mu'tezile, Haricîlik ve Şiîlik gibi diğer fırkaları yoldan sapmış olarak kabul eder. Hattâ İslâm toplumlarında yaygın olan Eş'arîlik ve Mâtürîdîliğe karşı mesafeli durarak özellikle tasavvufi akımları tamamen dışlar. Selefilîğin bu akımı daha çok Suudi Arabistan bölgesinde yaygın olup Abdülazîz b. Bâz ile Nasıruddîn Elbanî gibi şahsiyetlerin görüş ve fikirlerini yaymayı kendisine misyon edinmiştir. 2. Siyâsete ve siyâsî partilere karşı ortaya koyduğu sert tutumuyla tebârüz eden Selefilik. "Yöneticilere itaat" prensibini kendileri için ilke edinen bu selefiler, siyâsî muhalefetin her türüsüne karşı çıkar ve siyâsî parti aracılığıyla iktidara talip olan diğer İslâmî

¹⁵ Bu konuda ilginç bir makale bk. Henri Lauziere, "The Construction of Salafiyya: Reconsidering Salafism from the Perspective of Conceptual History", *International Journal of Middle East Studies*, V/42, August 2010, no.3, pp. 369-389.

hareketlere karşı siyâsî iktidarların yanında yer alırlar. Başta Suud ve Körfez ülkeleri olmak üzere birçok Arap coğrafyasında varlık gösteren bu gurupların toplum içindeki etkinlikleri Arap devrimleriyle başlayan süreçte azalmıştır. 3. Daha çok “cihâdci” diye adlandırılan Selefîlik. Arap dünyasındaki rejimleri tekfir eden, onlara karşı şiddete başvuran ve İslâm dünyasında meydana gelen birçok eylemden sorumlu tutulan gurup veya guruplardır. 4. Islâhatçı bir çizgiyi benimseyen Selefîlik. Bu grup sosyal ve siyasal konulara daha ılımlı bir yaklaşım sergiler, hem selefi inanç ve ilkeleri savunur hem de hayatın tüm alanlarında aktif olarak yer almayı dile getirir. Toplumsal ve siyasal değişimin tedrici ve barışçı bir şekilde yapılması gereğini savunurlar. Bu gurup içinde yer alan selefler, Arap devrimlerinden önce elverişli ortam elverişli ortam bulamadıkları için aktif olarak siyâset yapamadılar; ama devrimlerden sonra başta Mısır olmak üzere Tunus, Libya ve Yemen’de farklı siyâsî partilerde siyâsete katıldılar.”¹⁶

Selefiye adı altında vücut bulan oluşumun, teşekkül süreciyle birlikte Şiîlik karşıtı bir duruşu benimsediğini söylemek mümkündür. Bu doğrultuda fiilen çatışma diyebileceğimiz faaliyetler, daha çok el-Kâide örgütünün de çekirdeğini oluşturan “Cihâdci” denilen gruptan gelmektedir.¹⁷

Selefîlik-Vehhâbîlik

Vehhâbîlik, 18. asırda Muhammed b. Abdilvehhâb’ın (1703-1792) fikirleri etrafında şekillenen dinî-siyâsî harekete, hareketin dışındaki kimseler tarafından verilen bir isimdir. Bu hareketin mensupları kendilerini Ehlü’t-Tevhîd veya Muvahhidûn diye isimlendirirler. İbn Abdilvehhâb’ın Uyeyne kadısı olan babası Hanbelî gelenekten gelen bir fakîh idi. Muhammed b. Abdilvehhâb ile Der’iye Emîri olan İbn Suûd arasında, 1744 yılında yapılan, “silah gücüyle bile olsa Allah kelâmını bâki kılmak” üzere bir antlaşma ile İbn Abdilvehhâb’ın fikirleri, muhtemel bir Vehhâbî devletin çekirdeğini oluşturacak şekilde siyâsî bir boyut kazanmış oldu. Bu devlet, Osmanlı Devleti’nin toprakları üzerinde, Tevhîd merkezli olarak, bid’atlerle mücadele ederek, Asr-ı Saâdet’teki İslâm’ı yeniden tesis etmek gibi amaçlarla kurulacaktı. Ne var ki, hareketin çıkışı klasik Sünnî algı ile çeliştiği gibi, şiddet kullanılması, tekfir mekânizmasının kolaylıkla işletilmesi, Vehhâbîlikle ilgili olumlu kanaatlerin oluşmasını engelliyordu. Özellikle tasavvuf ve tarikatlarla ilgili her şeyin “şirk” addedilmesi, Vehhâbîlere karşı öfke birikmesine yol açmıştır.

İbn Abdilvehhâb’ın en çok etkilendiği isimler İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye’dir. Ancak onun, İbn Teymiyye’nin “Ülü’l-Emr’e itaat konusundaki klasik Sünnî görüşü pek dikkate almadığı dikkat çekmektedir. “O, kâfir oldukları gerekçesiyle dışladığı Müslümanlara karşı, İbn Teymiyye’nin öğretilerine aykırı olarak, silahlı güç kullanarak isyân etti.”¹⁸ Bu iki isim, daha sonra Vehhâbîlik ile

¹⁶ Ramazan Yıldırım, *Cemaatten Partiye Dönüşen Selefîlik*, SETA Analiz, Aralık 2013, sayı 73.

¹⁷ bk. Richard Whelan, *el Kaidecilik, İslâm’a Tehdit Dünyaya Tehdit*, çev. H. Bağcı, B. Sinkaya, P.Arıkan, Ankara 2006.

¹⁸ Fazlurrahman, *İslâm’da İhya ve Reform*, Ankara Okulu Yay., çev. Fehrullah Terkan, Ankara 2006 s.

Selefilik arasında kurulacak olan irtibat için ortak zemin oluşturmuştur. Çünkü Selefiyye'nin de en mühim referans kaynakları arasında İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye yer almaktadır.

Muhammed b. Abdilvehhâb, tıpkı Hâricîler gibi ameli imanın içinde mütalaa etmiş, ibadetlerdeki noksanlığın veya günahın insanı küfre götüreceğini iddia etmiş¹⁹; evliyâ kabirlerini ziyaret etmenin, onlardan şefâat dilemenin bid'at ve küfür olduğunu belirtmiştir.²⁰

Vehhâbîler'in Şi'a'yı da tekfir ettiği bilinmektedir. Bu doğrultudaki ilk ilginç olaylardan birisi 1802'de Gadir Hûm bayramında Vehhâbîler'in Kerbelâ şehrine saldırarak Hz. Hüseyin'in kabrini tahrip etmeleridir. Olaylar esnasında çok sayıda Şiî hayatını kaybetmiştir.

Vehhâbîlerle Selefilik arasındaki yakınlaşma, 1900'lerin başında, Vehhâbîleri Ehl-i Sünnet'in içinde değerlendiren Selefililerin görüş ve düşünceleri ile birlikte başlar. Bu süreçte Vehhâbîlerin meşrûiyet arayışı kadar, Selefililerin destek arayışlarının yanında, başta İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye olmak üzere, bid'atlarla mücadele, Selef-i Sâlihîn'in yoluna vurgu gibi konulardaki benzer yaklaşımların da etkili olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda Reşîd Rızâ'nın belirleyici bir rolü olduğu görülmektedir. "Bazı Şiî ve Sünnî alimlerin aleyhinde buldukları Vehhâbî mezhebi, Reşîd Rızâ'ya göre Sünnî bir mezheptir, hak yoldadır, itikatta selef anlayışını, amelde ise Ahmed b. Hanbel'in mezhebini benimsemişlerdir. Bazılarının Vehhâbîleri sapıklık ve küfürle suçlamaları, dinden veya ilimden değil, siyâsî menfaat çatışmasından kaynaklanmaktadır."²¹

Daha sonra Vehhâbîlerin bu ismi benimsediklerini ve Selefiyye ismiyle kitaplar neşrettiklerini görmekteyiz. Bu hususun ilginç örneklerinden birisi, Ebû Abdurrahman Amr Abdülmün'im Selîm'in Şeyh Muhammed Nasıruddin Elbânî'nin bir kitabına yaptığı ve *Ta'likâtu's-Seniyye Şerhu Usûli'd-Da'veti's-Selefiyye* adıyla neşrettiği kitabıdır. Bu kitap Türkçe'ye *Selefi Dâvet Usûlü* şeklinde tercüme edilmiştir. İnternet ortamında bulmak mümkündür.²²

Vehhâbîler'in kendilerini Selefiyye ile irtibatlandırdıklarına dair bir başka kitap, Ebû'l-Hasen el-Akdar'ın yazdığı ve Abdülkerim Çobanoğlu tarafından Türkçe'ye *Selefiyye Hakkında Yanılgılar* adıyla tercüme edilen eserdir.²³

Şiî-Selefi Kutuplaşması veya İran-Suûdî Arabistan Arasındaki İktidar Çekişmesi

İran ile Suûdî Arabistan arasında hem ciddî bir rekabet, hem de karşılıklı tekfirle beslenen, daha çok dijital ortamda yürütülen, modern soğuk savaş denilebilecek

¹⁹ Muhammed b. Abdilvehhab, *Kitabu't-Tevhid*, 1988, s. 9-11.

²⁰ Muhammed b. Abdilvehhab, *age.*, 1988, s. 39 vd.

²¹ Hayrettin Karaman, *Gerçek İslâm'da Birlik*, İstanbul 2003, s.196.

²² http://d1.İslâmhouse.com/data/tk/ih_books/single/tk_Selef%C3%AE_D%C3%A2vet_Us%C3%BBI%C3%BC.pdf...El-Albanî hakkında ilginç bir yazı için bk. http://www.livingislam.org/alb_e.html.

²³ www.islah.de/mehec/men00017.pdf

nitelikte kıyasıya bir mücadele vardır. Suriye ve Bahreyn gibi üçüncü ülkeler üzerinden sıcak çatışmanın da yaşandığı söylenebilir.

İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabet, Orta Asya'da, Kafkaslar'da, Balkanlar'da bir tür nüfuz mücadelesi olarak ortaya çıkmaktadır. İran, Arnavutluk'taki Bektâşîlerle ciddî olarak ilgilenmekte, onlara ekonomik destek sağlayarak, Bektâşîlik ile Şîilik arasında bir bağ tesis etmeye çalışmaktadır. Aynı şekilde, Suudi Arabistan'ın da, ekonomik yardımlar kanalıyla yaklaştığı Müslüman topluluklara Vehhâbîliğin birtakım görüşlerini kabul ettirebilmek için her yolu denemektedir.

Şîi-Selefi kutuplaşması gibi görünen, esasî İran- Suudi Arabistan arasındaki nüfuz ve iktidar mücadelesi olan gerginlik, Suriye'deki gelişmeler ve her iki ülkenin Suriye konusundaki tavrı merkeze alınarak okunduğu taktirde, işin içyüzü daha kolay anlaşılabilir. İran, Suriye'deki mevcut iktidarı, yani kendisi de bir Nusayrî olan Beşar Esad'ı desteklemektedir. Oysa, Ca'ferî (İsnaaşerî) ulemânın Nusayrîlere yakın zamanlara kadar pek sıcak bakmadıkları bilinmektedir. Ancak İran'ın Suriye ile yakın ilişkisi vardır. İran-Suriye ilişkisi, Suriye'deki çalkantılarla birlikte yeni bir boyut kazanmıştır. İran, açıkça Suriye'de Esed rejimini desteklemekle kalmamış, şimdiye kadar Filistin konusunda çok etkin olan Lübnan'daki Hizbullah'ı da, Esed güçlerinin yanında savaşıma yönlendirmiştir. Hizbullah, Lübnan'daki Şîi Emel örgütünün, İslâm Devrimini müteakip, İran'ın etkisiyle önce Şîi Emel- İslâmî Emel diye ikiye ayrılmasından sonra, İslâmî Emel'in Hizbullah'a dönüşmesiyle oluşmuş bir örgüttür. İran'ın ve Hizbullah'ın Esed rejiminin yanında yer almasının, Esed'in içinden geldiği Nusayrîliğin Şîa'nın bir alt kolu olması ile elbette ilgisi vardır. İran, Ortadoğu'daki etkinliği ve çıkarları açısından Suriye'ye aslâ ilgisiz kalamaz. İran'ın desteğinin sadece Hizbullah'ı yönlendirmekten ibaret olduğunu düşünmek de doğru değildir. Suriye Lübnan'daki Şîiler açısından da çok önemlidir. Suriye'de rejimin düşmesi, hem İran'ın Ortadoğu'daki etkin rolünü, hem de özellikle Lübnan üzerindeki etkisini yitirmesi anlamına gelecektir. İran-Suriye ilişkisinin Irak'la da doğrudan ilgisi vardır. Bu son gelişmeler, İran'ın gittikçe Şîiliği daha fazla ön plana çıkarttığı şeklinde yorumlanabilir.

Suriye konusunda Suudi Arabistan Esed karşıtı güçlere destek vermiştir. Esed karşıtı güçlerin tek bir grup olmadığını belirtmekte fayda vardır. Bu gruplar arasında el-Kaide gibi Cihâdî Selefi çizgideki oluşumlar dikkat çekmektedir. Suriye'de olan aslında Müslümanlara olmaktadır. Hem Esed güçleri, hem de bütün muhâlif güçler, "Allahu Ekber" sadâlarıyla birbirlerini öldürmektedirler.

Ortadoğu'da yaşananlar, İran'ın, kendisini dünyanın her yerindeki Şîilerin hâmesi gibi gördüğünü, nüfuz alanını genişletebilmek için önce onlarla sıkı bir iş birliği yapmaya çalıştığını açıkça ortaya koymaktadır. İşin en ilginç yanı, Suudi Arabistan'da zengin petrol yataklarının olduğu bölgede %10-15 Şîi nüfus yaşamaktadır. Suudi Arabistan'ın ilgisiz kalamayacağı Bahreyn, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri gibi Körfez ülkelerinde de ciddî bir Şîi nüfus mevcuttur. Bize bir fikir vermesi açısından Şîilerin hangi ülkelerde yaşadıkları ve muhtemel

nüfuslarının ve nüfus oranlarının ne kadar olduğuna bakmakta fayda vardır. Müslüman ülkelerdeki mevcut nüfus durumu, oradaki farklı mezhep ve din anlayışlarına mensup kimselerin oranları konusunda, maalesef elimizde sağlıklı veriler yoktur. Veli Nasr'ın *Foreign Affairs*'in Temmuz/ Ağustos 2006 sayısında yayınladığı "When the Shiites Rise" isimli makalede vermiş olduğu tablo, bu konuda bize bir fikir verebilir diye düşünüyoruz:

<u>Ülke</u>	<u>Şiî nüfusun oranı</u>	<u>Toplam nüfus</u>	<u>Şiî nüfus</u>
İran	90%	68.7 milyon	61.8 milyon
Pakistan	20%	165.8 milyon	33.2 milyon
Irak	65%	26.8 milyon	17.4 milyon
Hindistan	1%	1,095.4 milyon	11.0 milyon
Azerbeycan	75%	8.0 milyon	6.0 milyon
Afganistan	19%	31.1 milyon	5.9 milyon
Suudi Arabistan	10%	27.0 milyon	2.7 milyon
Lübnan	45%	3.9 milyon	1.7 milyon
Kuveyt	30%	2.4 milyon	730,000
Bahreyn	75%	700,000	520,000
Suriye	1%	18.9 milyon	190,000
BAE	6%	2.6 milyon	160,000
Katar	16%	890,000	140,000

Not: "Şiîler" İmâmiyye Şiâsi'dir. Nusayrî, İsmailî ve Zeydîleri kapsamamaktadır. Oranlar tahmîndir.

2013 yılında elbette ülkelerin nüfusu artmıştır. Ancak ülkelerdeki Şiî nüfusla ilgili oranların çok fazla değişmediğini söylemek mümkündür. Tablodaki Suriye ile ilgili oranların, sadece oradaki İmâmiyye'yi benimseyenleri verdiğini hatırlatmakta fayda vardır. Suriye'de Nusayrîler'in oranının %10-12 kadar olduğu tahmin edilmektedir.

Bu tablo, Şiî-Selefi kutuplaşmasından çok, Müslümanları bekleyen ve domino tesiri ile İslâm dünyasının her yerine yayılma ihtimali bulunan bir Şiî – Sünnî çatışmasının vehâmetini ortaya koymaktadır. İran, muhtemelen cepheyi genişletmemek için gerilimi ve mücadeleyi, Vehhâbîlik / Selefilik üzerinden sürdürmektedir. Vehhâbîler ise, İran'a karşı, Şiî olmayan bütün Müslümanları yanlarında görmek istemekte, mücadeleyi Müslümanların yaşadığı her yere taşımaktan çekinmemektedir.

Suudi Arabistan'da, yukarıdaki tabloda %10 oranında Şiî nüfus görünmektedir. Şiîlerin daha çok zengin petrol yataklarının olduğu Kûfî ve Hasa gibi yerlerde yaşadıklarını düşünecek olursak, bu nüfusun her iki ülke açısından da stratejik bir nitelik taşıdığını düşünebiliriz.

İnternet ortamında kıyasıya bir mücadelenin yürütüldüğünü ifade etmiştik. Bu mücadelede kullanılan en ağır silah tekfirdir. İran, cepheyi genişletmemek için Vehhâbîlik'e yüklenmekte, hattâ kendilerinin Bahâîleri İslâm dışı ilân ettikleri gibi, Sünnî dünyanın da Vehhâbîler'in İslâm dışı olduğunu belirtmelerini istemektedirler. Bu konuda ilginç bir örnek, Tahran Cuma İmamı Hucetü'l İslâm Ahmed Hâtemî'nin şu sözleridir: "Tüm Şiâ âlimleri Bahâîliğin İslâm'la hiçbir ilgisi olmadığını açık şekilde duyurmaktadır. Biz aynı şeyi Ehl-i Sünnet'ten bekliyoruz. Bugün Ehl-i Sünnet ulemâsı açık bir şekilde Vehhâbîliğin İslâm'la hiçbir ilgisi olmadığını duyurmalıdır."²⁴

Vehhâbîler de, Ebû Bekir el-Cezâirî'nin yazdığı, Türkçe'ye Mehmet Şahin tarafından *Şiâ Mensubuna Nasihat* olarak çevrilen eseri başta olmak üzere²⁵ internet ortamında Şiîliğin İslâm dışı olduğunu dile getiren kitap ve muhtelif yazıları pek çok sitede yayınlamaktadır. Muhibbu'd-Din el-Hatîb'in *Hutûtü'l-Âriza* isimli eseri de bunlardan bir diğeridir.

Sonuç

Müslümanlar İslâm ortak paydasını kaybetmişlerdir. Kur'ân'ın 14 asır önceki uyarısına rağmen, her grup kendi sahip olduğu ile övünmekte; İslâm'ı kendi görüşünden ibaret zannetmekte, kendisi gibi olmayanları kolayca ötekileştirebilmektedir. Din, birleştirmek yerine ayrıştırmakta; ayrılıkçı duruşlar

²⁴ www.suriyegerçekleri.com

²⁵ www.islah.de/menhec/men00024.pdf

dini kullanarak meşrûiyet kazanmaya çalışmaktadır. Dinin insan hayatına anlam kazandıran boyutu etkisiz hale gelmiştir. Müslümanlar, Allah'ın insana bahsettiği akli etkin kullanmaktan kaçınmakta, geleneği kutsallaştırmakta, bilgiyi itibarsızlaştırmakta, bilgi ve değer üreterek özne olmayı başaramamaktadır. Bütün dünyayı etkileyen, küresel boyut kazanan başta şiddet-terör, kimlik krizi ve anlam arayışı olmak üzere bütün sorunları en derin yaşayanlar Müslümanlardır. Temel hak ve özgürlüklerin en çok ihlal edildiği, yüksek güven kültürünün yaratılmadığı yerlerde Müslümanlar yaşamaktadırlar. Hayatın kuralı çok basittir: Yaratıcı yetilerini etkin kullanmayı beceremeyenler, yıkarak, yakarak, yok ederek, öldürerek yaratma sürecine katılmaya çalışırlar.

İslâm dünyasında yaşanan olumsuzlukları meşrûlaştırabilmenin, Müslümanlar arasındaki güç ve iktidar mücadelesini, bunun sonucu olan çatışma ve ölümleri akla uygun hale getirebilmenin en kolay yolu, toplumsal bellekte diri olan anlam çerçevelerini kullanmak ve düşman algısı yaratmaktır. İşte esas iktidar ve güç kavgası olan çatışmalar, tarihteki adıyla Şiî-Sünnî, günümüzdeki tezâhürleri ile Şiî-Selefi kutuplaşması olarak karşımızda durmaktadır. İran, dünyanın her yerindeki Şiîleri, kendi egemenliği için her zaman harekete geçirebileceği bir güç olarak görmekte; tarihten yararlanarak "düşman" algısını diri tutmakta, büyük Şiî kimliği inşâ etmeye çalışmaktadır. Geniş Sünnî kitleyi karşısına almak yerine, daha belirsiz, ancak içinin istenildiği şekilde doldurulması mümkün ve kolay olan "Selefilik" üzerinden güç ve egemenlik arayışını sürdürmektedir. Suudi Arabistan ise, çekiciliğini kaybetmiş Vehhâbilik yerine, "Selefilik" gibi, geçmişe yönelik özelemleri çağrıştıran bir kavramla hem Şiî olmayanların sempatisini kazanmaya, hem iktidarına yönelik eleştirileri hafifletmeye, hem de en büyük tehdit olarak gördüğü İran'a karşı destek ve meşrûiyet kazanmaya çalışmaktadır. Selefi-Şiî kutuplaşması, iktidar kavgasının ve dinin gölgesinde meşrûiyet arayışının bir tezâhürü olarak anlaşılabilir.

Selefiyye, herkesin, içini duruşuna, amaçlarına, beklentilerine göre kolayca doldurabildiği; isteyen istediği zaman dilimi ve istediği zihniyeti ifade için kullanabildiği tabir yerinde ise "maymuncuk" gibi bir kavramdır. Selefilik, her ne kadar günümüzde mezhep gibi görünse de, öncelikle mezhep değil, bir zihniyettir. Geçmişte Selefiyye adıyla bir mezhep, tespit edebildiğimiz kadarıyla hiç olmamıştır. Selef ise her zaman mevcuttur. Her nesil için bir önceki nesil seleftir. Kültürümüzde özellikle ilk Müslümanların ilk üç asrı ile ilgili olarak kullanılan "Selef-i Sâlihîn" ifadesi, muhayyel bir "Selefiyye"ye kök bulmayı kolaylaştırmıştır. "Selefiyye"nin sosyal hayatta karşılık bulması, yani kendisini "Selefiyye" denilen bir topluluğa ait hisseden insanların mevcudiyeti 19. asrın sonları ve 20. asrın başlarıdır. Daha sonra Vehhâbîler, "Vehhâbî" adına yüklenen olumsuz algıdan kurtulabilmek için Selefi ve Selefiyye adını kullanmaya başlamışlardır. Hem geçmişte, hem de bugün özünde "İslâm'ın erken dönemine yönelik yüceltme arzusu" ve "köklere / bid'atlerden arındırılmış sahih dine dönme talebi" olmak üzere birbirinden çok farklı Selefilere ve Selefiyye'ye rastlamak mümkündür. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Batı Medeniyeti'nin hayatın tüm alanlarındaki değişirici

ve dönüştürücü gücü, bazı Müslümanların yüzlerini geçmişe çevirmelerine ve geçmişi kutsallaştırarak ayakta kalabilecekleri zehabına sürüklemiştir. Bu derinliği olmayan arzu, sadece kendilerini “kurtuluşa eden fırka / Fırka-i Nâciye” olarak gören, kendileri gibi düşünmeyenleri kolayca İslâm dairesi dışında mütalaa eden birbirinden farklı pek çok Selefiyye’nin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Cihâdi Selefilik, Siyâsî Selefilik ve İlmî Selefilik, hemen akla gelen Selefi topluluklardır.

Selefilik bir yandan Vehhâbîlik’le birlikte anılırken, diğer taraftan da, Cemâleddin Afganî, Muhammed Abduh ve Reşîd Rızâ’nın isimleri kullanılarak islâhat arayışları ile de irtibatlandırılmaktadır. Reşîd Rızâ’yı Selefilik ile irtibatlandırmak biraz mümkün görünse de, Muhammed Abduh’tan Selefililerin hoşlanabileceğini söyleyebilmek biraz zordur. Müslümanların geleceği açısından “Selefiyye” adı etrafında oluşan olumsuz algının, Abduh gibi, kendi koşullarında fevkalade ileri olan kimselerin görüş ve düşüncelerini kirletmesine izin vermemek gerektiği kanaatindeyiz. Âcilen yapılması gereken iş, bilginin daha fazla itibarsızlaştırılmasının, aklın din adına etkisizleştirilmesinin önüne geçmek, insanın bizâtihi değer olduğunu Müslümanlara hatırlatmaktır. Aksi takdirde Müslümanların birbirlerini öldürmelerini engellemek mümkün olmayacağı gibi, insanlığın ihtiyacı olan yüksek İslâmî değerleri yeniden üretmenin, yeni bir medeniyet yaratmanın düşünüyü kurmak bile biraz zor olacaktır.

Müslümanların birbirlerini bu kadar kolayca katletmelerinin en temel sebebinin İslâm’la ilgili algı çarpıklığı olduğunu belirtmek mümkündür. İslâm ortak paydası bilinci kaybettiği için, her grup sadece kendisi Müslüman saymakta, cenneti garantilediğini düşünmekte ve kendilerinin dışında herhangi bir kimsenin girmemesi için kapıyı da içeriden kilitlemektedirler. Müslümanların İslâm algısı, Mevlânâ’nın dikkat çektiği karanlıkta el yordamıyla fili tanımaya çalışan insanların durumuna benzemektedir. Kur’ân’a rağmen, Hz. Muhammed’e rağmen, her topluluk sadece kendi anlayışını sahih İslâm olarak algılamakta, kendi görüş ve düşünceleri ile övünüp /avunup durmaktadır. Bu durum tekfir mekânizmasının kolaylıkla işletilmesine imkân sağlamaktadır.

Müslümanların on dört asrı aşan geçmişlerinde de, sıkıntılı anlar çok olmuştur. Sorunların odağında iktidar kavgası hep var olagelmıştır. Şimdi yaşanan da, özünde iktidar kavgasıdır. Sorunların sadece siyâsetle, siyâsî erki ele geçirmekle çözülebileceğinin ciddi bir yanılgı olduğunu hemen belirtmeliyiz. Bilimin gücünü görmeyen, yaptığı her şeyin sadece toplum tarafından benimsenmesini bekleyen, yapıp ettiklerini din ile meşrûlaştırmaya kalkışan siyâset, doğal olarak İslâm’ı sadece meşrûlaştırıcı bir araç olarak görmeye başlar. O zaman da, siyâsetin ayrıştırıcı dili, insanları ötekileştirmek için dini argümanları kullanmaktan hiç kaçınmaz. Bu konuları daha iyi anlayabilmek için Emevîler Dönemi’nden örnek verebiliriz. Bir yandan Emevî iktidarının, zulmü bile dinle irtibatlandıran, iktidar için her şeyi mübâh gören, İslâm’ın insan fıtratı ile uyumunu zedeleyen politikaları, diğer yandan Haricîler’in her şeyi şirk penceresinden gören, her şeyi dinleştirerek dünyayı dar eden duruşları Müslümanları yeni arayışlara sevk etmişti. İşte Mürcie bu arayışların ürünü olarak ortaya çıktı ve önce amelin imanla

özdeşleştirilemeyeceğini, bütün Müslümanların imanda eşit olduklarını ortaya koydu. Mürcie'nin insanlığa armağan ettiği bu ve benzeri ilkelere gerçekten çok ihtiyacımız var. İslâm'ı özgürlük üzerinden okumadan, dini siyâsilerin ve siyâsî erki ele geçirmek için onu kullanmaktan çekinmeyenlerin elinde oyunculuktan kurtarmadan, bırakın özgürlüğü, üretimi, var olabilmek bile pek mümkün görünmemektedir. Özgürlüğün olmadığı yerde İslâm olmaz. Yüksek güven kültürü yaratılmadan, yaratıcı yetiler harekete geçmez. Beşerî yaratıcılığın zirvesinde bilim, sanat ve spor vardır. Enerjisini sâlih amele dönüştürerek bu alanlarda var olamayan toplumların yaşama imkânı bulmaları pek mümkün değildir.

Sözümüzü daha önce dikkat çektiğimiz Ahkâf sûresinin 13. ve Fussilet sûresinin 30. âyetleri ile noktalamak istiyoruz:

“Rabbimiz Allah'tır deyip dosdoğru olanlar için hiçbir korku yoktur ve onlar üzülmeceklerdir. İşte cennetlikler bunlardır; yaptıkları güzel işlere karşılık olarak orada sürekli kalacaklardır.”²⁶

“Rabbimiz Allah'tır deyip dosdoğru olanlara gelince; onlara melekler gelir ve şöyle derler: ‘Korkmayın, üzülmeyin; size vâdolunan cennetle sevinin’”²⁷

Bu âyetler bize, İslâm Ortak Paydası bilincinin üzerine oturacağı zemini vermektedir. Kur'ân'da belirtilen temel iman esaslarına (Tevhîd, Âhîret, Nübüvvet) inanan her insan Müslümandır ve İslâm dairesi içindedir. Müslümanların bu denli parçalanmaları ve birbirlerini öldürmelerinin ana sebebi de cehâlet ve hamâkattır.

Kaynakça

- Commins, David Dean, *Osmanlı Suriyesi'nde Islahat Hareketleri*, çev. S. Ayaz, İstanbul 1993.
- Fazlurrahman, *İslâm'da İhya ve Reform Ankara Okulu Yay.*, çev. Fehrullah Terkan, Ankara 2006.
- İbn Abdilvehhab, Muhammed Kitabu't-Tevhid, 1988.
- İşcan, Zeki, *Selefilik*, İstanbul 2006.
- İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*,
- Karaman, Hayrettin, *Gerçek İslâm'da Birlik*, İstanbul 2003.
- Lauziere, Henri, “The Construction of Salafîyya: Reconsidering Salafism from the Perspective of Conceptual History”, *International Journal of Middle East Studies*, V/42, August 2010, no.3.
- Whelan, Richard, *el Kaidecilik, İslâm'a Tehdit Dünyaya Tehdit*, çev. H. Bağcı, B. Sinkaya, P.Arıkan, Ankara 2006.
- Yıldırım, Ramazan, *Cemaatten Partiye Dönüşen Selefilik*, SETA Analiz, Aralık 2013, sayı 73.
- http://d1.İslâmhouse.com/data/tk/ih_books/single/tk_Selef%C3%AE_D%C3%A2vet_Us%C3%BBI%C3%BC.pdf
- <http://www.livingislam.org/alb>

²⁶ el- Ahkâf, 15/13,14.

²⁷ Fussilet, 41/30

-
- www.suriyegercekleri.com
  - www.islah.de/mehc/men00017.pdf
  - www.islah.de/mehc/men00024.pdf

Dilemma of Muslims Who Lost Islam as the Common Denominator: Shia-Salafi Polarization *

Hasan ONAT**

Abstract

Muslims have lost their common denominator. Despite the Quran's 14th century old warnings, each group prides each-self on their Islamic interpretation and otherizes various other traditions easily. Religion separates, rather than unites. The separatist groups use religious discourse to gain legitimacy, however the dimensions of religion that give meaning to human life have been omitted. Muslims avoid using reason effectively, they sanctify tradition and discredit knowledge. Muslims are the group who experience terror, violence, identity crisis and are most profoundly seeking meaning. Muslims live in the territories in which basic rights and freedoms are violated the most and where a culture of trust cannot be created. The rule of life is simple: the ones who cannot use creative forces effectively resort to violence, death and destruction.

The easiest way to legitimize the power and authority clashes, and the conflicts and deaths, is by the creation of an enemy and use of the existing meaning's frameworks in the collective memory. In this framework, the Shiite-Salafi conflict appears as a reflection of historical Shiite-Sunni contradictions. Iran sees the Shia population as a power which can be mobilized whenever needed. For this purpose, Iran keeps the historical 'enemy' perception alive and tries to build a Shia identity. Rather than battle with broad Sunni mass, Iran seeks power and authority by a vague 'salafism' conceptualization, which is loaded by any meaning. On the other hand, Saudi Arabia uses 'Salafism' instead of Wahhabism to attract the sympathy of the Sunni population because while Wahhabism lost its attraction, Salafism evokes past nostalgia. With this policy, Saudi Arabia tries to alienate critics against it, as well to gain legitimacy against Iran.

Although Salafism appears to be a sect, it is not, it is a mentality. There has not been a separate sect called Salafism in the past. However Salafis have always existed. Each generation is the Salaf for the previous generation. The Salafi-Shiite polarization is a reflection of the legitimization of the power and authority struggle within religion.

Keywords: Sunni, Salafism, Shia, Sect

---

* This paper is the English translation of the study titled "İslâm Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şii-Selefi Kutuplaşması" published in the 1-2th issue of *İlahiyat Akademisi*. (Hasan ONAT, "İslâm Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şii-Selefi Kutuplaşması", *İlahiyat Akademisi*, sayı: 1-2, Aralık 2015, s. 107-128.) The paper in Turkish should be referred to for citations.

** Prof. Dr., Academic Member of the Faculty of Divinity, Ankara University,
e-mail:onat@hasanonat.net

İslâm Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şii- Selefi Kutuplaşması

Özet

Müslümanlar İslam ortak paydasını kaybetmişlerdir. Kur'an'ın 14 asır önceki uyarısına rağmen, her grup kendi sahip olduğu ile övünmekte; İslam'ı kendi görüşünden ibaret zannetmekte, kendisi gibi olmayanlar da kolayca ötekileştirebilmektedir. Din, birleştirmek yerine ayrıştırmakta; ayrılıkçı duruşlar dini kullanarak meşruiyet kazanmaya çalışmaktadır. Dinin insan hayatına anlam kazandıran boyutu etkisiz hale gelmiştir. Müslümanlar, Allah'ın insana bahsettiği akıllı etkin kullanmaktan kaçınmakta, geleneği kutsallaştırmakta, bilgiyi itibarsızlaştırmakta, bilgi ve değer üretmek üzere olmayı başaramaktadırlar. Bütün dünyayı etkileyen, küresel boyut kazanan başta şiddet-terör, kimlik krizi ve anlam arayışı olmak üzere bütün sorunları en derin yaşayanlar Müslümanlardır. Temel hak ve özgürlüklerin en çok ihlal edildiği, yüksek güven kültürünün yaratılmadığı yerlerde Müslümanlar yaşamaktadırlar. Hayatın kuralı çok basittir: Yaratıcı yetilerini etkin kullanmayı beceremeyenler, yıkarak, yakarak, yok ederek, öldürerek yaratma sürecine katılmaya çalışırlar.

İslam dünyasında yaşanan olumsuzlukları meşrulaştırabilmenin, Müslümanlar arasındaki güç ve iktidar mücadelesini, bunun sonucu olan çatışma ve ölümleri akla uygun hale getirebilmenin en kolay yolu, toplumsal bellekte diri olan anlam çerçevelerini kullanmak ve düşman algısı yaratmaktır. İşte esas iktidar ve güç kavgası olan çatışmalar, tarihteki adıyla Şii-Sünni, günümüzdeki tezahürleri ile Şii-Selefi kutuplaşması olarak karşımızda durmaktadır. İran, dünyanın her yerindeki Şii'leri, kendi egemenliği için her zaman harekete geçirebileceği bir güç olarak görmekte; tarihten yararlanarak "düşman" algısını diri tutmakta, büyük Şii kimliği inşa etmeye çalışmaktadır. Geniş Sünni kitleyi karşısına almak yerine, daha belirsiz, ancak içinin istenildiği şekilde doldurulması mümkün ve kolay olan "Selefilik" üzerinden güç ve egemenlik arayışını sürdürmektedir. Suudi Arabistan ise, çekiciliğini kaybetmiş Vehhabilik yerine, "Selefilik" gibi, geçmişe yönelik özlemleri çağrıştıran bir kavramla hem Şii olmayanları sempatisini kazanmaya, hem iktidarına yönelik eleştirileri hafifletmeye, hem de en büyük tehdit olarak gördüğü İran'a karşı destek ve meşruiyet kazanmaya çalışmaktadır.

Selefilik, her ne kadar günümüzde mezhep gibi görünse de, bir mezhep değil, bir zihniyettir. Geçmişte selefiyye adıyla bir mezhep, tespit edebildiğimiz kadarıyla hiç olmamıştır. Selef ise her zaman mevcuttur. Her nesil için bir önceki nesil seleftir. Selefi-Şii kutuplaşması, iktidar kavgasının ve güç mücadelesinin din sayesinde meşrulaştırılması ile ilgili arayışların bir tezahürü olarak anlaşılabilir.

Anahtar Kelimeler: Sünnî, Selefilik, Şîa, Mezhep

Introduction

The main argument of this paper is to present the opinion that the prevention of conflicts among Muslim groups and the bloodshed is conditioned by the development in consciousness of freedom and individualism, as well as an

awareness of Islam as a common denominator, having the power of knowledge, and creating universal values. As Muslims who have lost the consciousness of "Freedom and Islam as a Common Denominator," they have also lost their creativity, resorting to burning, devastating, demolishing, and consuming for survival. Those who cannot be involved in the universal process of existential creation and those who cannot turn energy into good deeds, fall into emptiness and into a crisis of meaning and identity, while being condemned to a vicious circle of the illusion that makes devastation and killing meaningful. The reasons behind the conflicts, that have intensified within the last two centuries by gaining power from religious doctrines, are the disorientation in religious codes that make human lives meaningful, the degradation of religion to formalism, and the grounding of separatist ideologies onto the religion itself. The way out is to re-establish the reputation of knowledge, remembering that being rational is a way of worshipping, converting energy to production by enabling creative abilities, and the success of Muslims of being the actors of their own lives again.

On the other hand, conflicts among Muslims feed upon equalization of the past and history, and thus the past and the religion being dependent on traditions, rather than the Qur'an itself, as a source of fundamental religious knowledge, and the misperception regarding the fact that Islam leaves political issues to human beings. The vessels in our culture that feed the improper perception that renders "humans" as invisible, have trivialized the high value attached by Islam to "human beings". The unpleasant experiences encountered within the past two centuries have prevented a proper understanding of the real value of "humans". Colonization of a significant part of the Muslim geography has eased the degradation of the religion to ideology and the language of religion has lost its associative manner under the influence of the discriminative political discourse. For this reason, religion is placed at the center of both issues, and the solution seeking efforts. The isolation of religion from being a source of problem or the problem itself, is a necessity and a possible target. For this purpose, the fundamental doctrines of Islam should be extracted from the Qur'an and it should be highlighted that religion is something natural. However, it is not a proper approach to seek solutions for every single problem inside religion. Islam leaves decisions on political issues to humans. According to Imam al-Maturidi, "Religion is a thing, politics is another". The different political theories put forward by Muslims and the political quest that emerged after the death of the Prophet can be perceived as evidence of the fact that Islam leaves political issues to humans.

To have a better understanding of this topic, it might be helpful to remind of the verses that are thought to be fundamental in this study:

"O mankind, indeed We have created you from male and female, and made you people and tribes so that you may know one another. Indeed, the most noble of you

in the sight of Allah is the most righteous of you. Indeed, Allah is Knowing and Acquainted.”¹

“Indeed, those who have said, ‘Our Lord is Allah,’ and then remained on a right course - there will be no fear concerning them, nor will they grieve. Those are the companions of Paradise, abiding eternally therein as reward for what they used to do.”²

“Indeed, those who have said, ‘Our Lord is Allah’ and then remained on a right course - the angels will descend upon them, [saying], “Do not fear, and do not grieve but receive good tidings of Paradise, which you were promised.”³

“Indeed, Allah does not forgive association with Him, but He forgives what is less than that for whom He will. And he who associates others with Allah has certainly fabricated a tremendous sin.”⁴

“Indeed, Allah does not forgive association with Him, but He forgives what is less than that for whom He will. And he who associates others with Allah has certainly gone far astray.”⁵

“establish the religion and not be divided therein...”⁶ “[Adhere to it], turning in repentance to Him, and fear Him and establish prayer and do not be of those who associate others with Allah. [Or] of those who have divided their religion and become sects, every faction rejoicing in what it has.”⁷

The Quran is the only determinant source of Islam. It is human beings who can understand and interpret the Qur’an, and use it to understand the meaning of life and create scientific outputs and values. Revelations were sent so that they could support the reasons for humans. The 13th and 14th verses of Surah al-Ahqaf, and the 30th verse of Surah Fussilat provides us the ground to base the idea that Islam is a common denominator. As Muslims lose the awareness of Islam as a common denominator, the religion loses its associative aspect under current conditions. This results in the legitimization of some separatist approaches benefiting from the religion itself. The problem is more serious than meets the eye. The conflicts that emerged as a result of the Shia-Salafi polarization do not help us understand implicit situations or possible future developments, but indeed complicates it. Those concerned about the future of Islam and Muslims must understand that today we are on the verge of a radical shift of meaning in Islam.

---

¹ al-Hujurat 49/13.

² al-Ahqaf 15/13, 14.

³ Fussilat 41/30

⁴ an-Nisa 4/48

⁵ an-Nisa 4/116

⁶ ash-Shuraa 26/13

⁷ ar-Rum 30/32

The second argument of this paper is that the term “Salafism” complicates the dilemmas Muslims that face, while easing the habits that make Muslims doomed to history, because of its content and the arbitrariness of its use. Accurate information is the most significant condition that should be met so as to understand both the consciousness that Islam is the common denominator for Muslims, and the gravity of the conflicts they face based on different understandings about the religion, as well as the idiocy it brings, to find proper solutions for these problems. Without accurate information, it is impossible to find durable solutions for problems. With the persistent ignorance of the fact that religion is a matter of knowledge before anything else, we can neither prevent conflicts nor become righteous Muslims. The Qur’an states that knowledge is a value and Muslims should never pursue unknowns⁸, but to learn and to listen to every detail and thus follow good. Muslims should also think and act according to the evidence and written proof. The biggest problem of modern Muslims is the gap of knowledge regarding to the religion. Religion is intertwined with tradition. Thus, it would not be untrue to argue that the Qur’an targets Muslims with its criticism based on the concept of “the religion of ancestors”. The identification of the past with the history and Islam itself dooms Muslims to the past, while hindering an accurate understanding of Islam as well as prominence of its associative and holistic dimensions. Sacralization of the history causes arbitrariness in definitions of the term “Salafism” and leads up to the legitimization of perceptions and behaviors that have no common ground with Islam. Only through accurate knowledge can we understand events and phenomena. From this point of view, first of all I would like to describe the methodology of this study. After that I will try to explain how Islam is the common denominator for Muslims, as well as the details regarding the Shia-Salafi polarization.

Methodology

Here, I will not ignite a discussion of methodology. However, the questions about the characteristics of the necessary scientific knowledge and how it can be produced in order to ensure proper discussions over Salafism unavoidably necessitate attention to at least the matters that are directly related to the topic. It is impossible to understand that Islam is the common denominator without seeing the distortion in perceptions of Muslims and to understand the roots of current conflicts without raising an awareness regarding social change and processes. We cannot see the change and the resultant loss in fundamental functions of the religion, which have transformed into traditions, without a proper consciousness of history. In this regard, I would like to mention three important factors to help us have better understanding of the topic.

---

⁸ al-Isra 17/36.

First; Muslims' perception of history that forms the foundation for their religious understanding ignores the fact that history is a built expression and identifies the past with history. However, the past represents a whole of events, experiences and products of interest to people seen in a given period of time. The past is the name of everything that lived and has happened before today. Although history, as a term, is sometimes used interchangeably with the past, the knowledge, evidence and findings that have been inherited by the past is nothing but a human-made artefact and discourse. We can give the way that human memory works as an example to understand the difference between the past and the history. Our memories store all the data we receive throughout our lives. In our memory, we have both projections of creatures that exist in the outer world and the words and concepts we produce, as well as the experiences we go through. Human memories store everything in accordance with the semantic frameworks we have in mind after a process of interpretation. This is exactly the way the history is created. The data inherited from the past is rebuilt through an interpretation and inherited by us after one or more process of filtering. Then, we try to rebuild a part of the past in accordance with the data received. History is nothing but this man-made discourse. History, as a whole, cannot align with the past. In other words, history can never represent the whole truth. This doesn't mean that it has nothing to do with the truth, and also refers to the possibility of a perception of history which is far from reality. Activities to build history with scientific methods, and based on justice and scientific mindsets, can be more realistic than others.

As human reason cannot process without data in the mind, communities also cannot function without history, which serves as a memory for them. In other words, the knowledge and perception inherited from the past play significant roles for both today and tomorrow. Now, we can ask some questions about our subject: How far are Muslims aware of the difference between the past and history? Do Muslims know that the extant information, evidence, and findings related to the early period of Islam have reached the present day after passing through different processes of rebuilding? To what extent does Muslims' perception of the early period of Islam align with the past that was the reality of that time? Does the fact that the majority of knowledge that forms the foundation of history does not match up with the past mean there could be different histories referring to same periods of time? For sure, we can easily say that there are at least three different histories referring to the early period of Islam. These are represented by the Kharijite, Shiite and Sunni perceptions of history. The Kharijites idealize the periods of Abu Bakr and 'Umar. They declare Uthman ibn Affan after his sixth year and Ali ibn Abi Talib after Tahkim as unbelievers. As they believe that the caliphate/imamate belongs to Ali, Shiite Muslims think that Abu Bakr, 'Umar, and Uthman were unfair to Ali. Besides, they sanctify the periods of Ali and the Twelve Imams. On the other hand, Ahl al-Sunnah regards the period of Rashidun Caliphs as the ideal period of time, together with the time that the Prophet lived, and accepts the order of caliphate as an indicator of merit. Is it possible that these significantly different

perceptions about the history of a period when the Islamic values were brought to life allow unity and solidarity among Muslims and the development of the consciousness that is built upon the common denominator role of Islam? I think that it would not be unjust to argue that failure to regard history as an artefact is one of the most fundamental reasons behind the separation of Muslims into different sects, and the sectarian conflicts of each group tries to take over Islam with its own perception of history. Prevention of the Shiite-Salafi polarization and a possible conflict between Shiite and Sunni Muslims, is only possible through a process that may build peace and a culture of high-level trust among Muslims, while eliminating arbitrary ones and establishing a realistic perception of history.

Secondly; the viewpoint of social change and process in the Islamic perception of history is not reliable. A failure to build consciousness of the differences between the past and history would result in efforts to protect the past, using sacredness as a shield, and bring it to the future as it currently is. However, as the name implies, past experiences have been left in the past and only certain factors can infiltrate into the future. It is impossible to understand the past as a whole and bring it to the future. If we consider the lifetime of mankind as a stream; as the water that flew a second ago is not the same that followed a minute later, neither the social life navigates the same way. It continuously changes, revolves, and varies. Indeed, existence is continuous and it continuously flows toward the future. From this point of view, just like the human memory, history can be rebuilt. There is no sect that can reach future periods of time without changing its original characteristics. No sect can emerge all of a sudden. Also, none of the perceptions about religious sects can reach the next generations without any change or transformation. The common perception among Muslims about the early period Islam does not consider social change and processes, therefore they often ignore the differences between the evidence inherited from the past, and Islam itself. In other words, the Shiite, Sunni and Kharijite understandings of history also represent their perceptions of Islam. Each religious sect regards its own perception as the true Islam, and its group as the saved group (*Firqaḥ an-Najiyah*). It is possible to argue that one of the most significant dilemmas seen in Islamic world is that each community, congregation, order, and sect identifies its perception with Islam itself. It is obvious that this perception is a reason behind the ease in the mechanism of takfir (ostracism) used by Muslims and their readily provoked conflict motive.

The problem about the perception of social change and process does not allow others to see that all religious organizations that emerged after the death of the Prophet are man-made. There was not sect, congregation, and denomination when the Prophet was alive. The Qur'an invites Muslims to unity and criticizes separatist views by saying, "And hold firmly to the rope of Allah all together and do not become divided." As the door for revelation was closed after the Prophet Muhammad, treating other sources of information as revelation would be against the Qur'an. Moreover, ignoring the human side of the Prophet Muhammad,

although the Qur'an explicitly mentions it and creating a perception that regards him as a miraculous prophet, can be described as a by-product of this distorted ideology. The ideology that regards the words and acts of the Prophet as apocalyptic, the perception that canonizes thoughts and opinions of the next generations under the title of "Salaf al-Shalih", and even the suggestion that perceives them as the religion itself can be defined as different appearances of this understanding. Salafi perception about the companions of the Prophet (Sahabi) and identifying the Islamic understanding and viewpoint seen in its first three centuries with Islam itself, tarnishes Islam's nature to be a compatible formation and complicates the efforts to highlight universality.

Thirdly; Muslims' perceptions about the past and the history does not pay the necessary attention to the relation between idea and incident, as well as time and place. Herein, anachronism, a shift in time, place, idea, and concepts, is seen at the highest level. Above all, every sect, congregation, and denomination try to associate its understanding with the one supported in the period of the Prophet in an attempt to show that it upholds the true understanding of Islam. The efforts to manipulate words of the Prophet for the purpose of criticizing a religious group can also be mentioned within this regard. In fact, no idea can be born in emptiness. Every sect and every ideology has a place and time of emergence. Every organization has fundamental concepts and main ideas that have affected the period of formation and shaped the back bone of a system of thought. To prove existence of an ideology and a sectarian organization, we have to identify the time its suggestions took an important place in the target community, the characteristics of the process in which it emerged, and the concepts which its ideas or structure are presented. It is possible to find many more examples in the common perception of history among Muslims about how previous concepts and ideas have been readily associated with subsequent incidents and organizations. However, the otherwise is also possible. Subsequent ideas and concepts can be easily associated with some previous incidents. The most stunning example of the latter is Salafism. Those who talk about Salafism often behave in accordance with their purposeful perspective and their own perception of history. The reality which is ignored at this point is that every sect or ideology take steps to put forth fruits into the past and the future at the same time, once it takes a proper shape and its suggestions are supported by society. In other words, every sect or ideology builds its own history and past during this process. Accordingly, it should be noted that histories are retroactive and perceptions about the past are reconstructed together with histories.

In order to have a better understanding of the topic, we may take an acorn as a metaphor. An acorn that falls from top of an oak tree meets the ground, and the shell around it cracks if it finds the expected level of humidity and heat. After that, it starts to put down roots and shoot above-ground. If we are not aware of this phenomenon, we can never understand that the huge oak tree was once a small acorn but branched out within time putting forth thousands of acorns. This is

exactly how sects and ideologies emerge and develop. They sink into the depths of the past, while growing towards the future and shooting out branches. Herein we should ask the following question: Is Salafism a theological sect? Where, when, and based on which ideas did the organization we call Salafism today emerge? How did it associate itself with the past? How did it revolve, change, and transform and take its current shape? Let's talk about how Islam is a common denominator for these ideologies and then try to find answers for the aforementioned questions.

Islam as a Common Denominator

Being a common denominator is one of the most fundamental principles of Islam that helps anyone feel themselves as a Muslim. There is no doubt that the core principle is tawhid, which forms the essence of all prophetic calls. Believing in the afterlife and the prophecy are two significant supporting principles to this essence. These are also explicitly mentioned among the six pillars of faith by the Qur'an. If a human, regardless of their personality, sect or congregation followed, or the denomination belonged to, believes in these fundamental principles, they are a Muslim who lives within the circle of Islam. To put it more explicitly, as a common denominator, Islam is identified as tawhid in terms of faith and being on "the straight path" in terms of behavior. Accordingly, this reality is also expressed by the Verse 13 of Al-Ahqaf, which identifies the fundamental components of Islam, as we mentioned above. We may understand this issue in a more efficient way if we continue our discussion based on this example. Let's think about the pagan 'Umar, who attempted to kill the Prophet Muhammad. Seeing his furious state, when someone asked where he was going to, "to kill Muhammad" he responded without hesitation. That person could understand the gravity of the situation and told him that his sister and brother-in-law had already been Muslims and it would be better if he dealt with them before anyone else, as an attempt to create time to inform the Prophet. Heading toward his sister's house in a rage, 'Umar encountered the reality of the Qur'an and asked them to take him to Muhammad. Appearing as a pagan before the Prophet Muhammad, 'Umar left the place as a Muslim. Is it possible to say that anything other than the faith based on tawhid changed in the meantime? As is seen, this incident is not complicated to understand.

We may list some of the founding principles required to rebuild Islam as a common denominator as follows:

The Qur'an was revealed to the Prophet Muhammad by Allah and it is the word of Allah. The Qur'an is the only determinant source of Islam. Muhammad is also responsible before the Qur'an. No other source of information other than the Qur'an can be treated as revelation.

The Prophet Muhammad is a human who is inspired through revelation and he is the “quintessential example” for us. His scribes were compiled into manuscripts with the revelations He was inspired to write without any change. The Prophet Muhammad cannot have knowledge of the invisible world. All hadiths narrated from Him should be considered as products of human intelligence.

The only sin that Allah will never forgive is deification anyone besides Him (shirk).

All religious organizations that emerged after the death of the Prophet Muhammad are man-made.

A Muslim should be open to new information, listen to everyone, understand them and follow the good.

Islam does not allow anything irrational. Reason and revelation complements each other.

In Islam, faith and responsibility are individual. One should deserve it to ascend to heaven.

For sure, it is possible to increase the number of these principles. As expressed above, Allah sent the revelation to support reason. Islam has provided the necessary fundamental principles for humans to live humanely and has showed the path and roadmap to live a meaningful life. However, today’s Muslims has lost the necessary consciousness, particularly the perception of Islam as a common denominator. Each group idealizes its own understanding as the only belief in Islam, regards its disciples as the saved group and even worse, close doors to prevent entrance of other Muslims.

Being members of different groups, sects, congregations, and denominations and even emergence of such organizations are essentially not matters of concern, but of human being’s social entities and the broad realm of freedom Islam provided for thought/reasoning. We could regard them as parts of wealth, if the disease to takfir had never emerged and the bigotry of groups, congregations, and sects had not overshadowed Islam’s being the common denominator. Humans live in societies, and organization is a part of their nature. Basically, established by human beings, these organizations can be used as the means to compete in performing good deeds and create synergy. However, when Islam’s characteristic as the common denominator disappears, the human side is forgotten and then each community starts to build its own understanding by monopolizing the religion.

The emergence of different groups among Muslims is not a new phenomenon. The first Islamic sect in history is the group of Kharijites who gathered in Harura after the battle of Siffin. Only in late first century of Islam different other Islamic ideologies, such as Murji’ah, Shia, and Mu’tazilah started to be formed. Looking back at the history, we will see that not 73 but more than 773 sub-sects have

emerged. These sub-sects have occasionally been involved in conflicts with the political powers and between themselves. Despite all previous incidents and unpleasant experiences, the main Muslim population has never lost freedom and those whose impact is evident even in today's world have managed to create a great civilization which was known to have existed until the early 18th century. However, Muslims have lost freedom and the consciousness of freedom, together with the quality of being active actors. Under these negative circumstances, the common religious understanding, unfortunately, deepens the problems and dooms Muslims to the past. For that reason, if the understanding of Islam as a common denominator is re-established through the realm of freedom, Muslims can be saved from the dilemmas that drive them to the deep wells of the past and the disease of takfir.

There are a number of different reasons behind the loss of the understanding that Islam is a common denominator for Muslims. First of these reasons is that each religious sect and congregation regards its own perception as the true Islam and its group as the saved group (*Firqah an-Najiyah*). Lets further the discussion over the well-known or supposedly well-known issue of "four major true sects of Islam". These "true" sects are represented by Hanafi, Maliki, Hanbali, and Shafi'i Muslims. The term "true" used for a sect or a group of sect naturally differentiates that or them from the other groups that are regarded as "invalid" or un-Islamic. Above all, describing a religious sect as "true" or "invalid" or "sahih" or "not sahih" is against a founding principle of Islam suggesting that faith and responsibility are individual issues. Being member of a "true" sect does not mean that one is also "true" in their faith, thought, and behaviors. Sectarian identities develop in traditions and naturally instead. The otherwise is also possible. No one can argue that individuals cannot have "true" beliefs, thoughts, and behaviors just because they are members of a so-called "invalid" religious sect.

On the other hand, the understanding of the "four main true sects" necessarily creates another understanding that reduces Islam to these four groups. Considering that Abu Hani passed away in 150/767 but the earliest sect of Islam, which is Hanafism, emerged a long time after his death, we can understand that the term "four main true sects" is rather political than religious. Herein, it would not be unjust to think that the collapsing political powers often carried out policies that resort to otherization of their opponents and closing the ranks between them and their supporters. A lot of people, either in the past or today, have not regarded themselves as members of these four religious sects. So, shall we see them as non-Muslims? Who has the right to describe religious sects as "true" or "invalid"? Shall we not accept the Shiites, who form 10-12% of today's Muslim population, as Muslims, although they believe in tawhid, the afterlife, and prophecy?

A person does never need to be member of a sect, congregation or denomination to be a Muslim. Essentially, it is sufficient to choose Islam with free will and to believe in its fundamental theological principles. According to Islam, faith is

something individual. One can either believe or disbelieve with free will. "There shall be no compulsion in the religion" means that people cannot be forced to believe or be exposed to pressure about worshipping, such as praying and fasting. The Qur'an does not set any earthly sanction against those who do not perform the worships. According to Islam, responsibility is also an individual matter. No one can suffer for sins of others. In Islam, one should deserve it to ascend to the heaven. Every human gets the rewards in return of their efforts. A group reservation in heaven is something impossible. The Salafi understanding prevents a universal understanding of Islam, and development of the ideology that perceives Islam as the common denominator as it religionizes traditions by casting the anchor of Islamic ideology in the past and excludes reasoning in religious affairs. Indeed, the issue regarding Salafism is more complicated than it is perceived.

Salafism, Its Roots and Branches

It is clearly seen that there a significant uncertainty and complicity regarding the concepts related to Salafism and the period of time which they are associated with. A major reason behind this is that we often ignore the fact that Salafism is nothing but a man-made ideology. Salafism has never been qualified to be accepted as a sect. The organizations that claim to be followers of Salafism, such as al-Qaeda, form the most obvious evidence of this finding. Such modern organizations put certain ideological targets such as "caliphate" and "Islamic state" first and resort to violence as a means to achieve these targets. The core of Salafism is made up of the longing for the past, which becomes evident particularly in societies that are on the decline. It can also be defined as a kind of old age psychology. When the creative skills of a human becomes atrophied, they try to hold on to life by recalling the periods of high creativity. It is possible to see similar other ideologies to Salafism both in the past of Islamic societies and among non-Muslim communities. Each religious sect has a specific mindset. However, not every mindset can be defined as a sect.

For a social organization to be regarded as a sect, it should have peculiar ideas and these ideas should influence societies. For that reason, we defined religious sects as "human organizations that emerge when differentiations in religious understanding institutionalize".⁹ Each religious sect builds a peculiar mindset. In some cases, mindsets emerge within the pace of life, without being influenced by a specific sect, or group. The emergence of these mindsets is often stimulated by trends and quests that cannot easily be controlled. These mindsets that cannot essentially be considered as a sect, can be considered so by some groups over time. Mindsets that cannot be handled, or easily identified, are open to be used for good or bad purposes. The likeliest example to this situation it the Batini ideology that

---

⁹ Hasan Onat, "Concept of Sect and Causes of Birth of Sects", *Oş İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Oş 2005.

feeds on mystical trends. In almost all religious sects we may encounter people with batini mindset. However, this ideology may also emerge in unpredictable shapes and concepts, and in unexpected places. Batini ideas that emerged in Qarmatians are regarded as deviant, while those originating from the Sunni tradition of Sufism can be supported with fabricated evidence. Some other mindsets may exist in different times, places, and identities but gain a place within the history when appropriate representatives are found, and the ideology is supported by society. Salafism is an example of this definition. It emerged as an emphasis on "Salaf" or "Salaf al-Shalih" in different regions and with different representatives in the late 19th century. Based upon the ground that was formed by the reform movements, this emphasis often showed up either as an expression of the stance against colonialization or anti-Ottoman sentiments and Arabic nationalism. On the other hand, it was seen as different trends and an expression of different quests developed by the struggle to survive by holding onto the past. For that reason, it is not hard to associate Salafism with the depths of history, the Wahabi ideology, and endeavors of Muhammad Abduh.

Before Salafism was used as a term, different appearances that this term can be associated with, such as those of Ahmad ibn Hanbal and Ibn Taybiyyah, were expressed with the term "Salaf al-Shalih". Probably for that reason the different terms used to build the history of Salafism, such as "Mutaqaddimun or Mutaahhirun Salafism" or periods of "Ijmal" and "Tafsil", were not questioned.¹⁰ Ahmad ibn Hanbal is considered as a member of Mutaqaddimun Salafism, while Ibn Taymiyyah is seen as among Mutaahhirun Salafism.¹¹ (In this regard, considering the historical relevant historical flow, this understand allows us to mention the Wahhabi ideology together with Salafism since its emergence, and even identify with the Salafism itself. However, Wahhabis name themselves "Muwahhid" and do not like being called as "Wahhabi". Associating Wahhabism with Salafism was partially caused by the efforts of Rasyid Ridha in the early 20th century and the Wahhabis did not only regard themselves as Salafi, but also took on the duty of representing this ideology. Accordingly, many people today consider Wahhabism and Salafism as the same. We can also argue that it would be unjust to identify Salafism with the quests of tajdid (renewal) and islah (reform) in line with the ideologies of Jamal al-Din al-Afghani and Muhammad Abduh. In order to have proper knowledge about Salafism and to perform healthy assessments, the first question to answer is as follows: When, where, by who, and for whom was Salafism first used as a term to define a group? What are the core details about this concept? How has this term changed throughout the history before reaching present time?

---

¹⁰ Zeki İşcan, *Seleflik*, İstanbul 2006, p. 31.

¹¹ İzmirli, İsmail Hakki, *Yeni İlm-i Kelâm*, I, 105.

As we attempted to remark before, the collapse period of the Ottoman Empire led to emergence of different trends of “reform movements” or critical quests in different geographies of the Islamic world. These trends essentially aimed to end the retrogressive situation. According to David Dean Commins, Salafism could emerge as a distinctive group only in 1896, in Damascus. A group (group of mujtahids) led by Ahmad al-Jazairi, Jamal al-Din al-Qasimi and Abd al-Razzaq al-Bitar, that regularly gathered to discuss on religious issues was judged and charged with organizing a conspiracy against the state. At the end of the process, all indictments were acquitted. Commins regards this incident as the first appearance of Salafism.¹² (David Dean Commins, *Osmanlı Suriyesi’nde Islâhat Hareketleri*, trans. S. Ayaz, İst. 1993, 99 et al.) In a poem supposedly composed by Jamal al-Din al-Qasimi after this incident, he identifies himself as “Salafi”: “Once you ask them / They say my way is Jamalism, / For them when they ask me / I answer so! / No, never! The truth is that / I am Salafi! / In truth, my way is the book of Allah, / Book of the Almighty! / And the hadiths, which are not fabricated, / The hadiths that are valid! / Honestly, I don’t lend my ear to human words / But to the truth! / And for me imitation is ignorance, / Everywhere, every time / It’s blindness, that’s it!”¹³

According to Commins, “The modern Islamic reform movement we see in the Ottoman Syria is a part of a large-scale movement, which is called Salafism, and has ties with the other Arabic regions. Supporters of this movement asked for a return to states and behaviors of their ancestors (Salaf as-Salih or the precedent Salih), who, according to them, were pious Muslims. That’s the reason why the movement was named as “Salafism” and its supporters were called “Salafi”.¹⁴ This study of Commins reveals the reform movements in Syria of the 19th century were based on first-hand findings about the issue. However, it is possible to say that there is an uncertainty in terms of the meaning of “Salafism” and the aspects that Salafis are different from the other reformists. Solid knowledge is needed to explain in particular the first appearance of “Salafism” in the history.

According to the findings we have obtained, unlike the reformist movements, “Salafism” could find a space in history as a community formed by the ideology and its followers in history by the end of 19th and the early 20th century. Certain evidence that allowed us to reach this conclusion can be listed as follows: **1.** Although the appearance in Damascus, as remarked by Commins, is different, the fact that “Salafism” was used as a term during the reformist movements can be considered as the first sign indicating that Salafism existed as an ideology in that way. **2.** “Al-Maktaba al-Salafiyya” was a publishing house founded in Cairo in 1909. During his youth, Hasan al-Banna frequently visited this house (Memories). The place is a symbol for Salafism. **3.** “Salafism” was one of the core principles of

---

¹² David Dean Commins, *Osmanlı Suriyesi’nde Islâhat Hareketleri*, trans. S. Ayaz, İstanbul 1993, p. 99 et al.

¹³ Commins, *ibid.*, p. 109.

¹⁴ Commins, *ibid.*, p. 11.

the *Menar* journal published by Rashid Reza. It can also be said that Raahsid Reza was the key person that helped Wahhabism and Salafism be associated together.¹⁵

Salafism has reached the present day passing through a process of change and transformation. On this matter, Ramazan Yıldırım prepared a research report for SETA (Foundation for Political, Economic and Social Research). The findings he mentions in this report are as follow:

“The emergence of movements called “Salafi movements” in the Arab world dates back to a century ago. Though small compared to the regions where they emerged, these movements with different characteristics had the chance to “become communities” particularly in Egypt. Salafi movements have begun to draw more attention since January 25, 2011 when grassroots movements reached a peak in Egypt and launched a new process called the “Arab spring” or “Arab revolutions.” These movements have become strong political actors in many Arab countries, notably Egypt, in the wake of the Arab revolutions and they have been fed by some traditional religious structures defined as Salafi in Egypt. Dwelling on the history, founders and traditional opinions of these Salafi-religious movements will enable us to be closely acquainted with today’s political parties of the Salafi origin. As Salafism today does not have a homogenous structure in terms of opinions and actions like the Muslim Brotherhood, it is difficult to categorize these groups according to certain criteria. The principles of faith they defend and the cultural atmosphere where they emerged are quite similar. However, it is possible to put these movements under four categories in terms of their views on social and political domain, and their perceptions of politics and society. **1.** Traditional Salafism based on learning and dawah (invitation to Islam). These Salafi groups invite people to join their principles, provide religious education and refuse all political participation. Focusing on Akaid (doctrines of religious faith), this Salafism tries to clear principles of akaid from bid’ah (innovation in religious matters) and hurafa (superstition). It considers other sects such as Mu’tazilah, Kharijism and Shiism as deviating from proper teachings. It keeps its distance from Ash’arism and Matudirism, casting out Sufi movements in particular. This Salafism is widespread in Saudi Arabia in particular, with the mission for disseminating opinions and ideas of figures such as Abdulaziz bin Baz and Muhammad Nasiruddin al-Albani. **2.** Salafism known for its harsh attitude towards politics and political parties. By supporting “obedience to rulers”, these Salafis oppose all kinds of political opposition and support political parties in power against other Islamist movements that desire to come to power by means of political parties. These groups are widespread in the Arab region notably in Saudi and Gulf countries. Their efficiency in society has weakened in the wake of the Arab revolutions. **3.** Salafism is commonly called “jihadist.” These are the groups who declare that regimes in the

---

¹⁵ For an interesting article on this issue, see: Henri Lauziere, “The Construction of Salafiyya: Reconsidering Salafism from the Perspective of Conceptual History”, *International Journal of Middle East Studies*, V/42, August 2010, no.3, pp. 369-389.

Arab world are unbelievers, resort to violence against these regimes, and are held responsible for most of the attacks in the Islam world. 4. Salafism adopting a reformist line. This group adopts a more moderate attitude towards social and political issues. It not only defends Salafi beliefs and principles but also supports active involvement in every domain in public life. This group argues that social and political change should be gradual and peacefully made. Salafis in this group failed to do active politics before the Arab revolutions due to lack of a favorable environment; however, they joined politics by means of different political parties in Egypt in particular and Tunisia, Libya and Yemen in the wake of the revolutions.”¹⁶

It is possible to argue that the organization that emerged under the name of “Salafism” adopted a stance against Shia during its formation process. In this regard, the activities that can actually be defined as a “conflict” originate from the “Jihadist” groups, where al-Qaeda and similar other organizations have central place.¹⁷

Salafism-Wahhabism

Wahhabism is the name given to the political movement that emerged around the ideas of Muhammed ibn Abd al-Wahhab (1703-1792) in the 18th century, by those outside of the movement. Members of this movement name themselves as Ahl al-Tawhid or Muwahhidun. The father of Ibn Abd al-Wahhab, who was the kadi of al-Uyaynah, was an Islamic jurist influenced by the Hanbali tradition. After the agreement was signed between Muhammad ibn Abd al-Wahhab and the Emir of Dariyya, Ibn Saud, in 1744, which was about the “Islam abides even with the power of weapons”, ideas of Ibn Abd al-Wahhab and gained a political dimension that could serve as the fundamentals of a possible Wahhabi state. This state was planned to be founded in Ottoman Lands, based on the principle of tawhid, by fighting against bid’ah and with the purpose of reestablishing the Islam enjoyed in Asr Al-Saadah. However, the head of this movement contradicted the classical Sunni understanding and the ease of abuse of the takfir mechanism prevented the emergence of positive opinions about Wahhabism. Particularly the understanding that regards everything associated with Sufism and denominations as “shirk” resulted in a burst of anger against Wahhabism.

The figures that influenced Abd al-Wahhab most are Ibn Taymiyyah and Ibn Qayyim al-Jawziyya. However, it should be noted that he did not pay significant attention to the classical Sunni understanding of Ibn Taymiyyah about “obedience to the leader (ulu al-amr)”. “In defiance of the doctrines set by Ibn Taymiyyah, he

---

¹⁶ Ramazan Yıldırım, *Cemaatten Partiye Dönüşen Seleflilik*, SETA Analiz, December 2013, issue 73.

¹⁷ See: Richard Whelan, *el Kaidecilik, İslâm'a Tehdit Dünyaya Tehdit*, trans. H. Bağcı, B. Sinkaya, P.Arıkan, Ankara 2006.

rioted against the Muslims that he excluded for infidelity using armed forces".¹⁸ Later on, these two figures formed the ground that allows the future association between Wahhabism and Salafism. Accordingly, Ibn Taymiyyah and Ibn Qayyim al-Jawziyya are among the most significant references of Salafism.

Like Kharijites, Muhammad ibn Abd al-Wahhab considered practices within the limits of faith and claimed that deficiency in worshipping or sins could drive someone to disbelief¹⁹ and stated that visits to shrines of saints and asking intercessions from them are signs of bid'ah and disbelief²⁰.

It is known that Wahhabis also declared Shiites as disbelievers. One of the two interesting incidents in this regard happened when Wahhabis attacked the city of Karbala in 1802, during the Ghadir Khumm celebrations, and the grave of Husayn ibn Ali. A number of Shiite Muslims lost their lives during the incident.

The convergence between Wahhabism and Salafism began in the early 1900s when Salafi Muslims started to have opinions and thoughts that considered Wahhabis as a part of Ahl al-Sunnah. It can also be argued that, besides the pursuit of legitimacy for Wahhabism, the pursuit of support led by Salafis, to struggle against bid'ah, executed particularly by Ibn Taymiyyah and Ibn Qayyim al-Jawziyya, and similar other issues such as the emphasis placed on Salaf al-Shalih's way also influenced this process. Also, Rashid Reza has a determining role within this regard. "While some Shiite and Sunni scholars stand against Wahhabism, according to Rashid Reza it is a Sunni sect that is on the right path and adopts the Salaf understanding in faith, and the way of Ahmad ibn Hanbal in practices. Accusations of perversion and disbelief against Wahhabi Muslims do not root in the religion or religious knowledge, but in the conflict of political interests".²¹

Over time, Wahhabi Muslims embraced this name and published books under the name of Salafiyya. An interesting example of this development is the book authored by Abu Abd al-Rahman Amr Abd al-Mun'im Salim and titled as "*Al-Ta'liqat al-Saniyya al-Sharah al-Dawat al-Salafiyya*", which consist of commentaries to a book of Syaikh Muhammad Nashiruddin al-Albani. This book was translated into Turkish as "*Selefi Dâvet Usûlü*". Online access to the book is available.²²

---

¹⁸ Fazlur Rahman, *İslâm'da İhya ve Reform*, Ankara Okulu Yay., trans. Fehrullah Terkan, Ankara 2006 p. 208

¹⁹ Muhammad ibn Abd al-Wahhab, *Kitabu't-Tevhid*, 1988, p. 9-11.

²⁰ Muhammad ibn Abd al-Wahhab, *ibid.*, 1988, p. 39 et al.

²¹ Hayrettin Karaman, *Gerçek İslâm'da Birlik*, İstanbul 2003, p.196.

²² http://d1.İslâmhouse.com/data/tk/İh_books/single/tk_Selef%C3%AE_D%C3%A2vet_Us%C3%BB1%C3%BC.pdf...For an interesting paper about Al-Albani, see. http://www.livingislam.org/alb_e.html.

Another book in which Wahhabi Muslims associate themselves with Salafism, is authored by Abu al-Hasan al-Aqdar and translated into Turkish by Abdülkerim Çobanoğlu with the title "*Selefiyye Hakkında Yanılığlar*".²³

Shiite-Salafi Polarization or the Power Struggle Between Iran and Saudi Arabia

The conflict between Iran and Saudi Arabia appears in different forms, such as a furious competition, or a rather digital and modern struggle that is fed by mutual claims of "disbelief", which may also be called as a cold war. Also, there are hot conflicts over third countries such as Syria and Bahrain.

This competition between Iran and Saudi Arabia also appears as a struggle for influence in Asia, Caucasia, and the Balkans. Iran is closely interested in the Bektashi population in Albania and tries to establish a bond between the Bektashi Order and Shia through economic incentives. Similarly, Saudi Arabia goes to all lengths to impose the Wahhabi understanding onto the Muslim communities it approaches through economic assistance.

The tension, which is seen as a Shiite-Salafi polarization, but essentially is a struggle for influence and power between Iran and Saudi Arabia, will be better understood if the developments in Syria and attitudes of these two countries on this matter are centered. Iran supports Bashar Asad, who is the current power in Syria and a Nusairi. On the other hand, it is a known fact that Jafari (Ithna Ashari) scholars were ill-disposed to the Nusairi community until very recently. However, Iran has a close relationship with Syria. And this relationship between Iran and Syria gained a new dimension after the conflicts took place in the latter. Not only did Iran explicitly support Asad's regime in Syria, but also sent Hezbollah forces, who have been actively involved in affairs regarding the Palestine crisis until the present day, to fight on the side of Asad's forces. Hezbollah is an organization transformed from the Islamic Amal movement, which is one of the resultant organizations which emerged after the Shiite Amal Movement of Lebanon was divided into two different organizations, Shiite Amal and Islamic Amal, following the Islamic Revolution in Iran. Of course, there are some connections between this support of Iran and Hezbollah towards Asad's regime and the Shiite characteristics of Nusairism, where the understanding of Asad originates from. Considering its activity and interests in the Middle East, Iran cannot disregard Syria. It would also not be sufficient to think that Iran's support is limited to the canalization of Hezbollah. Syria is also quite important for the Shiite community in Lebanon. A possible fall of the regime in Syria would mean a loss of power and influence on Iran's side in its active role in the Middle East and especially its impact on Lebanon.

---

²³ www.islah.de/mehec/men00017.pdf

Iran-Syria relations are also closely related to the affairs in Iraq. The recent developments in the region can be interpreted as Iran increasingly putting more emphasis on Shia.

In the Syrian crisis, Saudi Arabia supported the opposition forces against Asad. It should be noted that anti-Asad forces are not a single group. Among them, Jihadist Salafi organizations, such as Al-Qaeda, stand out. In fact, the sufferers of the Syrian crisis are the whole Muslim community. Both Asad's forces and the opposition kill yelling "Allahu Akbar" to each other.

These incidents in the Middle east explicitly reveal that Iran regards itself as the protector of the Shiite communities all around the world, and tries to establish close relations with them in order to expand its influence. The most interesting part is that the ratio of Shiite population in Saudi Arabia's petrol-rich region is 10-15%. There are also significant Shiite populations in some Gulf countries, such as Bahrain, Kuwait, and the United Arab Emirates, which cannot be disregarded by Saudi Arabia. To have an idea about the issue, we may have a look at the countries where Shiite Muslims live, as well as their ratio to the general population of these countries. However, we have only unreliable data at hand to evaluate Muslim countries in terms of population, and rates of people from different sects and religious ideologies. Herein, a table given in a article of Vali Nasr's "When the Shiites Rise", which is an article published in *Foreign Affairs* issue July/August of 2006, can help us:

<u>Country</u>	<u>Percentage of Shiite Total population</u>	<u>population</u>	<u>Shiite population</u>
Iran	90%	68.7 million	61.8 million
Pakistan	20%	165.8 million	33.2 million
Iraq	65%	26.8 million	17.4 million
India	1%	1,095.4 million	11.0 million

Dilemma of Muslims Who Lost Islam as a Common Denominator

Azerbaijan	75%	8.0 million	6.0 million
------------	-----	-------------	-------------

Afghanistan	19%	31.1 million	5.9 million
-------------	-----	--------------	-------------

Saudi Arabia	10%	27.0 million	2.7 million
--------------	-----	--------------	-------------

Lebanon	45%	3.9 million	1.7 million
---------	-----	-------------	-------------

Kuwait	30%	2.4 million	730,000
--------	-----	-------------	---------

Bahrain	75%	700,000	520,000
---------	-----	---------	---------

Syria	1%	18.9 million	190,000
-------	----	--------------	---------

UAE	6%	2.6 million	160,000
-----	----	-------------	---------

Qatar	16%	890,000	140,000
-------	-----	---------	---------

Note: "Shiites" in this table refer to Imami Shia. **It does not cover Nusayriyah,**

Islam'ilism, and Zaidiyah. The ratios are estimated.

For sure, populations of these countries increased in 2013. But we can also say that the ratios of Shiite populations did not show any significant change. It should be noted that the data about Syria given in this table only covers those adopting the understanding of Imami Shia. In addition to this, the ratio of Nusairis in Syria is estimated as 10-12%.

Rather than a Shiite-Salafi polarization, this table reveals a possible severe Shiite-Sunni conflict that may spread to everywhere around the Islamic world with a domino effect. Probably, Iran tries to sustain the tension and struggle through Wahhabism/Salafism in order not to expand the frontiers of conflicts. On the other hand, Wahhabis expect support of all non-Shiite Muslims against Iran's policies and do not hesitate to bring this bellicosity wherever they go.

In the table above, the Shiite population in Saudi Arabia is given as 10%. Given that the Shiite population is rather dense in cities like al-Qatif and al-Hasa which have rich oil reservoirs, this ratio has strategic importance for both countries.

We have mentioned that there is also a cut-throat competition on the Internet. The heaviest weapon used in this competition is takfir. Iran weighs on Wahhabism to prevent expansion of the fronts and even declares followers of the Baha'i faith as disbelievers and invites Sunni Muslims to declare Wahhabis as non-Muslims. These words of Hujjat al-Islam Ahmad Khatami, Tehran's Friday prayer leader, are notable: "All Shiite scholars explicitly announce that the Baha'i faith has nothing to do with Islam. We expect the same from Ahl al-Sunnah. Today, scholars of Ahl al-Sunnah should explicitly announce that Wahhabism also has nothing to do with Islam".²⁴

On the other hand, disciples of Wahhabism spread books and articles over the Internet which declare Shiah as a belief outside of Islam. A significant example²⁵ of these is the one authored by Abu Bakr al-Jazairi, which was translated into Turkish by Mehmet Şahin as *Şia Mensubuna Nasihat*. Another example is Muhibbudeen al-Khateeb's *Al-Khutoot Al-'Areedah*.

Conclusion

Muslims have lost the understanding that regards Islam as a common denominator. Although the Qur'an warned us 14 centuries ago, each group prides its followers on what they have, considers that Islam only fits to their ideas, and readily marginalizes others. The religion does not unite, but discriminates. Separatist ideologies misuse religion to gain legitimacy. The dimension of religion

---

²⁴ www.suriyegercekleri.com

²⁵ www.islah.de/menhec/men00024.pdf

that makes human life meaningful has been deactivated. Muslims abstain from proper use of the reason gifted to them, hallow their traditions, disgrace knowledge, and fail to be actors of their lives and to produce knowledge and value. The most severe sufferers of all problems that took on this global dimension, particularly terrorism, identity crises, and quests of meaning, are Muslims themselves. Muslims live in regions where fundamental rights and freedoms are violated the most, and people fail to create a culture of high-level trust. The ground rule of life is quite simple: Those who cannot use their creative skills properly, often resort to demolition, vandalism, destruction, and slaughter to be involved in the process of creation.

The easiest way to legitimize the negativities experienced in the Islamic world and to rationalize the struggle of power among Muslims and the resultant conflicts and deaths, is to use the frameworks of meaning that are alive in the social memory and to create a perception of hostility. These conflicts, essentially based on the fight for power and influence historically called the Shiite-Sunni polarization, are served to us today as the Shiite-Salafi conflicts. Iran regards Shiite Muslims all around the world as a power that can be mobilized to ensure its hegemony, keeps the perception of "hostility" alive using its history, and tries to build the identity of a great Shia. Instead of taking the Sunni population on, they sustain a quest of power and hegemony through "Salafism", which is a rather uncertain but easily maintainable ideology. Saudi Arabia, on the other hand, tries to gain the sympathy of non-Shiite Muslims by using concepts like "Salafism", instead of the obsolete Wahhabism, that evokes the longing for the past, while mitigating criticism against its power and gaining support and legitimacy against Iran, which is considered as the biggest threat. The Salafi-Shiite polarization can be interpreted as an expression of the struggle for power and the quest for legitimacy under the cover of religion.

Salafism is a concept that can be easily filled through different understandings, purposes, and expectations in any period of time and by any ideology. As the phrase goes, it can be considered as a "skeleton key". Although it appears as religious sect today, Salafism is indeed not a sect, but a mentality. There has never been a sect named Salafiyya in the past. On the other hand, Salafi have always existed. Every generation is a salaf for its successor. The term "Salaf al-Shalih", which is used to refer especially to the period of the first three centuries of Islam, opened a way for finding the roots of an imaginary "Salafiyya". "Salafiyya" was embraced in social lives, in other words, the existence of people who felt a belonging to a community called "Salafiyya" was first seen in the late 19th and the early 20th centuries. Later on, Wahhabis began to use different names, such as Salafi or Salafiyya, in order to be free from the negative perceptions attributed to the name "Wahhabi". Both in the past and today, it is possible to find a large variety of fractions within Salafism and Salafiyya, which have "the wish to canonize the early Islamic period" and "the demand to return back to the true religion, which is free of bid'ah". According to the findings which we have

obtained, the influence and transformative power of Western Civilization in every aspect of life drove some Muslims to turn towards the past and have the impression that survival is only possible through canonization of the past. This shallow purpose resulted in the emergence of a number of different Salafi groups, which regard themselves as “the saved group/Firqa al-Najiyah” and consider others who do not think the same way as beyond of the Islamic circle. Jihadi Salafism, Political Salafism, and Scholarly Salafism are the first Salafi communities that come to mind.

On one hand, Salafism is mentioned together with Wahhabism, while on the other hand, it is associated with the reform movements using certain figures, such as Jamal al-Din al-Afghani, Muhammad Abduh, and Rashid Reza. Although it seems possible to associate Raḥsid Reza and Salafism, it is hard to say that Salafi Muslims would like Muhammad Abduh. We are of the opinion that, the negative perception around the name “Salafism” should not be allowed to tarnish ideas and thoughts of exceptional scholars, such as Abduh, for the sake of the future of Muslims. The action that should immediately be taken is to prevent further disgrace of the knowledge and neutralization of the reason on behalf of religion, while reminding Muslims of the fact that every human being has value. Otherwise, it would be impossible to prevent Muslims from murdering each other and to even imagine creating the high-level Islamic values that humanity needs and founding a new Islamic civilization.

It is possible to argue that the main reason behind this ruthlessness among Muslims is the perceptual disorder regarding Islam. As the perception that upholds Islam as a common denominator has been lost, each group thinks that they are the real Muslims and they have guaranteed heaven, while closing the doors to the outside world to prevent any other persons from entering. A Muslims’ perception of Islam is similar to Rumi’s description of a person who tries to know an elephant by touching. In defiance of the Qur’an and the Prophet Muhammed, each group perceives its own understanding as the only and true Islam, and keeps on being proud of its own ideas and thoughts. This creates an ease in the use of takfir mechanisms.

Muslims have problematic periods throughout their histories over fourteen centuries. However, the struggle for power has always become the focus of these problems. Today’s conflicts are also nothing but a power struggle in essence. First, we should say that the perception that considers politics and seizing political power as the solution of problems, is a serious mistake. A political power that does not recognize the power of science, expects its every single act to be accepted only by society, and tries to legitimize its efforts through religion, would naturally begin to consider Islam as nothing but a means to gain legitimacy. Such political powers would also not hesitate to use the discriminative discourse of politics and the religious arguments to ostracize people. We may talk about the Umayyad rule to have a better understanding of this topic. On one hand, the policies of the Umayyad rule that associate persecution and religion even with each other, damage the

harmony between Islam and the nature of human beings; on the other hand, the Khariji understanding that sees everything as shirk and makes life unbearable by religionizing every aspect of life, channeled Muslims to new quests. Murji'ah emerged as a result of this understanding and before anything else, revealed that practices cannot be identified with faith and that every Muslim is equal in this regard. Today, we still thirst after this and similar other principles presented to humanity by the Murji'ah. Aside from the freedom and production, it is even not possible to survive without reading Islam through freedom and liberating religion from politicians and those who do not hesitate to misuse it, to seize political power. Islam cannot exist without freedom. Creative skills cannot be used before creating a culture of high-level trust. And, on the top of human creativity there comes science, arts, and sports. It is not possible for communities that do not transform their energies into good practices to be actively involved in these discussions.

We would like to end these words reminding of the 13th verse of Surah al-Ahqaf and the 30th verse of Surah Fussilat, which we mentioned before:

“Indeed, those who have said, ‘Our Lord is Allah,’ and then remained on a right course - there will be no fear concerning them, nor will they grieve. Those are the companions of Paradise, abiding eternally therein as reward for what they used to do.”²⁶

“Indeed, those who have said, ‘Our Lord is Allah’ and then remained on a right course - the angels will descend upon them, [saying], ‘Do not fear and do not grieve but receive good tidings of Paradise, which you were promised.’”²⁷

These verses provide us the ground to base upon the idea that Islam is a common denominator. Every human who believes in the fundamental essentials of faith (Tawhid, Afterlife, Prophecy) as specified in the Qur’an is regarded as a Muslim and is within the circle of Islam. Ignorance and idiocy are the main reasons behind these divisions, and ruthlessness among Muslims.

References

- Commins, David Dean, *Osmanlı Suriyesi’nde Islahat Hareketleri*, trans. S. Ayaz, İstanbul 1993.
- Fazlurrahman, *İslâm’da İhya ve Reform Ankara Okulu Yay.*, trans. Fehrullah Terkan, Ankara 2006.
- İbn Abdilvehhab, Muhammed Kitabu’t-Tevhid, 1988.
- İşcan, Zeki, *Selefilik*, İstanbul 2006.

---

²⁶ al-Ahqaf 15/13, 14.

²⁷ Fussilat 41/30

- İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*,
- Karaman, Hayrettin, *Gerçek İslâm'da Birlik*, İstanbul 2003.
- Lauziere, Henri, "The Construction of Salafîyya: Reconsidering Salafism from the Perspective of Conceptual History", *International Journal of Middle East Studies*, V/42, August 2010, no.3.
- Whelan, Richard, el *Kaidecilik, İslâm'a Tehdit Dünyaya Tehdit*, çev. H. Bağcı, B. Sinkaya, P.Arıkan, Ankara 2006.
- Yıldırım, Ramazan, *Cemaatten Partiye Dönüşen Seleflik*, SETA Analiz, Aralık 2013, sayı 73.
- http://d1.İslâmhouse.com/data/tk/ih_books/single/tk_Selef%C3%AE_D%C3%A2vet_Us%C3%BB1%C3%BC.pdf
- <http://www.livingislam.org/alb>
- www.suriyegerçekleri.com
- www.islah.de/mehec/men00017.pdf
- www.islah.de/menhec/men00024.pdf

مشكلة المسلمين الذين أضاعوا القاسم المشترك للإسلام

الاستقطاب الشيعي - السلفي *

أ. د. حسن أونات

جامعة أنقرة - كلية الإلهيات: onat@hasanonat.net

الخلاصة:

فقد المسلمون القاسم المشترك الذي هو الإسلام، بالرغم من تحذير القرآن لهم من ذلك قبل أحد عشر قرناً، فأخذت كل طائفة تفتخر بما لديها وتظن أن الإسلام عبارة عن رأيا وتستبعد من ليس على شاكلتها بسهولة. فبدل أن يكون الدين عامل وحدة واتحاد صار عاملاً للفرقة، فالحرركات الانفصالية تستخدم الدين في كسب وإضفاء شرعية لها، فالدين الذي من مميزاته أن يجعل حياة الإنسان معنى صار بلا تأثير؛ لأن المسلمين الذين تهربوا من استعمال العقل بشكل فعال قدسوا التراث والعننة، وخطوا من شأن المعرفة التي هي نعمة من الله. وقد كان ينبغي أن يكون لهم دور فعال في إنتاج المعرفة والقيم لكن لم ينجحوا في ذلك. فالمسلمون يعيشون أعتى وأعمق المشكلات بجميع أنواعها؛ بدءاً من العنف والإرهاب الذي اكتسب وجهة عالمية، وأثر في عالمنا الحاضر، ومروراً بفقدان الذات والبحث عن الهوية. فالأماكن الأكثر إخلالاً وخرقاً لأسس الحقوق والحريات، ولم تنشأ فيها ثقافة الأمن المتكامل يقيم فيها المسلمون. إن مبدأ الحياة بسيط جداً، ألا وهو: الذين لا يستطيعون استعمال المميزات التي أودعها الخالق فيهم يحاولون إثبات ذاتهم عن طريق عملية الوجود والعدم، بالهدم والحرق والإبادة والقتل.

إن أسهل طريقة لإضفاء الشرعية لما يعيشه العالم الإسلامي اليوم من سلبيات ولتبرير القتل - الذي هو نتيجة الصراع على القوة والسلطة - هو أن تكون حياً في الذاكرة الجماعية من خلال إيجاد فكرة العدو. فإن أساس الصراع هو صراع على السلطة والقوة، والمسمى تاريخياً بالصراع «الشيعي - السني» يتجلى اليوم ويظهر بوضوح في الاستقطاب الشيعي - السلفي. فإيران ترى من نفسها قوة تستطيع تحريك جميع الشيعة في كل أنحاء العالم؛ لسيطرتها ونفوذها، وذلك من خلال الإبقاء على حيوية فكرة العدو، مستفيدة في ذلك من الحوادث التاريخية، وتهدف إلى إنشاء الهوية الشيعية الكبرى. وبدل أن تقف في وجه الأثرية السنية تسعى لفرض سيطرتها ونفوذها عن طريق سلفية غير واضحة المعالم، والتي يمكن ويسهل عليها أن تشكلها كما تريد. وفي المقابل نجد أن السعودية تحاول - من خلال السلفية، بدلاً من الوهابية التي فقدت بريقها - كسب تعاطف غير الشيعة، مستفيدة من مسمى «السلفية» التي توحى بالحرسة والاشتياق للماضي من ناحية، ومن ناحية أخرى تحاول التخفيف والحد من الانتقادات الموجهة لسياستها، وكسب دعم ومشروعية ضد إيران العدو الأكبر لها أيضاً.

وبالرغم من أن السلفية في عصرنا تظهر على شكل مذهب إلا أن الأمر ليس كذلك، بل هي عقلية معينة، ولم يكن هناك مذهب في يوم من الأيام على حد علمنا يسمى بالسلفية، ولكن مفهوم السلف كان دائماً موجوداً، فإن كل جيل لمن بعده يعد سلفاً، ونستطيع فهم الاستقطاب الواقع بين السلفية والشيعة على أنها محاولات لإضفاء الشرعية على الصراع من أجل السلطة والنفوذ، ولكن من خلال الدين.

الكلمات المفتاحية: السني، السلفية، الشيعة، المذهب

* وهذه هي الترجمة العربية للدراسة بعنوان İslâm Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şif- Selefî Kutuplaşması التي نشرت في العدد الأول والثاني من مجلة الإلهيات الأكاديمية. (حسن أونات، مشكلة المسلمين الذين أضاعوا القاسم المشترك للإسلام: الاستقطاب الشيعي - السلفي، الإلهيات الأكاديمية، ديسمبر ٢٠١٥، العدد: ١-٢، ص ١٠٧-١٢٨). من الواجب أن يستند في الإقتباس إلى المقالة التركية.

İslâm Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şiî- Selefi Kutuplaşması

Özet

Müslümanlar İslam ortak paydasını kaybetmişlerdir. Kur'an'ın 14 asır önceki uyarısına rağmen, her grup kendi sahip olduğu ile övünmekte; İslam'ı kendi görüşünden ibaret zannetmekte, kendisi gibi olmayanları kolayca ötekileştirebilmektedir. Din, birleştirmek yerine ayrıştırmakta; ayrılıkçı duruşlar dini kullanarak meşruiyet kazanmaya çalışmaktadır. Dinin insan hayatına anlam kazandıran boyutu etkisiz hale gelmiştir. Müslümanlar, Allah'ın insana bahşettiği akli etkin kullanmaktan kaçınmakta, geleneği kutsallaştırmakta, bilgiyi itibarsızlaştırmakta, bilgi ve değer üreterek özne olmayı başaramaktadırlar. Bütün dünyayı etkileyen, küresel boyut kazanan başta şiddet-terör, kimlik krizi ve anlam arayışı olmak üzere bütün sorunları en derin yaşayanlar Müslümanlardır. Temel hak ve özgürlüklerin en çok ihlal edildiği, yüksek güven kültürünün yaratılmadığı yerlerde Müslümanlar yaşamaktadırlar. Hayatın kuralı çok basittir: Yaratıcı yetilerini etkin kullanmayı beceremeyenler, yıkarak, yakarak, yok ederek, öldürerek yaratma sürecine katılmaya çalışırlar .

İslam dünyasında yaşanan olumsuzlukları meşrulaştırabilmenin, Müslümanlar arasındaki güç ve iktidar mücadelesini, bunun sonucu olan çatışma ve ölümleri akla uygun hale getirebilmenin en kolay yolu, toplumsal bellekte diri olan anlam çerçevelerini kullanmak ve düşman algısı yaratmaktır. İşte esas iktidar ve güç kavgası olan çatışmalar, tarihteki adıyla Şii-Sünni, günümüzdeki tezahürleri ile Şii-Selefi kutuplaşması olarak karşımızda durmaktadır. İran, dünyanın her yerindeki Şii'leri, kendi egemenliği için her zaman harekete geçirebileceği bir güç olarak görmekte; tarihten yararlanarak "düşman" algısını diri tutmakta, büyük Şii kimliği inşa etmeye çalışmaktadır. Geniş Sünni kitleyi karşısına almak yerine, daha belirsiz, ancak içinin istenildiği şekilde doldurulması mümkün ve kolay olan "Selefilik" üzerinden güç ve egemenlik arayışını sürdürmektedir. Suudi Arabistan ise, çekiciliğini kaybetmiş Vehhabilik yerine, "Selefilik" gibi, geçmişe yönelik özlemleri çağrıştıran bir kavramla hem Şii olmayanları sempatisini kazanmaya, hem iktidarına yönelik eleştirileri hafifletmeye, hem de en büyük tehdit olarak gördüğü İran'a karşı destek ve meşruiyet kazanmaya çalışmaktadır .

Selefilik, her ne kadar günümüzde mezhep gibi görünse de, bir mezhep değil, bir zihniyettir. Geçmişte selefiyye adıyla bir mezhep, tespit edebildiğimiz kadarıyla hiç olmamıştır. Selef ise her zaman mevcuttur. Her nesil için bir önceki nesil seleftir. Selefi-Şii kutuplaşması, iktidar kavgasının ve güç mücadelesinin din sayesinde meşrulaştırılması ile ilgili arayışların bir tezahürü olarak anlaşılabilir .

Anahtar Kelimeler: Sünnî, Selefilik, Şîa, Mezhep

Dilemma of Muslims Who Lost Islam Common Denominator: Shia-Sunni Polarization

Abstract

Muslims lost their common denominator. Despite of Kuran's 14th century old warnings, each group pride oneself for their Islamic interpretation and otherize the various other traditions easily. Religion separates rather than unites. The separationist groups use religious discourse to gain legitimacy. Religion's dimensions that give meaning to human life have been omitted. Muslims avoid to use reason effectively, and sanctify tradition and discredit knowledge. Muslims are the group which experience terror, violence, identity crisis and most profoundly seeking meaning. Muslims live in the territories in which basic rights and freedoms are violated the most and a culture of trust cannot be created. The rule of life is simple: the ones who cannot use creative forces effectively resort to violence, killing and destruction.

The easiest way to legitimise the power and authority clashes and the conflicts and deaths is creating is creating an enemy and using the existing meaning frameworks in the collective memory. In this framework, the Sii-Salafi conflict appears as a reflection of historical Sii-Sunni contradictions. Iran sees the Sia population as a power which can be mobilised whenever needed. For this purpose, Iran keeps the historical 'enemy' perception alive and try to build a Sia identity. Rather than battle with broad Sunni mass, Iran seeks power and authority by a vague 'salafism' conceptualisation which loaded by any meaning. On the other hand Saudi Arabia uses 'Salafism' instead of Wahhabism to attract symphatyi of Sunni population because while Wahhabism lost its attraction, Salafism evoke past nostalgia. With this policy, Saudi Arabia try to alienate criticts against it as well to gain legitimacy against Iran.

Although Salafism appears to be a sect, it is not, it is a mentality. There has not been a separate sect called Salafism in the past. However Salaf always exist. Each generation is Salaf for the previous generation. The Salafi-Sia polarisation is a reflection of the legitimising power and authority struggle with religion.

Keywords: Sunni, Salafism, Shia, Sect

المدخل:

أساس هذا البحث هو القناعة بأن الحد من الاقتتال والتناحر الواقع بين المسلمين، وحقن الدماء المسالة بينهم مرده إلى إنشاء قيم مرتبطة بالحريات والوعي الفردي، وزيادة الوعي المتعلق بالقاسم المشترك الذي هو الإسلام، وامتلاك قوة المعرفة بمقاييس عالمية. فإن المسلمين الذين فقدوا الوعي المرتبط بالحريات وفقدوا القاسم المشترك الإسلامي قد فقدوا في الوقت نفسه مهارتهم وقدراتهم؛ لذا فهم يحاولون البقاء من خلال الحرق والتدمير والإبادة والقتل والاستهلاك.

إن الذين لم ينضموا إلى عملية الوجود والبقاء بمفهومه العالمي، ولم يصرفوا طاقاتهم في العمل الصالح، فسيقعون بالضرورة في فراغ وإشكالية فقدان الهوية، ومن ثم يكون القتل والتدمير بالنسبة لهم أمراً له معنى، والوقوع في دائرة الخطأ سيكون حتمياً. إن السبب الأساسي لما يعيشه المسلمون من أزمات، وازدياد عمقها

وحدتها خلال القرنين الماضيين، والأسباب الأساسية للتناحر وللتشاجر الواقع بينهم بغطاء ديني، هو إبطال شيفرة (تغيير ماهية) الدين الذي يجعل حياة الإنسان معنى. والخلاص من هذا يكون بإرجاع المعرفة لمكانتها المرموقة، والتذكر بأن استخدام العقل بشكل فعال، وكذا استخدام المواهب الخلاقة بشكل فعال عبادة؛ الأمر الذي سيؤدي إلى تحويل طاقات المسلمين إلى إنتاج، والنجاح مرة أخرى في أن يكون لهم دور فعال في تحريك الأمور.

ومن ناحية أخرى فإن الشجار الواقع بين المسلمين يتغذى من ربط ودمج الوقائع التاريخية بالدين، وعدم أخذ العلوم والمعارف المؤسسة للدين من القرآن، بل من التقاليد والأعراف، أو فهمها بشكل مغلو، وعدم فهم حقيقة أن الدين ترك المسائل السياسية للإنسان.

فالعرق - الذي تتغذى منه الحالة المرضية لثقافتنا، والتي جعلت الإنسان مهمشاً وغير مرئي - جعل القيم العليا التي منحها الإسلام للإنسان دون تأثير. والتجارب المرة التي عشناها في القرنين الماضيين كانت مانعاً وسداً أمامنا في فهم أن الإنسان قيمة في حد ذاته. فاستعمار أكثر المناطق التي يسكنها المسلمون سهلت وساعدت على إنزال الدين إلى مستوى الإيديولوجية السياسية، ففقد الدين خاصيته التي توحدته، متأثراً في ذلك بالنبرة السياسية التي تمزق وتشتت. لذا فإن الدين يتواجد في بؤرة كل إشكالية، وبؤرة كل بحث عن حل. فإخراج الدين عن كونه مصدراً للمشكلات، أو كونه إشكالية أمر ضروري وفي حيز الإمكان. ومن أجل هذا لا بد من أخذ المعارف المنشئة للإسلام من القرآن، وتعزيز العلاقة بين الفطرة والإسلام. لكن من الخطأ أن نبحث عن حل لكل الإشكاليات من خلال الدين، فالإسلام ترك المسائل السياسية للإنسان. وكما أفاد الإمام الماتريدي أن الديانة شيء والسياسة شيء آخر، فكون المسلمين أنشؤوا نظريات سياسية مختلفة وكانت توجهاتهم السياسية مختلفة بعد وفاة النبي، فهذا الأمر قد يكون دليلاً على أن الإسلام ترك المسائل السياسية للإنسان. ولكي يفهم الموضوع بشكل أصح نعتقد أنه من المفيد التذكير ببعض الآيات القرآنية التي تُعد العمدة والأساس في إعداد هذه المقالة:

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ ﴿١٣﴾﴾^(١)
 ﴿إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَمُوا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١٤﴾ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٥﴾﴾^(٢)
 ﴿إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَمُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمْ بِالْحَنَّةِ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ ﴿٣٠﴾﴾^(٣)
 ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ افْتَرَىٰ إِثْمًا عَظِيمًا ﴿٤٨﴾﴾^(٤)
 ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ

(١) الحجرات: ١٣.

(٢) الأحقاف: ١٣-١٤.

(٣) فصلت: ٣٠.

(٤) النساء: ٤٨.

شيء، وكيفما اتفق، ويمكن لأفعال وتصورات لا تتوافق مع الإسلام، مع إضفاء شرعية لها. ولا نستطيع أن نفهم الحوادث والظواهر إلا بالعلم والمعرفة فقط. لذا نريد أن نتحدث وقبل كل شيء عن منهج المعرفة، ثم بعد ذلك نحاول أن نبين القاسم المشترك الإسلامي، والاستقطاب «السلفي - الشيعي».

حول المنهج:

لا أود الدخول في هذا المقام إلى نقاش حول المنهج. إلا أن طبيعة وخصائص المعرفة العلمية اللازمة، ومسألة كيفية تشكلها وتولدها - من أجل إجراء النقاشات والدراسات المتعلقة بالسلفية بطريقة صحيحة - تضطرنا حتماً إلى لفت الانتباه - على الأقل - لبعض الأمور المتعلقة بالموضوع بشكل مباشر. ليس من المرجح أن يتمكن المسلمون من إدراك القاسم المشترك للإسلام دون التوقف على الانحرافات والتشوهات التي لحقت بفهم وتصور التاريخ، ودون التمكن من فهم الجذور الماضية للصراع، ودون تطوير وتنمية الوعي المتعلق بعملية التغيير الاجتماعي. فلا يمكننا دون معرفة سليمة في مجال التاريخ أن نميز العادات التي اصطبغت بصبغة الدين، ولا فقدان الدين لوظيفته الأساسية، وتحوله إلى مجرد عادات بنسبة كبيرة. وبناءً على ذلك، أريد أن أعرض لكم ثلاث مسائل متعلقة بالبحث؛ بغية التمكن من فهم الموضوع بشكل أفضل:

الأولى: إن المفاهيم والأفكار التاريخية التي تشكل أساس مفهوم الدين لدى مسلمين تأتي لتوحد بين التاريخ والماضي «السالف»، متجاهلة مسألة كونها مجرد خطاب نشأ وتكون عبر التاريخ. في حين أن الماضي هو الأحداث، والمجريات، والتناجات كافة التي تحققت خلال مرحلة زمنية داخلية في نطاق اهتمام الإنسان. فاسم كل مرحلة زمنية سابقة وكل شيء تشكل فيها هو الماضي «السالف». وأما «التاريخ» فإنه - على الرغم من استخدامه في غالب الأحيان ككلمة أو مصطلح مرادف ومساو في المعنى لكلمة «الماضي» - إلا أنه - حسب المعلومات والوثائق والاكتشافات التي انتقلت إلينا من الزمن الماضي - عبارة عن بناء وخطاب بشري قمنا به نحن البشر. يمكن أن نأخذ كيفية عمل ذاكرة الإنسان كمثال لفهم الفرق القائم بين الماضي والتاريخ. إن ذاكرتنا تحتفظ خلال فترة حياتنا بشتى أنواع البيانات والمعطيات التي تصل إلينا، حيث يوجد في ذاكرتنا كل من آثار الكائنات الموجودة في العالم الخارجي، والكلمات والمفاهيم والمصطلحات التي قمنا نحن بإنتاجها وتركيبها، وكذلك التجارب التي تحصلنا عليها من خلال مسيرة الحياة. فذاكرتنا تعمل على تفسير وشرح كل شيء نراه أو نتلقاه بما يتوافق مع أطر المعنى والفهوم الموجود في ذهننا وعقلنا، ثم تقوم بتخزينه. والتاريخ بدوره يتشكل بالطريقة ذاتها. فالبيانات والمعطيات التي تأتينا من الماضي تمر أولاً وعلى الأقل عبر أداة - أو عدة أدوات - تصفية، ثم يتم شرحها وتفسيرها، وتمر عبر عملية تركيبها وبنائها من جديد حتى تصل إلينا. ونحن بدورنا نعمل على إعادة إنشاء وبناء قسم من الماضي بما يتوافق ويتلاءم مع تلك المعطيات. إذاً فالشيء الذي نسميه التاريخ هو عبارة عن هذا الخطاب، أو التركيب الذي جرى بناؤه وتشكيله. ليس من الممكن مطابقة التاريخ مع الماضي بشكل تام، وبعبارة أخرى من المستحيل أن يمثل التاريخ كامل الحقيقة. ولكن كما أن هذا لا يعني

أنه لا علاقة له مع الحقيقة بشكل مطلق، فإنه يُظهر لنا أيضاً إمكانية خلق تصور وفهم تاريخي بعيد عن الواقع والحقيقة تماماً.

وكما أن عقل الإنسان لا يعمل بشكل مستقل عن المعطيات والبيانات الموجودة في الذاكرة، فإن المجتمعات كذلك لا تفعل أي شيء بشكل مستقل عن التاريخ الذي يُعد بمثابة - أو مثل - الذاكرة.

ويمكننا القول بعبارة أخرى: إن معرفتنا ووعينا بشأن الماضي تلعب دوراً جوهرياً في تحديد حاضرنا ومستقبلنا. والآن يمكننا طرح جملة من الأسئلة المتعلقة بموضوع بحثنا: ما مدى انتباه أو توقف المسلمين على الفرق الكامن بين الماضي والتاريخ؟ وهل يا ترى يعرف المسلمون بأن المعلومات والوثائق والأبحاث والأدلة المتعلقة بالعهد الأولى للإسلام قد مرت بعمليات إعادة إنشاء وتشكيل حتى وصلت إلى وقتنا الحاضر؟ ما مدى مطابقة إدراكات المسلمين المتعلقة بالعهد الأولى للإسلام مع الماضي، أي: مع حقيقة ذلك العهد؟ وعلى فرض عدم مطابقة المعلومات الأساسية التي تم تشكيلها وإنشاؤها وتبنيها حول التاريخ للحقيقة بنسبة كبيرة، ألا يؤدي ذلك بصورة حتمية إلى ظهور مبانٍ تاريخية مختلفة عن بعضها؟

أجل؛ يمكننا القول على الفور بأن هناك على الأقل ثلاثة أنماط مختلفة من الوعي والفهم التاريخي حول العهد الأولى للإسلام. وهي: الفهم الخارجي (أي: الخوارج)، والشيعي، والسني.

فالخوارج يعتبرون أن عهد أبي بكر وعمر رضي الله عنهما من العهود المثالية، وهم يكفرون ما بعد السنوات الست الأولى لعهد عثمان رضي الله عنه، ومثله عهد علي بن أبي طالب رضي الله عنه بعد حادثة التحكيم.

وأما الشيعة فلاهم يعتقدون بأحقية علي رضي الله عنه بالخلافة / الإمامة، فإنهم يرون أن أبا بكر وعمر رضي الله عنهما غاصبان لحق علي؛ ويقدمون عهد علي وعهود الأئمة الاثني عشر.

وأما أهل السنة فإنهم يرون أن العهد الذي عاش فيه الرسول عليه الصلاة والسلام، وعهود الخلفاء الأربعة الذين جاؤوا من بعده - والذين يسمون بالخلفاء الراشدين - هي من أفضل وأمثل مراحل التاريخ الإسلامي؛ ويرون بأن ترتيب الخلافة هو في الوقت نفسه ترتيب للأفضلية.

وهل يمكن تطوير الوعي المتعلق بالقاسم المشترك للإسلام وتوحيد المسلمين، مع وجود اختلافات كبيرة بينهم في التصور التاريخي لحقبة زمنية التقى فيها الإسلام بالإنسان، وطبق القيم الإسلامية في أرض الواقع؟ وعلى أية حال؛ ليس من الخطأ القول: إن أحد العوامل الأساسية لتفريق المسلمين إلى مذاهب وطوائف مختلفة - وكذا الصراعات المذهبية والطائفية - هو عدم رؤية بناء وتشكل التاريخ، وعلى هذا فمحاولات كل جماعة احتكار الإسلام، وحصره بنفسها مع التاريخ الذي قامت بإنشائه وتكوينه. وبإمكان المسلمين منع الاستقطاب «الشيعي - السلفي»، والحيلولة دون حصول الصراع الطائفي المحتمل بين السنة والشيعة، وخلق ثقافة من الثقة العالية بإقامة السلام بينهم، من خلال التخلص من البنيان والإنشاء الكيفي للتاريخ، وبناء تاريخ مطابق للحقائق والوقائع الصحيحة.

الثانية: إن فهم وتصور عملية التغيير والتنشئة الاجتماعية ليس سليماً في المقاربة الإسلامية للتاريخ. حيث لا يتم تطوير الإدراك والوعي المتعلق بالفرق بين الماضي والتاريخ، وإنما يُراد حماية الماضي كما هو بإحاطته بهالة من القدسية، ثم نقله إلى المستقبل. بينما الماضي قد بقي في الوراثة وطويت صفحته. إلا أن بعض المسائل والأمور قد تسرب إلى المستقبل؛ ولا يمكن فهم واستيعاب الماضي بتمامه، ولا نقله بكامله إلى المستقبل. يمكن تشبيه سير الإنسانية بنهر جارٍ؛ فكما أن المياه التي تجري في ثانية زمنية ليست هي ذات المياه التي تجري بعد ثانية أخرى، فإن الحياة الاجتماعية كذلك لا يمكن أن تسير في وقت من الأوقات بنفس الشاكلة والطريقة؛ وإنما تتغير وتتحوّل وتختلف خلال مرور الوقت، وتتابع مسيرها على هذا النحو... وفي الأساس فإن الوجود يعرض لنا هذه الاستمرارية، ويسير على الدوام نحو المستقبل. فالتاريخ في هذا السياق مثل ذاكرة الإنسان تماماً، حيث يتم تجديد تشكيله وبناءه بشكل مستمر. فليس هناك مذهب يمكن أن ينتقل ويصل إلى الأزمنة اللاحقة بحالته الأولى التي تشكل عليها. ولا يمكن أن يتشكل مذهب من المذاهب بشكل مفاجئ. ولا تنتقل أي طريقة من طرق الفهم والإدراك المتعلقة بالمذاهب وتصل إلى الأجيال اللاحقة دون أن يطرأ عليها تغيير وتحوّل. ولأن فهم أو تصور العهود الأولى للإسلام المنتشر لدى المسلمين قد تم بناؤه وإنشاؤه بشكل مستقل عن حقيقة التغييرات والتنشئة الاجتماعية، فقد جرى تجاهل الفروقات أو الاختلافات القائمة بين المعطيات والبيانات المتعلقة بالماضي وبين الدين الإسلامي. وبعبارة أخرى نقول: إن التصورات والأفهام التاريخية الشيعية والسنية والخوارجية هي في الوقت ذاته تصورات وأفهام إسلامية؛ حيث أن كل مذهب أو طائفة من هؤلاء ترى بأن تصورها هو الإسلام الصحيح، ومن ثم تعتقد بأنها هي «الفرقة الناجية». يمكن القول: إن إحدى أهم معضلات أو مشكلات المسلمين تتمثل في أن كل مجتمع من مجتمعاتهم - بل وكل جماعة وكل طريقة وكل مذهب أو طائفة منهم - تميز نفسها بالإسلام وتحصره بنفسها. ويمكن بشكل واضح وجلي ملاحظة ارتباط استخدام المسلمين لآلية التكفير، وانجرافهم نحو الصراع والمنازعة بسرعة وسهولة عبر هذه الطريقة في الفهم والتصور.

إن المشكلة المتعلقة بفهم التغييرات والتنشئة الاجتماعية تشكل عائقاً أمام اعتبار الكيانات والتشكيلات ذات الصبغة الدينية التي ظهرت بعد وفاة رسول الله عليه الصلاة والسلام أموراً بشرية. إذ لا وجود لأي مذهب أو جماعة أو طريقة خلال حياة النبي عليه الصلاة والسلام؛ فالقرآن الكريم يدعو المسلمين جميعاً إلى الوحدة والاتحاد بخطاب عام، ويذم ويتنقذ الفرقة والمواقف التي تؤدي إليها، وذلك بقول الله تعالى: ﴿وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا﴾^(٩)، فإذا كان باب الوحي قد أعلّق مع انتقال سيدنا محمد عليه الصلاة والسلام إلى جوار ربه، فإن معاملة أية معلومة بعد ذلك - ما عدا القرآن الكريم - معاملة الوحي تُعدّ أمراً مخالفاً للقرآن. حتى يمكن القول: إن تجاهل الجانب البشري للنبي عليه الصلاة والسلام رغم وصفه بالبشرية في القرآن الكريم، وتشكيل تصور عن نبي محاط بهالة من الإعجاز ما هو إلا ناتج جانبي لهذه الطريقة من الفهم والتصور

(٩) آل عمران: ١٠٣.

المعوج. ويمكن اعتبار النظر إلى كون أقوال وأفعال النبي عليه الصلاة والسلام نتاجاً للوحي، والتقديس الذي ظهر في الفترات اللاحقة للأراء والأفكار التي أتى بها الإنسان تحت مسمى «السلف الصالح»، وحتى الوصول إلى مرحلة تصورهما مثل الدين، يمكن اعتبار كل ذلك جملة من المظاهر المتعلقة بهذا التصور والفهم الخاطيء الذي أشرنا إليه. إن اعتماد العقلية السلفية لفهم وتصور الصحابة، وكذلك اعتبارها طريقة فهم وحياة المسلمين في العصور الثلاثة الأولى جزءاً من الإسلام، ومعاملتها معاملة الدين الإسلامي ذاته، تناقض من جهة طبيعة الإسلام المنسجمة والمتطابقة مع الفطرة، كما أنها تصعب من جهة أخرى تحوله وانطلاقه نحو العالمية.

الثالثة: لا يظهر في أفهام وتصورات المسلمين المتعلقة بالماضي وبالتاريخ اهتمام زائد بارتباط الفكر والحادثة بالزمان والمكان؛ فهناك زلل كبير للغاية في مجال المفارقات التاريخية، وفي تناول الزمان والمكان والأفكار والمفاهيم. قبل كل شيء؛ إن كل طائفة - أو مذهب أو جماعة أو طريقة - تعمل من أجل إظهار كونها صاحبة الفهم الإسلامي الصائب والصحيح، وتعمل على ربط نفسها بعهد النبي عليه الصلاة والسلام. ويمكن فهم وتفسير محاولات اختلاق الأحاديث ونسبتها إلى النبي عليه الصلاة والسلام بأنها تصب في اتجاه محاولة التغلب على أي مذهب من المذاهب. فلا يولد أي فكر في الفراغ، وإنما لكل مذهب - وحتى لكل ذهنية وعقلية - مكان ومرحلة زمنية قد تكونت ونشأت فيها. فلكل كيان أو تشكيل مفاهيم أساسية وأفكار رئيسية أثرت على عملية تكوينه، ثم في مرحلة لاحقة شكلت عماد منظومته الفكرية. ولكي نستطيع التحدث عن أية عقلية فكرية، وعن أي كيان مذهبي أو طائفي لا بد لنا من التوقف والاطلاع على المرحلة الزمنية التي نشأت خلالها أفكار ذلك الكيان، والمجتمع الذي نشأ وتشكل فيه، والطبيعة العلمية التي تشكل خلالها، ونوعية المفاهيم والمصطلحات التي قدمها وعرف نفسه بها. يمكن العثور على أمثلة كثيرة في التصور التاريخي الشائع للمسلمين حول الارتباط السهل للمفاهيم والأفكار السابقة بالحوادث والكيانات التي ظهرت في وقت لاحق. ويمكننا رؤية عكس ذلك أيضاً؛ حيث بإمكان الأفكار والمفاهيم التي تشكلت في مرحلة لاحقة الارتباط السريع بجملة من الحوادث السابقة. إن أكثر نموذج مثير ومتضارب يتعلق بالمسائل التي تحدثنا عنها هو السلفية. فكل من يتناول السلفية إنما ينطلق من منظوره وحسب أهدافه وغاياته، ويتحرك بتصور وفهم تاريخي خاص به. والحقيقة التي يتم تجاهلها هنا هي أنه بعد تشكل كل مذهب - وكل عقلية أو تيار فكري - وبدء انتشار أفكاره في المجتمع يقوم من جهة بمد جذوره نحو الماضي، ومن جهة أخرى يلقي بأغصان تجاه المستقبل. وبعبارة أخرى؛ إن كل مذهب وكل تيار فكري يقوم إلى جانب إنشاء وتكوين نفسه ببناء تاريخه ومستقبله أيضاً. ومن المفيد عدم النسيان بأنه في هذا السياق يتم إعمال التاريخ بمفعول رجعي إلى الوراء، وكذلك تتم إعادة تحرير التصور والفهم المتعلقين بالتاريخ والماضي.

ولكي تتمكن من استيعاب المسائل التي حاولنا بيانها وشرحها في هذا المضمار بشكل أفضل يمكن أن

نسبه الأمر بألية نمو ثمرة بلوط. فعندما تلتقي ثمرة البلوط المتساقطة عن شجرتها بالتراب، وتصادف البيئة الضرورية للنمو من الرطوبة والحرارة، فإن قشورها سرعان ما تتفتق لتعطي المجال لللب بالنمو، ومن ثمَّ فإنها تبدأ بضرب جذورها في الأسفل، وبمد البرعم والغصن نحو الأعلى. فإذا لم نعلم بهذه الحقيقة، فإننا لن نفهم أبداً بأن شجرة البلوط الضخمة كانت في البدء عبارة عن بذرة أو ثمرة صغيرة، ثم نمت وتفرعت وكبرت لتنتج آلافاً من الثمار. إذاً؛ فسائر المذاهب والتيارات الفكرية هي على هذا النحو. فإنها من جهة تضرب بجذورها في أعماق الماضي، ومن جهة تسير متغيرة ومتحولة نحو المستقبل، وتمد فيه أغصانها وفروعها... وإننا في هذا السياق نطرح على الفور الأسئلة الآتية: هل السلفية مذهب؟ أين ظهر الكيان أو التشكيل الذي يُسمى بالسلفية؟ وفي أية مرحلة زمنية؟ وفي أي إطار فكري؟ كيف ربطت نفسها بالماضي؟ وكيف تطورت، وتحولت، وتغيرت حتى وصلت إلى يومنا هذا؟

في البدء سوف أبحث في القاسم المشترك للإسلام، ثم بعد ذلك سوف أحاول إيجاد الأجوبة عن هذه الأسئلة المطروحة.

القاسم المشترك للإسلام:

إن القاسم المشترك للإسلام هو العناصر الأساسية التي لا غنى للإسلام عنها، والتي تتيح لكل شخص الشعور والإحساس بنفسه بأنه مسلم. ومما لا شك فيه أن العنصر الأساس في ذلك هو التوحيد الذي يشكل لب دعوة جميع الأنبياء والرسول. والعنصران الداعمان لهذا هما الإيمان بالآخرة وبالنبوة. وذكرت هذه العناصر في القرآن الكريم بشكل صريح كأساس «ركن» للإيمان. فكل شخص - مهما كانت صفته، وبغض النظر عن المذهب أو الجماعة أو الطريقة والطائفة التي ينتمي إليها - يؤمن بهذه الأركان الأساسية يُعد مسلماً، وداخلياً ضمن دائرة الإسلام. وإذا أردنا التعبير بصورة أوضح نقول: إن القاسم المشترك للإسلام في مجال الإيمان هو التوحيد، وفي مجال العمل هو الصدق والاستقامة في السلوك. حيث أن الآية ١٣ من سورة الأحقاف - التي أشرنا إليها سابقاً، والتي تحدد العناصر «الأركان» الأساسية للدين - تذكر هذه الحقيقة التي نتكلم عنها. وإذا ما توقفنا على مثال وأمعا التفكير فيه، فإننا سوف نتمكن من فهم هذه المسألة بصورة أيسر. فلنتأمل في عمر بن الخطاب الوثني الذي توجه إلى قتل النبي عليه الصلاة والسلام. فلما صادفه أحد الناس في الطريق، ورآه بحالة من الغضب والاحتقان، وسأله عن وجهته؛ أجابه دون تردد ولا خجل بقوله: «ذاهب لقتل محمد». فما كان من ذلك الشخص الذي أدرك العاقبة الوخيمة التي ستترتب على الحادثة إلا أن أخبر عمر بإسلام أخته وصهره، ومن الأوجب له التوجه إليهم قبل النبي، وذلك بهدف كسب الوقت عله يتمكن من إخبار النبي عليه الصلاة والسلام بالأمر. ولما توجه عمر إلى دار أخته وعليه علامات الغضب والحلق الشديدتين واجه هناك الحقيقة القرآنية، وطلب منها أن يدللاه على محمد عليه الصلاة والسلام. وهناك دخل عمر على النبي عليه الصلاة والسلام إنساناً مشركاً وثنياً، وخرج من عنده رجلاً مسلماً. فهل يمكن القول: إنه قد تغير أي شيء في هذه

الأثناء ما عدا الإيحاء القائم على التوحيد؟ فالحادثة مثلما يمكننا رؤيتها بشكل واضح ليست على درجة كبيرة من التعقيد.

يمكننا من أجل التمكن من إعادة إحياء الوعي بالقاسم المشترك للإسلام أن نورد بعض البنود من جملة المبادئ المؤسسة الضرورية لذلك، على الشكل الآتي:

- القرآن الكريم هو كلام الله المنزل من عنده على محمد عليه الصلاة والسلام. والمصدر الوحيد المحدد والحاسم من ناحية الإسلام هو القرآن، وسيدنا محمد عليه الصلاة والسلام مقيد بالقرآن. لا يمكن معاملة أية معلومة معاملة الوحي ما عدا القرآن.
- سيدنا محمد عليه الصلاة والسلام بشر يتلقى الوحي من ربه، وهو المثل الأعلى. وقد أملى الوحي كما نزل إليه على كتبه الوحي واستكتبهم إياه. سيدنا محمد عليه الصلاة والسلام لا يعلم الغيب. وكل الأحاديث المروية عنه تُصنف ضمن المعلومات البشرية.
- المعصية الوحيدة التي لا يغفرها الله تعالى هي الإشراف بالله.
- سائر الكيانات والتشكيلات التي ظهرت بعد وفاة سيدنا محمد عليه الصلاة والسلام وأخذت الصبغة الدينية هي من نتاج البشر.
- المسلم منفتح على أية معلومة كانت، ويستمع إلى كل كلام، ويفهمه، ويتبع أحسنه.
- ليس في الإسلام شيءٌ مناقض للعقل؛ فالعقل والوحي يكملان بعضهما.
- الإيحاء والمسؤولية في الإسلام مسألة فردية؛ ويدخل اللجنة من يستحقها.

وبالتأكيد فإن عدد هذه المبادئ قابل للزيادة. وكما حاولنا سابقاً أن نبين؛ فإن الله تعالى أنزل الوحي حتى يكون داعماً للعقل. ولقد منح الإسلام الناس جملة من المبادئ الأساسية والضرورية للتمكن من العيش بشكل إنساني، ودلهم على طريق ومنهج حياة ذات معنى وقيمة. غير أن المسلمين اليوم قد أضاعوا في البداية الوعي والإحساس المتعلق بالقاسم المشترك للإسلام، وذهبت كل فرقة منهم تعتبر نفسها المثل الوحيد للإسلام، وتعتقد أنها الفرقة الناجية الوحيدة التي ضمنت اللجنة، ثم ذهبت أبعد من ذلك حيث سارعت إلى إقفال أبوابها من الداخل كي لا يدخلها المسلمون الآخرون.

إن انتساب المسلمين إلى الفرق والمذاهب والجماعات والطرق المختلفة - وحتى ظهور هذا النوع من الكيانات والتشكيلات - ليس بالأمر السيئ من حيث الأصل؛ وإنما هذا الأمر متعلق بشكل مباشر بكون الإنسان كائناً اجتماعياً، وبمساحة الحرية الواسعة التي أفردتها الإسلام للفكر والعقل. إذاً لولا ظهور مرض التكفير لما أرحى التعصب المذهبي والطائفي والجماعتي بظلاله على القاسم المشترك للإسلام، ولكان بإمكاننا القول: أن هذا النوع من الاختلاف والتنوع غنى للإسلام. إن الناس الذين يعيشون بحالة جماعية يميلون إلى

التجمع والانتظام بمقتضى الفطرة الإنسانية. فالكيانات التي نتحدث عنها يمكن أن تكون في الأصل كتشكيلات بشرية وسيلة للتسابق في طريق الخير، ولإبداع سبل التكاتف والتكافل والتعاون. غير أنه عندما يتبخر الإحساس والوعي بالقاسم المشترك للإسلام، فأولاً يتم نسيان البعد البشري والإنساني، ثم بعد ذلك يبدأ كل تجمع بإقامة نفسه مقام الدين، ويحتكر ويحصر الدين بنفسه.

إن انقسام المسلمين إلى فرق وجماعات مختلفة ليس بمسألة جديدة. فالمذهب أو الفرقة التي ظهرت أولاً هي فرقة الخوارج التي شكلها المجتمعون والمعتصمون في حروراء بعد واقعة أو معركة صفين. وفي أواخر القرن الأول بدأ تشكل الأفكار الرائدة والأولية للمرجئة والشيعية والمعتزلة. فيمكن في الماضي ملاحظة ظهور - ليس فقط ثلاثاً وسبعين فرقة - وإنما سبعمائة وثلاث وسبعين فرقة. وكانت تحصل أحياناً نزاعات وصراعات بين السلطة الحاكمة وبين هذه الفرق، وأحياناً أخرى بين هذه الفرق نفسها. وعلى الرغم من كل ما حصل، ومن التجارب والصراعات المريرة، لم يفقد جمهور المسلمين حريتهم في يوم من الأيام أبداً، وحتى أنهم نجحوا في بناء حضارة عظيمة أثبتت تفوقها ووجودها إلى أوائل القرن الثامن عشر، ولا يزال الناس يشعرون بتأثيرها إلى اليوم. أما في الحالة التي وصل إليها المسلمون اليوم فقد فقدوا حرياتهم واستقلالهم، وفقدوا كل أحاسيسهم ومشاعرهم ووعيهم المتعلق بالحرية؛ ومزقوا خاصيتهم وسميتهم الذاتية. ومع الأسف فإن مفهوم الدين المنتشر في مثل هذه الظروف السلبية يعمق السلبيات، ويجعل المسلمين محكومين بالماضي. ولهذا السبب فلو أمكن إعادة بناء الوعي والشعور بالقاسم المشترك للإسلام من جديد على أساس الحرية، فعندها يمكن للمسلمين التخلص من المشكلات والمعضلات التي تعود إلى أعماق الماضي، والتحرر من مرض التكفير.

هناك أسباب كثيرة مهدت الطريق أمام فقدان الشعور بالقاسم المشترك للإسلام. ويأتي على رأس هذه الأسباب نظرة كل مذهب وكل جماعة إلى نفسها بأنها هي «الفرقة الناجية»، وتحويل العادات والتقاليد إلى دين، أي إلباسها لباس الدين. فلتتابع التأمل والتفكير في مسألة «المذاهب الأربعة الحققة» المشهورة التي يعرفها كل شخص، أو يظن بأنه يعرفها. فهذه المذاهب «الحققة» هي الحنفية والمالكية والحنبلية والشافعية.

إن صفة «الحققة» المستخدمة بشأن واحد من هذه المذاهب أو بشأنها كلها تعني - كأمر طبيعي - تميزها عن تلك المذاهب «الباطلة»، أي المذاهب التي تُعد خارج الإسلام. أولاً وقبل كل شيء إن وصف أي مذهب بصفات مثل «الحق» أو «الباطل»، «صحيح» أو «خاطئ» يناقض المبدأ الإسلامي الأساس القاضي بكون الإيمان والمسؤولية في الإسلام مسألة فردية. إن الانتساب إلى أي مذهب حتى وإن كان ذلك المذهب على «حق» لا يعني أبداً أن إيمان ذلك الفرد وفكره وأفعاله كلها «حق». إذ إن الانتماء المذهبي أو الطائفي يحدث على الأغلب تلقائياً بحكم أعراف وتقاليد المجتمع الذي يعيش فيه الفرد. والعكس صحيح أيضاً، أي لا يستطيع أحد الادعاء بأن من ينتمي إلى مذهب مصنف على أنه من المذاهب أو الفرق «الباطلة»، لا يمكن أن يمتلك عقيدة وأفكاراً وأفعالاً تتسم بـ «الحق».

ومن جهة أخرى فإن مفهوم «المذاهب الأربعة الصحيحة/ الحقة» يولد حتماً فكرياً ومفهوماً آخر من قبيل اختزال الإسلام بهذه المذاهب الأربعة فقط. ولو أمعنا النظر في وفاة أبي حنيفة عام ١٥٠هـ/ ٧٦٧م، وفي ظهور المذهب الحنفي الذي يُعد أبكر مذهب بالتشكل، والذي حصل بعد وفاته بمدّة طويلة، فإننا نستطيع بكل سهولة أن نستوعب ونفهم بأن عبارة «المذاهب الأربعة الصحيحة/ الحقة» ليست عبارة دينية، وإنما هي مجرد تعبير سياسي. وإن الاعتقاد هنا بانتهاج السلطات الحاكمة سياسة من قبيل استبعاد مخالفيها ومعارضيتها، والعمل على تدعيم صفوف مؤيديها لا يستوجب الكثير من التخطيط. كان هناك في الماضي - وحتى يومنا هذا - الكثير من الناس ممن لا يرون أنفسهم منتمين إلى أي من هذه المذاهب الأربعة؛ أفلم نستطيع النظر إليهم بعين «المسلم»؟ ومن يمتلك الحق في تحديد أو توصيف مذهب من المذاهب بأنه «حق» أو «باطل»؟ ثم أُلن يُعد الشيعة الذين يشكلون نسبة ١٠ - ١٢٪ من العالم الإسلامي من المسلمين نظراً لإيمانهم بالتوحيد وبالآخرة وبالنبوة؟

لا يتوجب على أي شخص لكي يكون أو يصبح مسلماً الارتباط بمذهب أو جماعة أو طريقة. فالأمر الأساسي في هذه المسألة هو اعتقاد الإنسان بأركان الإيمان الرئيسية التي تدخله في دائرة الإسلام بإرادته الحرة. فالإيمان في نظر الإسلام مسألة فردية؛ فمن شاء فليؤمن، ومن شاء فليكفر. وإن الحكم القاضي بـ ﴿لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ﴾ يفيد ويعلن بشكل صريح أنه لا يمكن أن يكون هناك جبر في تحويل الناس إلى الإسلام، ولا يمكن أن يكون هناك ضغط وإكراه في موضوع العبادات، مثل الصلاة والصيام وغيرهما.

ليس في القرآن الكريم أية مؤيدات عقابية دنيوية بشأن أداء العبادات. فالمسؤولية من وجهة نظر الإسلام مسألة فردية؛ فلا يتحمل أحد وزر ذنوب أحد غيره. والإسلام أيضاً يقرر بأن الدخول إلى الجنة لمن يستحقها؛ إذ هناك مقابل لعمل الإنسان يستحق تلقيه. وليس من الممكن إجراء حجوزات جماعية إلى الجنة. إن العقلية السلفية تعيق الفهم الصحيح للإسلام على نطاق عالمي، وتمنع تطور الوعي والشعور بالقاسم المشترك للإسلام؛ بسبب ربط التطبيق المثالي للإسلام بالماضي، وتحويل الأعراف والتقاليد إلى دين من جهة، واستبعاد دور العقل من جهة أخرى. وبالأساس فإن مسألة السلفية مسألة شائكة ومعقدة أكثر بكثير مما يُتصور.

السلفية؛ جذورها وفروعها:

يمكن بسهولة ملاحظة ورؤية الإبهام والتشابك والتعقيد الجدي والشديد بشأن السلفية؛ سواء من ناحية المفهوم والمرحلة الزمنية التي ارتبط بها هذا المفهوم، أم من ناحية المحتوى، ومن أحد الأسباب الرئيسية لهذا الأمر هو التجاهل والتغافل الكبير عن كون السلفية - أساساً - تياراً فكرياً (ذهنية). فالسلفية لم تتمكن من اكتساب هوية مذهبية في وقت من الأوقات. وإن أوضح برهان وحجة على ما نقوله هو التتظيمات القائمة اليوم، والتي تدعي بأنها تنظيمات سلفية، مثل تنظيم القاعدة. إن هذا الصنف من الكيانات الحديثة تجعل

الأهداف الإيديولوجية مثل «الخلافة» و«الدولة الإسلامية» في قائمة أهدافها، وتلجأ إلى استخدام العنف والشدة كوسيلة لبلوغ غايتها. إن ما يشكل نواة السلفية هو الحنين والشوق إلى الماضي، والذي أصبح واضحاً بشكل خاص في المجتمعات التي دخلت في مرحلة الانحطاط والانهيار. ويمكن أن يُسمى ذلك نوعاً من الحالة النفسية للشيوخوخة؛ لأنه عندما تبدأ القوى والمهارات الخلافة لدى الإنسان بالضمور والاضمحلال، فإن الإنسان يحاول التثبيت بالحياة مستذكراً المراحل التي كانت فيها قواه الخلافة على مستوى عالٍ. يمكننا رؤية الحالات المشابهة للذهنية السلفية في مختلف المجتمعات؛ سواء في المجتمعات الإسلامية، أم في المجتمعات التي ينتمي أفرادها إلى ديانات أخرى. فلكل مذهب ذهنية أو عقلية خاصة به، ولكن ليس كل مذهب ذهنية.

لكي يصبح أي كيان أو تشكيل اجتماعي طائفة أو مذهباً لا بد أن يمتلك أفكاراً مميزة خاصة به، وأن تجد هذه الأفكار انعكاساً لها على المجتمع. وانطلاقاً من هذا السبب فإننا عملنا على التعريف بالمذاهب التي ظهرت نتيجة مأسسة وتأطير الخلافات في فهم الدين على أنها كيانات وتشكيلات بشرية^(١). إن كل مذهب يعمل على بناء عقلية خاصة به. وأحياناً تظهر ذهنيات متشلكة من تلقاء ذاتها ضمن مسيرة الحياة الاجتماعية، ودون أن تكون منتمية لأي مذهب من المذاهب القائمة. وهذا النوع من الذهنية يفتح الطريق أمام التيارات والأبحاث التي من غير المرجح تحقيق مزيد من السيطرة على تشكيلها. وبمرور الوقت قد يتم فهم وتصور هذه العقليات أو الذهنيات - التي ليس لها إطار مذهبي بالأساس - من قبل بعض الناس على أنها مذهب.

إن الذهنيات التي ليس من السهل السيطرة عليها وتعريفها تكون مهياة للاستخدام بصورة إيجابية وسلبية. وإن أكثر نموذج ملائم لما قلناه هو الذهنية الباطنية المتغذية من التيارات الصوفية. وكما أنه بإمكاننا العثور بسرعة على أشخاص من ذوي التيار الباطني داخل أي مذهب من المذاهب، فإننا كذلك يمكن أن نشاهد ظهور هذه الذهنية داخل مفاهيم ومظاهر غير متوقعة، وفي أماكن لا يؤمل ظهورها فيها. فعندما تظهر بعض الأفكار الباطنية لدى القرامطة يُعد ذلك جحوداً ومروفاً، وأما إن كانت هذه الأفكار موجودة في أعراف وتقاليد التصوف السني فيتم القبول بها، وحتى من الممكن إيجاد الأدلة بشأن إثبات ملامتها ومطابقتها للإسلام. وكذلك هناك بعض الذهنيات تحافظ على وجودها في أزمنة وأمكنة مختلفة وهويات مختلفة، ويمكن عندما تصادف تمثيلها الملائمين أن تجد انعكاساً لها في المجتمع، وتأخذ بذلك مكانتها في التاريخ.

والسلفية كيان أو تشكيل من هذا القبيل؛ حيث ظهرت في نهايات القرن التاسع عشر نبرة وصيحة جديدة تنادي بـ «السلف» و«السلف الصالح»، وذلك في مناطق مختلفة، وبممثلين مختلفين. هذه الصيحة انبثقت من الأرضية التي شكلتها التيارات الإصلاحية؛ لتعرب عن تيارات واتجاهات متباينة. حيث لجأت من جهة إلى التعبير عن موقفها في مواجهة المستعمرين والمحتلين، ومن جهة للتعبير عن معارضتها للدولة العثمانية

Mezhep Kavramı ve Mezheplerin Doğuş Sebepleri, Hasan Onat, Oşİlahiyat Fakültesi Dergisi, Oş, (١٠) 2005.

وعن قوميتها العربية، ومن جهة أخرى تتمسك بالماضي وبالجهود التي تحافظ على بقائها. ولهذا السبب فليس من الصعب حمل السلفية ونسبتها إلى أعماق التاريخ، وكذلك مقارنتها بالوهابية، أو ربطها أيضاً بجهود محمد عبده. إن المظاهر المختلفة لهذه الذهنية - قبل بدء استخدام مفهوم السلفية التي سوف ترتبط بها فيما بعد - موجودة على الأقل لدى أحمد بن حنبل وابن تيمية، وأيضاً بتعبير «السلف الصالح». وربما لهذا السبب لا يتم التدقيق أو التوقف كثيراً عند الفروقات الزمنية - مثل «السلفيون المتقدمون والمتأخرون»، أو عهد «الإجمال» و«التفصيل» - عندما يتم إنشاء تاريخ للسلفية^(١١). حيث يُعد أحمد بن حنبل من السلفيين المتقدمين، أما ابن تيمية فيعد من السلفيين المتأخرين^(١٢). وفي هذا السياق؛ فعندما يتم النظر بما يتوافق مع المجرى التاريخي للمنشأ يصبح من السهل فهم أن الوهابية متفقة مع السلفية اعتباراً من بدايتها، بل يسهل التصور بأنها السلفية ذاتها. بيد أن الوهابيين يطلقون على أنفسهم اسم «الموحدين»، ولا يرتاحون لاستخدام اسم الوهابي أبداً.

يعود ارتباط الوهابية بالسلفية إلى نتائج الجهود التي بذلها رشيد رضا في بدايات القرن العشرين، ولم يكتف الوهابيون بإلحاق أنفسهم بالسلفية، وإنما أرادوا النهوض بالدور الممثل لها أيضاً. ولذلك يسود لدى الكثيرين اليوم اعتقاد بأن الوهابية والسلفية كيان واحد. وهنا يمكن القول: إنه ليس من الصواب أيضاً مقارنة أو مماثلة السلفية بالجهود والأبحاث التجديدية والإصلاحية التي تمت على يد جمال الدين الأفغاني ومحمد عبده. إن السؤال الأول الذي ينبغي طرحه من أجل امتلاك المعلومة الصحيحة في موضوع السلفية، والتمكن من إجراء التقييمات السليمة والصائبة، هو: متى تم استخدام السلفية كمصطلح للتعبير عن مجموعة؟ وأين؟ ومن قبل من؟ ولأجل من؟ وما هي المعلومات الجوهرية للمفهوم؟ وما كيفية التغييرات الشكلية التي مرت بها حتى وصلت إلى يومنا هذا؟

إن مرحلة الانحطاط التي مرت بها الدولة العثمانية - كما أشرنا إليها سابقاً - قد فتحت الباب واسعاً في مختلف أقطار العالم الإسلام أمام ظهور مختلف التيارات والأبحاث الجادة، والتي يمكن أن نطلق عليها تسمية «الحركات الإصلاحية»، والتي - وإن كانت مختلفة عن بعضها - فقد هدفت في الأساس إلى وقف هذا الانحدار السيئ. يرى ديفي دان كومينس أن تاريخ ظهور السلفيين في الشام كجماعة متميزة بارزة يعود إلى عام ١٨٩٦م. حيث اهتمت (جماعة المجتهدين) - التي اجتمعت برئاسة أحمد الجزائري، وجمال الدين القاسمي، وعبد الرزاق البيطار، وأجرت نقاشات ومباحثات دينية - اهتمت بالتأمر على الدولة، وتمت محاكمة المجتمعين، وقد عرفت هذه الحادثة بـ «حادثة المجتهدين». وفي نهاية المطاف تمت تبرئة الجميع. وبرأي كومينس أن هذه الحادثة تشكل الظهور الأول للسلفيين^(١٣). وبعد هذه الحادثة نظم جمال الدين القاسمي شعراً عبر فيه عن سلفيته بقوله:

(١١) Selefilik, Zeki İřcan, İstanbul 2006, s. 31

(١٢) Yeni İlm-i Kelâm, İzmirli İsmail Hakkı, I, 105

(١٣) Osmanlı Suriyesi'nde İslahat Hareketleri, David Dean Commins, çev. S. Ayaz, İstanbul 1993, s. 99 vd

زعم الناس بأن مذهبي يدعى الجهالي	وإليه حينما أفتني الورى أعزو مقالي
لا وعمر الحق إني سلفي الانتحال	مذهبي ما في كتاب الله ربي المتعالي
ثم ما صح من الأخبار لا قيل وقال	أقتفي الحق ولا أرضى بآراء الرجال

وأرى التقليد جهلاً وعمى في كل حال^(١٤)

ووفقاً لوجهة نظر كومينس فإن الحركة الإصلاحية الإسلامية العصرية والرائدة التي ظهرت في سورية العثمانية كانت جزءاً من حركة أوسع، والمسماة بـ «الحركة السلفية» التي لها ارتباطات وانتشار في البلدان العربية الأخرى. كان المدافعون والمتبنون لهذه الحركة يودون العودة إلى الحالة والحركات التي كان عليها الأسلاف من أصحاب التقوى، أي: «عصر السلف الصالح»، ولذلك فقد عُرفت الحركة باسم «السلفية»، وأُطلق على أتباعها ومناصريها اسم «السلفيين»^(١٥).

إن هذه الدراسة التي قام بها كومينس تضع المساعي الإصلاحية التي ظهرت في سوريا القرن التاسع عشر ضمن المصادر الأولى بشأن الموضوع الذي نحن بصدده. إلا أنه لا يمكن القول بوضوحها وصراحتها الكبيرة في مسألة اختلاف محتوى اسم «السلفية»، ووضوح الدعوات القائمة تحت هذا الاسم لدى المصلحين الآخرين. وخاصة أن هناك حاجة إلى بيانات ملموسة فيما يتعلق بظهور «السلفية» على مسرح التاريخ.

نقول - وفقاً لما تمكنا من التثبت منه -: إن وجود السلفية على مسرح التاريخ - بشكل مختلف و متميز عن الحركات والتيارات الإصلاحية؛ سواء من ناحية الذهنية الفكرية، أم كجماعة شكّلها أصحاب تلك الذهنية - يعود إلى أواخر القرن التاسع عشر، وبدايات القرن العشرين. ويمكننا أن نعدد بعض المعطيات الملموسة التي تدعم توجهنا إلى مثل هذا التفكير:

١. يمكن أخذ استخدام اسم «السلفية» خلال المساعي الإصلاحية التي جرت في الشام كما بينها كومينس بالاعتبار - وإن كانت مظاهرها مختلفة - على أنها إشارات أولى للسلفية كذهنية في تلك المرحلة الزمنية.
٢. تم في القاهرة تأسيس مكتبة باسم «المكتبة السلفية»، وذلك عام ١٩٠٩ م. وهذه المكتبة التي كانت إحدى الأماكن التي كان حسن البنا كثير التردد عليها تحمل قيمة رمزية من زاوية السلفية.
٣. إن إحدى شعارات مجلة المنار التي أصدرها رشيد رضا هي «السلفية». وبوسعنا القول: إن الاسم المفتاح الذي سهل انضمام الوهابية إلى السلفية هو رشيد رضا^(١٦).

(١٤) Osmanlı Suriyesi'nde Islahat Hareketleri, Commins, s.109

(١٥) Osmanlı Suriyesi'nde Islahat Hareketleri, Commins, s. 11

(١٦) مقال عجيب في هذا الموضوع؛ انظر: Reconsidering Salafism from the The Consruction of Salafiyya: Perspective of Conceptual History, Henri Lauziere, International Journal of Middle East Studies,

V/42, August 2010, no.3, pp. 369-389

مرت السلفية بتغييرات وتحولات عديدة حتى وصلت إلى يومنا هذا. وفي هذا الشأن يقول «رمضان يلدرم» في التقرير البحثي الذي أعده من أجل SETA:

«يعود ظهور الحركات التي عرفت نفسها بـ «السلفية» في العالم العربي إلى نحو قرن من الزمن. وقد وجدت هذه الحركات - التي احتوت على اختلافات وتميزات داخلية، ولو بنسب طفيفة حسب البلاد التي ظهرت فيها - أكبر فرصة متاحة للتحويل إلى جماعة في مصر. ومع بداية مرحلة جديدة - عبر التحركات والاحتجاجات الشعبية التي اجتاحت بعض البلاد العربية، والتي وصلت إلى ذروتها في مصر بتاريخ ٢٥ يناير/ كانون الثاني عام ٢٠١١م، والتي سميت بما يُعرف بـ «الربيع العربي» أو «الثورات العربية» - بدأت الحركات السلفية أيضاً تلفت الأنظار بشكل أكبر. تغذت هذه الحركات - التي بدأت بالتحويل إلى لاعب سياسي قوي في كثير من الدول العربية، وعلى رأسها مصر بعد هذه الثورات، والتي عُرفت في مصر كحركات سلفية - على بعض الكيانات الدينية التقليدية. إن تقديم معلومات مقتضبة حول تاريخ هذه الحركات الدينية التقليدية (السلفية)، ومؤسسيها، وآرائها العامة تساعدنا على معرفة الأحزاب ذات الجذور السلفية القائمة اليوم عن قرب، وبشكل أوضح. إن عدم تقديم السلفية المنتشرة اليوم لبنية متجانسة من حيث الفكر والعمل مثل حركة الإخوان المسلمين، يجعل تصنيفها فيما بينها وفقاً لمعايير محددة أمراً في غاية الصعوبة. ومع أن المبادئ العقديّة التي يدافعون عنها، والمناخ الثقافي الذي ينتج عنها، هي نفسها أو متشابهة لدرجة كبيرة، إلا أنه يمكن تقسيمها إلى أربعة أصناف رئيسية من حيث آرائها في المجالات الاجتماعية والسياسية، وتصوراتها السياسية والمجتمعية:

١. السلفية التقليدية التي اتخذت العلم والدعوة أساساً لها. فالسلفيون الذين تميزوا بهذه الخاصية، وجعلوها في قائمة خطة عملهم، يقومون بدعوة الناس إلى مبادئهم، ويعلمونهم الدين، ويرفضون انضمامهم إلى أي عمل سياسي، ويركزون كثيراً على العقائد، فيعملون على تنقية وتصفية الأسس العقائدية من البدع والخرافات، ويعتبرون أن الفرق الأخرى مثل المعتزلة والخوارج والشيعة فرقاً ضالة. حتى أنهم يقفون على مسافة بعيدة من المذهب الأشعري والماتريدي المنتشر بدرجة كبيرة في المجتمعات الإسلامية، وبشكل خاص التيارات المتصوفة، إذ يندونها تماماً. ينتشر هذا التيار السلفي بشكل أكبر في السعودية، وقد أخذت شخصيات دينية - مثل: عبد العزيز بن باز، وناصر الدين الألباني - على عاتقها نشر آراء وأفكار هذا التيار.

٢. السلفية التي وضعت نصب أعينها المواجهة السياسية، ومواجهة الأحزاب السياسية، واتسمت بمواقفها المتشددة. إن هؤلاء السلفيين - الذين تبنا «طاعة الحكام» مبدأ لهم - يرفضون أي شكل من أشكال المعارضة السياسية، ويقفون في صف السلطة السياسية الحاكمة في مواجهة الحركات الإسلامية الأخرى التي تسعى للوصول إلى سدة الحكم عن طريق الأحزاب السياسية. إن تأثير هذه الجماعات - التي أثبتت وجودها القوي في الكثير من الأقطار العربية، وعلى رأسها السعودية ودول الخليج العربي الأخرى - أخذ بالتناقص والضعف داخل المجتمع في المرحلة المتزامنة مع الثورات العربية.

٣. السلفية التي تُعرف بشكل أكبر بـ «الجهادية». وهي الجماعة أو الجماعات التي تكفر الأنظمة الحاكمة في العالم

العربي، وتلجأ إلى العنف والشدة ضدها، والمتهمة بالمسؤولية عن الكثير من أعمال العنف التي تحدث في العالم الإسلامي.

٤. السلفية التي تبني خطأً إصلاحياً. تقدم هذه الجماعة مقارنة أكثر علمية في الموضوعات الاجتماعية والسياسية، فهي من جهة تدافع عن العقائد والمبادئ السلفية، ومن جهة أخرى تعبر عن نيتها باتخاذ موقف إيجابي في شتى مناحي ومجالات الحياة. وتدافع عن الرأي القائل بضرورة إحداث التغييرات الاجتماعية والسياسية بالتدرج وبطريقة سلمية. إن السلفيين الممتين إلى هذه الجماعة لم يتمكنوا من ممارسة السياسة قبل الثورات العربية؛ لأنهم لم يجدوا بيئة ملائمة. أما بعد الثورات فقد انخرطوا في الحياة السياسية في كثير من الأقطار العربية، مثل: مصر وتونس وليبيا واليمن، وذلك عن طريق مختلف الأحزاب التي قاموا بتأسيسها^(١٧).

يمكن القول: إن الكيان أو التشكيل الذي ثبت وجوده تحت مسمى السلفية قد بنى - مع عملية تشكيله - موقفاً معادياً للشيعنة أو التشيع. وإن هذه الأنشطة والمواقف - التي يمكن أن نطلق عليها تسمية الصراع الفعلي والحقيقي - قد صدرت عن الجماعة المسماة بـ «الجهادية»، التي يشكل تنظيم القاعدة نواتها الجوهرية بدرجة كبيرة^(١٨).

السلفية الوهابية:

الوهابية هي حركة دينية سياسية تأسست في القرن الثامن عشر على أفكار محمد بن عبد الوهاب (١٧٠٣-١٧٩٢م)، واسم الوهابية يُطلق على الحركة من قبل الآخرين، أي من غير أتباعها. وأما أتباع هذه الحركة فيطلقون على أنفسهم اسم «أهل التوحيد» أو «الموحدون». كان والد ابن عبد الوهاب قاضياً لـ «عينة»، وفتياً مقلداً للمذهب الحنبلي. اكتسبت أفكار محمد بن عبد الوهاب بعداً سياسياً - وهي التي شكلت نواة الدولة الوهابية المحتملة - من خلال الاتفاق الذي جرى بينه وبين ابن سعود أمير الدرعية عام ١٧٤٤م، وذلك بهدف «إعلاء كلمة الله حتى بقوة السلاح إن استدعى الأمر ذلك». هذه الدولة كانت ستؤسس في أراضي الدولة العثمانية لتحقيق أهداف عدة، مثل: أن تكون مركزاً للتوحيد، ومحاربة البدع، وإعادة إحياء الإسلام على نهج عصر السعادة. غير أن تناقض الحركة مع الفهم والتصور السني الكلاسيكي - مثل: استخدام العنف، وإعمال آلية التكفير بسهولة - كان يشكل عائقاً أمام تكون قناعات إيجابية حول الوهابية. وإن اعتبار كل شيء متعلق بالتصوف والطرق «شركاً» بشكل خاص قد فتح الباب أمام تنامي الغضب والسخط تجاه الوهابية.

إن أكثر الأسماء التي تأثر بها ابن عبد الوهاب هي: ابن تيمية وابن قيم الجوزية. إلا أن ما يلفت الانتباه

(١٧) Ramazan Yıldırım, Cemaatten Partiye Dönüşen Selefilik, SETA Analiz, Aralık 2013, sayı 73
 (١٨) İslâm'a Tehdit Dünyaya Tehdit, Richard Whelan, el Kaidecilik, çev. H. Bağcı, B. Sinkaya, P. Arıkan, Ankara 2006.

هو عدم مراعاته للرأي السني الكلاسيكي لابن تيمية في موضوع «طاعة أولي الأمر». إذ أعلن العصيان واستخدم السلاح في مواجهة المسلمين الذين نذهم بسبب تكفيره إياهم مخالفاً بذلك تعاليم ابن تيمية^(١٩). وقد شكل هذان الاسمان الأرضية المشتركة للارتباط الذي سوف يقام فيما بعد بين الوهابية والسلفية. وذلك لأن ابن تيمية وابن القيم الجوزية يحتلان مكانة مميزة بين المصادر المعتمدة للسلفية.

اعتبر محمد بن عبد الوهاب العمل من ضمن الإيمان، مثل الخوارج تماماً. فادعى بأن نقصان العبادات أو ارتكاب الذنوب يقود الإنسان إلى الكفر^(٢٠)؛ وعد زيارة قبور الأولياء والتوسل بهم بدعاً وكفراً^(٢١).

ويُعرف عن الوهابيين تكفيرهم للشيعة أيضاً. ومن أوائل الحوادث المثيرة والعجيبة في هذا السياق هو هجوم الوهابيين على مدينة كربلاء في عيد الغدير عام ١٨٠٢ م، وتخريبهم وهدمهم لقبر الحسين. وقد فقد الكثير من الشيعة حياتهم خلال الأحداث.

يبدأ التقارب بين الوهابيين والسلفية مع صدور الآراء والأفكار عن السلفيين، والذين اعتبروا الوهابيين من أهل السنة في بداية عام ١٩٠٠ م. ويمكن القول: إن من العوامل المؤثرة للتقارب في هذه الفترة - إضافة إلى سعي الوهابيين للحصول على المشروعية، وإلى جانب مساعي التأييد الصادرة عن السلفيين - هو التشابه فيما بينهم في مسائل مثل محاربة البدع، والتأكيد على نهج السلف الصالح الذي يأتي على رأس الداعين إليه ابن تيمية وابن قيم الجوزية. ويمكن أن نرى في هذا السياق الدور الحاسم الذي قام به رشيد رضا. «إن المذهب الوهابي الذي ينال منه بعض علماء الشيعة والسنة هو مذهب سني وفقاً لرأي رشيد رضا، وعلى طريق الحق، وإنه يتبنى في مسائل الاعتقاد منهج السلف، وفي العمل مذهب أحمد بن حنبل. وإن اتهام بعض الناس للوهابيين بالانحراف والضلال والكفر ليس نابغاً من الدين أو العلم، وإنما نابغ من صرعات المصلحة السياسية»^(٢٢).

ونلاحظ فيما بعد تبني الوهابيين لهذا الاسم ونشرهم الكتب باسم السلفية. ومن أحد الأمثلة المثيرة لهذا الأمر هو الكتاب الذي ألفه أبو عبد الرحمن عمرو عبد المنعم سليم، والذي شرحه الشيخ محمد ناصر الدين الألباني، ونشره باسم «التعليقات السننية شرح أصول الدعوة السلفية». وقد تُرجم هذا الكتاب إلى اللغة التركية تحت اسم «أصول الدعوة السلفية». ويمكن الحصول عليه من الشبكة الدولية^(٢٣).

وهناك كتاب آخر يدور حول ربط الوهابيين لأنفسهم بالسلفية وهو الكتاب الذي ألفه أبو الحسن

(١٩) İslâm'da İhya ve Reform, Fazlurrahman, Ankara Okulu Yay., çev. Fehrullah Terkan, Ankara 2006 s. 208

(٢٠) كتاب التوحيد، محمد بن عبد الوهاب ص ٩ - ١١.

(٢١) كتاب التوحيد، محمد بن عبد الوهاب ص ٣٩.

(٢٢) Gerçek İslâm'da Birlik. Hayrettin Karaman, İstanbul 2003, s.196

(٢٣) كلام عجيب في حق الألباني؛ انظر: http://www.livingislam.org/alb_e.html

http://d1.İslâmhouse.com/data/tk/ih_books/single/tk_Selef%C3%AE_D%C3%A2vet_Us%C3%BBI%C3%BC.pdf

الأقدر، وترجمه إلى اللغة التركية عبد الكريم جوبان أو غلو باسم «الأضاليل حول السلفية»^(٢٤).

الاستقطاب الشيعي - السلفي أو صراع السلطة «السيطرة» بين إيران والسعودية:

يوجد بين إيران والسعودية تنافس جدي من جهة، ومن جهة أخرى يقوم بينهما صراع ضار يتغذى على التكفير المتبادل، ويجري في الغالب على الساحة الرقمية، بحيث يمكن وصفه بالحرب الباردة الحديثة. ويمكن القول أيضاً: إن المواجهة قد اتخذت شكل الصراع الحامي بين الطرفين من خلال بلد ثالث، مثل الحالة القائمة في سوريا والبحرين.

إن المنافسة القائمة بين إيران والسعودية في آسيا الوسطى والقوقاز والبلقان تظهر على شكل نوع من الصراع على النفوذ في هذه المناطق. فإيران تبدي اهتماماً جدياً بالبكتاشيين القاطنين في ألبانيا، حيث تقدم لهم الدعم الاقتصادي، وتعمل على بناء رابطة بين البكتاشية والشيعة. والأمر نفسه ينطبق على السعودية، حيث تسلك مختلف السبل من أجل نشر جملة من الآراء والأفكار الوهابية لدى المجتمعات المسلمة، التي تتقرب إليها من خلال قنوات المساعدات الاقتصادية.

إن الاستقطاب «الشيعي - السلفي» الظاهري أساسه التوتر القائم بين إيران والسعودية بسبب الصراع على النفوذ والسيطرة، وإذا ما تمت قراءة الأحداث والتطورات الجارية على الساحة السورية، وموقف البلدين من الشأن السوري، فيمكن فهم أصل المسألة بسهولة أكبر. إن إيران تؤيد وتساند السلطة الحاكمة في سورية، أي بشار الأسد الذي يُعتبر نصيرياً. مع أنه من المعلوم أن علماء الجعفرية «الاثني عشرية» لم يكونوا ينظرون حتى وقت قريب بكثير من الاهتمام إلى النصيريين. إلا أن لإيران علاقات قوية مع سوريا. وقد اكتسبت العلاقات الإيرانية السورية بعداً جديداً مع حدوث الاضطرابات القائمة في سورية؛ إذ لم تتوان إيران عن تقديم التأييد والدعم الصريح والعلني لنظام الأسد في سوريا، بل قد وجهت حزب الله في لبنان - الذي ما يزال يمتلك تأثيراً قوياً في شأن القضية الفلسطينية إلى الآن - إلى القتال بجانب قوات الأسد. إن حزب الله منظمة ظهرت إلى الوجود بعد انقسام حركة «منظمة» أمل الشيعية اللبنانية إلى جناحين تحت التأثير الإيراني عقب الثورة الإسلامية، فأصبحت في البداية: أمل شيعية وأمل إسلامية، ثم بعد ذلك تحول الجناح الإسلامي لأمل إلى حزب الله. لا شك أن لوقوف إيران وحزب إلى جانب نظام الأسد علاقة أكيدة بتحول النصيرية - التي ينتمي إليها الأسد - إلى ذراع فرعية للشيعة. لا يمكن لإيران أصلاً أن تقف بعيدة عن التدخل في سورية، بحكم تأثيرها ومصالحها القائمة في الشرق الأوسط. وليس من الصواب أيضاً الاعتقاد بأن المساندة والدعم الذي تقدمه إيران يقتصر فقط على توجيه حزب الله، فسوريا لها أهمية بالغة من ناحية الشيعة اللبنانيين أيضاً. إن سقوط النظام في سورية سيعني فقدان إيران لدورها المؤثر في الشرق الأوسط من جهة، ويعني من جهة أخرى وبشكل

خاص فقدان تأثيرها على لبنان. إن للعلاقات الإيرانية السورية علاقة مباشرة بالعراق أيضاً. ويمكن أن نحلل هذه التطورات الأخيرة الحاصلة على ساحة المنطقة على أنها أظهرت الأولوية الشيعية لدى إيران.

أما السعودية فقد قدمت الدعم والمساعدة للقوات المناوئة لنظام الأسد في سوريا. من المفيد هنا البيان بأن القوات المناوئة والمحاربة ضد الأسد ليست مجموعة أو جماعة واحدة. إذ أن وجود كيانات تسير على خطى السلفية الجهادية مثل القاعدة بين هذه الجماعات ملفت للانتباه. إن ما يحدث في سوريا موجه بالأساس تجاه المسلمين. حيث إن الأطراف كافة - سواء قوات الأسد، أم قوات المعارضة - تقتل بعضها على أصدقاء «الله أكبر». إن ما يحدث في الشرق الأوسط يظهر بشكل جلي أن إيران التي ترى نفسها بمثابة حامية الشيعية في كل مكان في العالم تعمل على إقامة علاقات وشراكات قوية معهم من أجل توسيع مناطق نفوذها. وإن الجانب الأكثر إثارة للعجب والدهشة أن نسبة ما بين ١٠ - ١٥٪ من سكان المنطقة الغنية بمكامن البترول في السعودية هم من الشيعة، وهناك نسبة لا يُستهان بها من السكان الشيعة في الدول الخليجية التي لا يمكن للسعودية أن تبقى بعيدة عن التدخل فيها، مثل: البحرين والكويت والإمارات العربية المتحدة. ومن المفيد لتكوين فكرة عن الموضوع أن نذكر الدول التي يعيش فيها الشيعة، وعدددهم المحتمل، والنسبة التي يشكلونها بالنظر إلى باقي الأطياف. ولكن مع الأسف لا تتوفر بين أيدينا بيانات وإحصاءات دقيقة وسليمة حول الحالة السكانية الموجودة في الدول الإسلامية، وحوّل نسب الناس الذين ينتمون إلى التيارات المذهبية والدينية المختلفة المنتشرة هناك. أعتقد أن الجدول الذي أورده ولي نصر مع المقالة التي نشرها في مجلة «Foreign Affair» عدد تموز ٢٠٠٦م تحت اسم «When the Shiites Rise» يمكن أن يعطينا فكرة في هذا الموضوع:

الدولة	عدد السكان العام	عدد سكان الشيعة	نسبة الشيعة
إيران	٦٨,٧ مليون	٦١,٨ مليون	٩٠٪
باكستان	١٦٥,٨ مليون	٣٣,٢ مليون	٢٠٪
العراق	٢٦,٨ مليون	١٧,٤ مليون	٦٥٪
الهند	١,٠٩٥,٤ مليون	١١,٠ مليون	١٪
أذربيجان	٨,٠ مليون	٦,٠ مليون	٧٥٪
أفغانستان	٣١,١ مليون	٥,٩ مليون	١٩٪
السعودية	٢٧,٠ مليون	٢,٧ مليون	١٠٪
لبنان	٣,٩ مليون	١,٧ مليون	٤٥٪
الكويت	٢,٤ مليون	٧٣٠,٠٠٠ ألف	٣٠٪
البحرين	٧٠٠,٠٠٠ ألف	٥٢٠,٠٠٠ ألف	٧٥٪
سورية	١٨,٩ مليون	١٩٠,٠٠٠ ألف	١٪
الإمارات العربية المتحدة	٢,٦ مليون	١٦٠,٠٠٠ ألف	٦٪
قطر	٨٩٠,٠٠٠ ألف	١٤٠,٠٠٠ ألف	١٦٪

ملاحظة: «الشيعة» هم الشيعة الإمامية. فلا يدخل في ذلك النصرانية والإسماعيلية والزيدية. كما أن النسب تقديرية.

لا شك أن عدد سكان الدول قد ازداد فيها بعد حتى عام ٢٠١٣. ولكن يمكن القول: إن النسب المتعلقة بالشيعة لم يطرأ عليها تغييرات تذكر. ومن المفيد أن نذكر بأن النسب الواردة عن سوريا تتعلق فقط بالمتنمين للإمامية هناك. حيث تُقدر نسبة النصرانية في سوريا بين ١٠ - ١٢٪.

إن هذا الجدول يظهر خطورة احتمال صدام شيعي سني متتظر بين المسلمين، وانتشاره بتأثير الدومينو إلى كل مكان في العالم الإسلامي، أكثر من إظهاره الاستقطاب الشيعي السني. إن إيران تعمل على إدامة التوتر والصراع على الخط الوهابي / السلفي، من أجل الحيلولة دون توسع الجبهة المحتملة. وأما الوهابيون فإنهم يودون ووقوف جميع المسلمين من غير الشيعة إلى جانبهم في مواجهة إيران، ولا يترددون في نقل الصراع إلى كل مكان يعيش فيه المسلمون.

كما يبدو من الجدول السابق أن نسبة السكان الشيعة في السعودية تبلغ ١٠٪ من إجمالي سكانها. وإذا ما أمعنا التفكير بتواجد الشيعة في الأماكن الأكثر غنى بالنفط مثل القطيف والأحساء، فيمكن أن نستنتج بأن هذه النسبة السكانية تحمل طابعاً استراتيجياً لكلتا الدولتين.

لقد أشرنا بأن هناك معركة شرسة جارية في الميدان الرقمي «الإنترنت». إن أشد وأثقل سلاح مستخدم في هذه المعركة هو سلاح التكفير. ولكي تحول إيران دون توسيع جبهة الصراع والمعرفة فإنها تتحامل وتضغط على الوهابية، بل وتريد من العالم السني إعلان الوهابيين جماعة خارجة عن الإسلام مثلما أعلنت هي البهائين الذين لديها طائفة خارجة عن الإسلام. وإن المثال الملفت والمثير في هذا الاتجاه هو الكلام الذي قاله إمام الجمعة في طهران حجة الإسلام أحمد خاتمي: «إن جميع علماء الشيعة يعتبرون بكل صراحة أن البهائين ليست لهم علاقة بالإسلام. وإننا نتنظر الأمر ذاته من أهل السنة. إذ ينبغي على علماء أهل السنة اليوم الإعلان وبشكل صريح أن الوهابية جماعة لا علاقة لها بالإسلام»^(٢٥).

وأما الوهابيون فقد قاموا بنشر مختلف الكتب والمؤلفات التي تتحدث عن اعتبار الشيعة طائفة خارجة عن الإسلام على مواقع الشبكة الدولية، ويأتي على رأس هذه المنشورات الكتاب الذي ألفه أبو بكر الجزائري، وترجمه إلى اللغة التركية محمد شاهين باسم «نصيحة إلى الشيعي»^(٢٦). ومن الكتب الأخرى أيضاً ضمن هذه الحملة كتاب «الخطوط العريضة» لمحلب الدين الخطيب.

(٢٥) www.suriyegerçekleri.com

(٢٦) www.islah.de/menhec/men00024.pdf

النتيجة:

إن المسلمين فاقدون للقاسم المشترك للإسلام. فعلى الرغم من تحذير القرآن الكريم قبل أربعة عشر قرناً من الزمن إلا أن كل جماعة تمتدح نفسها، وتعتقد أن الإسلام منحصر بما يوافق رأيها، وتقوم بكل سهولة باستبعاد ونبد كل من لا يباثلها. وبدلاً من أن يكون الدين عامل وحدة أصبح وسيلة للتفرقة؛ حيث تعمل هذه الجماعات على إضفاء المشروعية على مواقفها المفرقة من خلال استخدام الدين. فدخل جانب الدين - الذي يمنح معنىً وغاية سامية لحياة الإنسان - في حالة من السبات أو الشلل. والمسلمون متقاعسون عن الاستخدام الفعال والمؤثر للعقل الذي منحه الله للإنسان، ومقدسون للعادات والتقاليد، وغير مبالين بالعلم، وفاشلون في إنتاج أو إبداع القيم والمعرفة. وإن أكثر الذين يعانون ويعيشون أعقد المشكلات والمعضلات - المؤثرة على العالم أجمع، والمكتسبة بعداً عالمياً وعلى رأسها العنف والإرهاب، وأزمة الهوية والبحث عن الهدف - هم المسلمون. إن أكثر البلدان التي تشهد انتهاك الحقوق والحريات الأساسية للإنسان، والتي تعجز عن خلق الثقافة السلمية الرفيعة هي تلك التي يعيش فيها المسلمون. فقاعدة الحياة بسيطة: إن الفاشلين في الاستخدام الفعال والمؤثر لقواهم وقدراتهم المبدعة والخلاقة يعملون على الانضمام إلى عملية إنتاج الهدم والتدمير والحرق والإفناء والإلغاء والقتل.

إن أهون طريق للتمكن من إضفاء المشروعية على الفشل والسلبيات القائمة في العالم الإسلامي، وجعل صراع القوة والسلطة، وما ينتج عنها من الاقتتال والموت بين المسلمين بحالة يتقبلها العقل هو استغلال إطارات الفهم الحي (المتجدد) في الذاكرة الجماعية وخلق تصور وإحساس بوجود عدو. إذاً، فهي الصراعات التي أساسها تنازع السلطة والقوة تقف ماثلة أمامنا كاستقطاب شيعي سني باسمها التاريخي، وكاستقطاب شيعي سلفي بمظاهرها المعاصرة. فإيران ترى الشيعة الموجودين في كل مكان بالعالم قوة يمكنها تحريكها في أي وقت من أجل سيادتها، وتُبقي على التصور أو الإحساس بوجود «العدو» مستندة إلى التاريخ، وتعمل على تكوين هوية شيعية كبيرة وواسعة. وبدلاً من مواجهة الجمهور السني العريض، فإنها تتابع سعيها نحو القوة والسيطرة من خلال «السلفية» التي وإن كانت ما تزال غامضة إلا أنه يمكن ملؤها بسهولة وبالشكل المراد. وأما السعودية فإنها تسعى من خلال مفهوم يثير مشاعر الحنين والشوق إلى الماضي - مثل «السلفية» عوضاً عن الوهابية التي فقدت بريقها وجاذبيتها - تسعى من جهة إلى كسب تعاطف المسلمين من غير الشيعة، ومن جهة أخرى إلى التخفيف من حدة الانتقادات الموجهة للسلطة الحاكمة، ومن جهة أخرى تحاول كسب التأييد والمشروعية في مواجهة إيران التي ترى فيها التهديد الأكبر. فالاستقطاب السلفي - الشيعي يمكن فهمه على أنه مظهر لصراع السلطة، وللبحث عن المشروعية في ظل الدين.

السلفية - إن جاز لنا التعبير - هي مفهوم شبيه بـ «آلة متعددة الاستعمالات»، حيث يمكن للشخص ملء مضمونه بكل سهولة بما يتوافق مع موقفه وأهدافه وتطلعاته؛ ويمكن لمن يريد استخدامه للدلالة على

المرحلة الزمنية التي يريدونها وعلى الذهنية التي يرغبونها. فمهما بدت السلفية مثل مذهب في وقتنا الحاضر، فإنها ليست بمذهب أساساً، وإنما هي ذهنية «طريقة فكرية». لم يكن في الماضي - وفق الدراسات والأبحاث التي قمنا بها - مذهب باسم السلفية. وأما السلف فإنهم موجودون في كل زمن، إذ أن كل جيل سابق يُعد سلفاً بالنسبة للجيل اللاحق. إن عبارة «السلف الصالح» المستخدمة في ثقافتنا وتراثنا للدلالة بشكل خاص على المسلمين في القرون الثلاثة الأولى للإسلام سهلت إيجاد جذور لـ «سلفية» وهمية متخيلة. إن ظهور السلفية في الحياة الاجتماعية - أي وجود أناس يشعرون بانتمائهم إلى جماعة تطلق على نفسها «السلفية» - يعود إلى نهايات القرن التاسع عشر وبداية القرن العشرين. وفيما بعد بدأ الوهابيون باستخدام مصطلح السلفي والسلفية بهدف التخلص من الشعور والتصور السلبي الذي التصق باسم «الوهابي». يمكننا العثور سواء في الماضي أم الحاضر على السلفية والسلفيين المختلفين عن بعضهم بما يحملونه في جوهرهم تجاه الإسلام، ومن ذلك «رغبة التقديس تجاه فجر الإسلام»، و«المطالبة بالعودة إلى الجذور / الدين الصحيح المنقى من البدع». أرى وفقاً لما انتهت إليه من دراساتي أن القوة المغيرة والمحولة للحضارة الغربية في سائر ميادين الحياة دفعت بعض المسلمين لتبني مبدأ الالتجاء إلى الماضي، والمحافظة على بقائهم ووجودهم من خلال تقديس هذا الماضي. إن عدم الرغبة بهذا العمق فتح المجال أمام ظهور تيارات سلفية كثيرة مختلفة عن بعضها، والتي يرى كل منها أنه هو الفرقة الناجية، ويعتبر بكل سهولة أن كل من لا يباثله في الفكر خارج دائرة الإسلام. إن أول ما يتبادر إلى الذهن عند ذكر السلفية الجهادية والسلفية السياسية والسلفية العلمية هو أنها جماعات سلفية.

بينما تُذكر السلفية مع الوهابية من جهة، فإنها من جهة أخرى تُربط بالمساعي والتيارات الإصلاحية باستخدام أسماء مثل جمال الدين الأفغاني ومحمد عبده ورشيد رضا. وإذا بدا لنا أن ربط رشيد رضا بالسلفية هو ممكن نوعاً ما، فمن الصعب قليلاً القول بتقبل السلفيين لمحمد عبده وارتياحهم له. أرى حسب قناعاتي ولأجل مستقبل المسلمين ضرورة عدم السماح للتصور السلبي المتكون حول اسم «السلفية» بتلويث آراء وأفكار أشخاص فائقى التطور والتقدم على ضوء أوضاعهم وظروفهم كأمثال محمد عبده.

إن العمل العاجل الذي ينبغي القيام به هو قطع الطريق أمام الانجراف نحو مزيد من اللامبالاة بحق المعرفة، وأمام إسكات العقل وتعطيل وظيفته باسم الدين، وتذكير المسلمين بمسألة كون الإنسان قيمة بذاته. وإلا فكما أنه لن يكون بالإمكان الحيلولة دون قتل المسلمين لبعضهم، فإنه سيكون من الصعوبة بمكان أيضاً مجرد التفكير بإعادة إنتاج القيم الإسلامية الرفيعة والسامية التي تشكل حاجة إنسانية، ولا خلق ولا إبداع حضارة جديدة.

يمكن تحديد السبب الرئيس لقتل المسلمين بعضهم لبعض بهذه الدرجة من السهولة بأنه حدوث الانحراف في التصور المتعلق بالإسلام. فنتيجة لضياح الشعور والوعي بالقاسم المشترك للإسلام أصبحت كل جماعة تعتبر نفسها هي المسلمة، وتعتقد بأنها ضامنة للجنة، ومن ثمَّ ذهبت توصل أبواب الجنة من الداخل كي

لا يدخل إليها أحد من خارجها. إن تصور المسلمين للإسلام يشبه حالة أناس حاولوا التعرف على فيل في ظلمة الليل بتلمسه بأيديهم كما أشار مولانا جلال الدين الرومي. فعلى الرغم من القرآن، وعلى الرغم من كلام سيدنا محمد عليه الصلاة والسلام، فإن كل جماعة تتصور بأن مفهومها فقط هو الإسلام الصحيح، وتفاخر وتمتدح آراءها وأفكارها. إن هذه الحالة تفسح المجال أمام إمكانية أعمال آلية التكفير بسهولة كبيرة.

لقد شهد المسلمون أيضاً الكثير من اللحظات العصبية خلال ماضيهم وتاريخهم الذي يتجاوز الأربعة عشر قرناً من الزمن. وقد شكل الصراع على السلطة محور المشكلات على الدوام. وإن المشكلات المعاصرة أيضاً هي في جوهرها صراع على السلطة. ينبغي أن نشير إلى أن محاولة حل المشكلات فقط من خلال السياسة والاستيلاء على السلطة السياسية والحكم تُعد خطأً ووهماً كبيراً. فالسياسة التي لا تلاحظ وترى قوة العلم، وتنتظر من المجتمع مجرد تبني كل شيء تقدم عليه، وتحاول إضفاء المشروعية على أعمالها وتصرفاتها من خلال الدين، تبدأ كنتيجة طبيعة لسلوكها برؤية الدين كوسيلة للتبرير وكسب المشروعية فقط. وعندها فإن اللغة المميزة والمفرقة للسياسة لن تترد ولن تتورع عن استخدام الحجج الدينية من أجل إقصاء وتهميش الناس. ولفهم هذه المسائل بشكل أفضل يمكن أن نتناول مثلاً ونموذجاً من العهد الأموي.

إن سياسات السلطة الأموية الحاكمة المخلة بالطبيعة الإسلامية المتوافقة والمنسجمة مع الفطرة الإنسانية، والتي كانت تربط أيضاً الظلم بالدين، وترى إباحة كل شيء من أجل السلطة، هذا من جهة، ومن جهة أخرى مواقف الخوارج التي كانت ترى كل شيء من زاوية الشرك، وتضفي الصبغة الدينية على كل شيء، مضيقاً بذلك الدنيا على الناس، دفعت المسلمين نحو أبحاث وتحقيقات جديدة. ونتيجة لهذه الأبحاث ظهرت المرجئة المعروفة التي قررت عدم إمكانية معاملة العمل كالإيمان، واعتبرت أن المسلمين جميعاً متساوون في الإيمان. في الحقيقة إننا بأمس الحاجة إلى هذه المبادئ وأشباهاها التي قدمتها المرجئة للإنسانية. فلا يبدو أن هناك إمكانية حتى لوجود حرية التعبير والإبداع والإنتاج دون قراءة الإسلام من خلال الحرية، ودون التحرر من أيدي سياسيي الدين، وأيدي الوصوليين الذين لا يتورعون عن استخدامه كوسيلة من أجل الاستيلاء على السلطة والوصول إلى سدة الحكم. إذ لا وجود للإسلام في مكان ليس فيه حرية. ولا تتحرك القدرات والمهارات الإبداعية والخلاقة دون إيجاد وخلق مساحة عالية من الثقة والأمان. فيوجد في قمة الإبداع البشري العلم والفن والرياضة، وليس من الممكن كثيراً أن تجد المجتمعات التي تحول طاقتها إلى العمل الصالح إمكانية الحياة دون الإسهام في هذه الميادين.

أود أن أختتم حديثي بآيات من سورة الأحقاف وسورة فصلت التي سبق وأن أشرت إليها:

﴿إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَمُوا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٣٦﴾ أُولَٰئِكَ أَحْسَبُ الْجَنَّةَ ﴿٣٧﴾ خَالِدِينَ فِيهَا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٣٨﴾﴾^(٣٧).

﴿إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَلُّوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا
وَأَنْتُمْ بِالْبَعْتَةِ أَلْتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ ﴿٣٨﴾﴾^(٢٨).

إن هذه الآيات تعطينا الأرضية التي سوف يُقام عليها الوعي والشعور بالقاسم المشترك للإسلام. وإن كل إنسان يؤمن بالأركان الأساسية للإيمان المبينة في القرآن الكريم (التوحيد، الآخرة، النبوة) هو إنسان مسلم، وداخل ضمن دائرة الإسلام. وإن السبب الرئيس الذي يقف وراء هذا التمزق والتفرق والتشتت الشديد الذي يعاني منه المسلمون وقتلهم لبعضهم هو الجهل والحقاقة.

المراجع العربية:

- كتاب التوحيد: محمد بن عبد الوهاب، ١٩٨٨.

المراجع الأجنبية:

- Osmanlı Suriyesi'nde Islahat Hareketleri, David Dean Commins, çev. S. Ayaz, İstanbul 1993.
- İslâm'da İhya ve Reform, Fazlurrahman, Ankara Okulu Yay., çev. Fehruallah Terkan, Ankara 2006.
- Selefilik, Zeki İşcan, İstanbul 2006.
- Yeni İlm-i Kelâm, İzmirli İsmail Hakkı.
- Gerçek İslâm'da Birlik, Hayrettin Karaman, İstanbul 2003.
- The Construction of Salafiyya: Reconsidering Salafism from the Perspective of Conceptual History, Henri Lauziere, International Journal of Middle East Studies, V/42, August 2010, no.3.
- el Kaidecilik, İslâm'a Tehdit Dünyaya Tehdit, Richard Whelan, çev. H. Bağcı, B. Sinkaya, P.Arıkan, Ankara 2006.
- Cemaatten Partiye Dönüşen Selefilik, Ramazan Yıldırım, SETA Analiz, Aralık 2013, sayı 73.
- http://d1.İslâmhouse.com/data/tk/ih_books/single/tk_Selef%C3%AE_D%C3%A2vet_Us%C3%BB1%C3%BC.pdf.
- <http://www.livingislam.org/alb>.
- www.suriyegerçekleri.com.
- www.islah.de/mehec/men00017.pdf.
- www.islah.de/menhec/men00024.pdf.